

ВАЗОРАТИ САНОАТ ВА ТЕХНОЛОГИЯҲОИ НАВИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДОНИШГОҲИ ТЕХНОЛОГИИ ТОҶИКИСТОН

**МОДЕЛҲОИ ИННОВАТСИОНӢ-ИНВЕСТИЦИОНИИ
РУШДИ БОСУРӢАТИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР**

Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ

(15 - 16 октябри соли 2021)

ҚИСМИ 2

**ИННОВАЦИОННО - ИНВЕСТИЦИОННЫЕ МОДЕЛИ
УСКОРЕННОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СОВРЕМЕННЫХ
УСЛОВИЯХ**

Материалы международной научно-практической конференции

(15 - 16 октября 2021 года)

ЧАСТЬ 2

Душанбе – 2021

Амонзода И.Т. – д.и.т., дотсент, ректори Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, раиси кумитаи тадорукоат;
Ғафоров А.А. – д.и.т., профессор, муовини ректор оид ба илм ва татбиқот;
Тошматов М.Н. – н.и.и., и.в. профессор, муовини ректор оид ба таълим ва сифати таҳсилот;
Ғафоров Ф.М. – н.и.и., и.в. дотсент, муовини ректор оид ба инноватсия ва технологияҳои таълим;
Бобоев Х.Б. – д.и.т., профессор, муовини ректор оид ба масоили иҷтимоӣ ва равобити хориҷӣ;
Абдумуминзода С. – н.и.ф., и.в. дотсент, муовини ректор оид ба тарбия;
Негматова Г.Д. – н.и.ф.-м., дотсент, сардори идораи таълим;
Ҳакимов Ғ.Қ. – н.и.т., и.в. профессор, декани факултети муҳандисӣ–технологӣ;
Иброҳимов Х.И. – д.и.т., и.в. профессор, декани факултети технология ва дизайн;
Зарифбеков М.Ш. – н.и.ф.-м., дотсент, декани факултети технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ;
Сатторов А.А. – н.и.и., дотсент, декани факултети иқтисодиёт ва молия;
Раҳимов М.И. – н.и.и., дотсент, декани факултети менеҷмент ва маркетинги байналмилалӣ;
Озодбекова Н.Б. – н.и.ф.-м., дотсент, декани факултети телекоммуникатсия ва таълимоти касбӣ;
Насриддинов М.Ш. - н.и.и., дотсент, декани факултети таҳсилоти фосилавӣ ва ғоибона;
Яминзода З.А. – н.и.т., декани факултети муштараки Донишгоҳи давлатии Полотски Ҷумҳурии Беларус ва Донишгоҳи технологии Тоҷикистон;
Ҳасанов А.Р. - н.и.и., дотсент, мудири шуъбаи омодаسازی кадрҳои илмӣ ва илмӣ - педагогӣ;
Рабиева Т.М. – н.и.и., дотсент, мудири шуъбаи магистратура.

Амонзода И.Т. – д.т.н., доцент, ректор Технологического университета Таджикистана, председатель оргкомитета;
Ғафоров А.А. – д.т.н., профессор, проректор по науке и внедрению;
Тошматов М.Н. – к.э.н., и.о. профессора, проректор по учебной работе и управлению качеством образования;
Ғафоров Ф.М. – к.э.н., и.о. доцента, проректор по инновации и образовательным технологиям;
Бобоев Х.Б. – д.и.н., профессор, проректор по международным связям и социальным вопросам;
Абдумуминзода С. – к.ф.н., и.о. доцента, проректор по воспитательной работе;
Негматова Г.Д. – к.ф.-м.н., доцент, начальник учебного управления;
Ҳакимов Ғ.Қ. – к.т.н., доцент, декан инженерно-технологического факультета;
Иброҳимов Х.И. – д.т.н., профессор, декан факультета технологии и дизайна;
Зарифбеков М.Ш. - к.ф.-м.н., доцент, декан факультета информационных и коммуникационных технологий;
Сатторов А.А. – к.э.н., доцент, декан факультета экономики и финансов;
Раҳимов М.И. – к.э.н., доцент, декан факультета менеджмента и международного маркетинга;
Озодбекова Н.Б. – к.ф.-м.н., доцент, декан факультета телекоммуникации и профессионального образования;
Насриддинов М.Ш. - к.э.н., доцент, декан дистанционного и заочного факультета;
Яминзода З.А. – к.т.н., декан совместного факультета Государственного университета Полоцка Республики Белоруссии и Технологического университета Таджикистана;
Ҳасанов А.Р. - к.э.н., доцент, зав. отделом подготовки научных и научно – педагогических кадров;
Рабиева Т.М. – к.э.н., доцент, начальник отдела магистратуры.

Муҳаррири матни забони русӣ: **Самадова З.С.** – н.и.ф., дотсент;

Муҳаррири матни забони тоҷикӣ: **Бобоева Т.Р.** – н.и.ф., дотсент;

Ороиши компютерӣ ва тарроҳӣ: **Қодирзода Ш.А.** – мутахассис - таҳлилгари шуъбаи илм.

Ответственность за содержание и достоверность сведений, предоставляемых для опубликования, несут авторы. Редакция не несёт ответственности за содержание предоставленного материала. Мнение авторов публикаций может не совпадать с точкой зрения редакторов.

Масъулияти муҳтаво ва эътимоднокии иттилооте, ки ба нашр пешниҳод шудаанд, ба дӯши муаллифон вогузор карда мешавад. Ҳайати таҳририя ба мазмуни маводи пешниҳодишуда ҷавобгӯ нест. Андешаи муаллифони мақолаҳо метавонанд ба нуқтаи назари ҳайати таҳририя мувофиқ наояд.

Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ “Моделҳои инноватсионӣ-инвеститсионии рушди босуръати саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир”. – Душанбе: 2021. – 163с.

© Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, 2021.

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

БАҲШИ 4. СИЁСАТИ ИННОВАТСИОНӢ-САРМОЯГУЗОРИИ ДАВЛАТ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ БОСУРЪАТИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1. <i>Акилҷонов Ф.Ш.</i> МОҲИЯТ ВА ТАРКИБИ ДАРОМАДҶОИ АСЛИИ АҶОЛӢ ТАШАККУЛӢИ МУНОСИБАТҶОИ ТАҚСИМОТӢ	6
2. <i>Азизкулова Г.К., Махкамов Б.Б.</i> МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ТЕКСТИЛЬНОЙ И ШВЕЙНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ТАДЖИКИСТАНА	10
3. <i>Азимов Н.Ҳ.</i> РУШДИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР МАРҶИЛАИ МУОСИР	13
4. <i>Бахронова Х.А., Қодиров Ф.А.</i> МАСОИЛИ МУБРАМИ ИНКИШОФИ СОҶИБКОРИИ ХУРД ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	17
5. <i>Бегмуродов С.Ш., Махкамов Б.Б.</i> ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ТЕКСТИЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СТРАНЫ	22
6. <i>Газиев М.Н.</i> ТАМОЮЛҶОИ РУШДИ САНОАТИ САБУКУ ХӢРОКВОРӢ БО ТЕХНОЛОГИЯИ НАВ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	28
7. <i>Кимсанов У.О., Давлятова М.М., Косимов Л.Ф.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ БИОЭКОНОМИКИ	33
8. <i>Қодирзода Ш.А., Саидова Х.Н.</i> ТАВСИФИ УМУМИИ СОҶАҶОИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	35
9. <i>Рабиева Т.М., Махкамов Б.Б.</i> СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МАРКЕТИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ТЕКСТИЛЬНОЙ ОТРАСЛИ В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ СТРАНЫ	41
10. <i>Раджабова З.Дж.</i> ИННОВАЦИОННАЯ СТРАТЕГИЯ И ЕЁ РОЛЬ В УСКОРЕННОМ РАЗВИТИИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	45
11. <i>Рахимов М.И.</i> ЗАНЯТОСТЬ КАК ОСНОВОПОЛАГАЮЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РЫНКА ТРУДА	47
12. <i>Сабиржанов А.С.</i> АКТИВИЗАЦИЯ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ ДЛЯ ОСВОЕНИЯ ПРИРОДНОГО КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	52
13. <i>Содиқов Р.Х.</i> СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНОГО РИСКА КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА	58
14. <i>Тошматов М.Н.</i> ПРОБЛЕМЫ НАКОПЛЕНИЯ И ИНВЕСТИРОВАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	63
15. <i>Хайруллоев Ф.Н.</i> НАЗАРИЯИ ИҚТИСОДШИНОСОН ОИД БА ХАВФ ВА МАҚСАДИ ГУРӢҲБАНДИИ ОНҶО	70
16. <i>Ҳасанов А.Р.</i> ИШТИРОКИ САРМОЯИ ХОРИЛӢ ДАР НИЗОМИ БОНКИИ МИЛЛӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	75
17. <i>Шамсиддинов М.М., Шобеков М.Ш.</i> ТАҶИЯИ МЕТОДИКАИ ЯҶОАИ ҲИСОБОТИ ИДОРАКУНӢ БАРОИ КОРҶОНАҶОИ САНОАТӢ	80
18. <i>Шарипов Ш.Р.</i> ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СТРУКТУРНОЙ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ И ИНВЕСТИЦИОННОГО ВЛОЖЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	83
19. <i>Шарафова М.Ҷ.</i> ТАЪСИСӢИ ВА РУШДИ МИНТАҚАҶОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	90

20. *Шукуров Н.Ш.* ИДОРАКУНИИ ЗИДДИБУҲРОНӢ ДАР СИСТЕМАИ БАЛАНД
 БАРОШТАНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНА 94
21. *Эгамбердиева Д.* МОҲИЯТ ВА НАҚШИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ИҚТИСОДИ
 ИННОВАТСИОНӢ 98

БАҲШИ 5. ФАЛСАФАИ МОДЕЛҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО ДАР РАВАНДҲОИ МУОСИРИ ИҶТИМОӢ

22. *Бахтибекова Г.* РАССОМИ ШИНОХТА, АРБОБИ ШОИСТАИ ҲУНАРИ ЧШС
 ТОҶИКИСТОН АБДУРАҲМОН РАҲИМОВ 105
23. *Гарибшоева М., Латифова И.М.* ИСТИҚЛОЛИЯТ НЕЪМАТИ БЕБАҲО БАҲРИ МО! 108
24. *Бобоева Т.Р.* МАҲОҲИМИ МАХСУСИ ШЕЪРИ ФАРЗОНА ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР
 ТАСВИРСОЗӢ 109
25. *Джураева С.Н.* КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА:
 ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПОДГОТОВКИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ
 УНИВЕРСИТЕТА 113
26. *Диловаршоев Р.С.* РОЛЬ ОБЩЕРАЗВИВАЮЩИХ УПРАЖНЕНИЙ ДЛЯ
 УКРЕПЛЕНИЯ ЗДОРОВЬЯ 117
27. *Мусоева Н.* РАЗВИТИЕ АКТУАЛИЗАЦИИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ
 СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ 120
28. *Назарова М.Р.* ЗАЛОГ УСПЕШНОЙ РАБОТЫ КЛАССНОГО РУКОВОДИТЕЛЯ –
 ЭТО БЛАГОПРИЯТНЫЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ КЛИМАТ В КЛАССЕ 123
29. *Кубриё Нурова* МАВКЕИ УСТОД АЙНӢ ДАР БАҲСИ ЗАБОНИ АДАБӢ 126
30. *Орифҷонова Н.* ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ - ЧУН ОМИЛИ РУШДИ ШАХСИЯТ ВА
 ТАШАККУЛИ ВАҲДАТ ВА ЯҶОНАГИИ МИЛЛӢ 130
31. *Равшанова Н., Мехроҷиддини Н.* НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ДАР
 РУШДИ КОРИ КИТОБХОНАҲОИ ЧУМҲУРӢ 133
32. *Рачабова Р., Ҳакимова Л.Б.* ЛИБОСИ МИЛЛИИ ТОҶИКӢ ТАҶАССУМГАРИ ХАЛҚУ
 МИЛЛАТ АСТ 136
33. *Рачабова Р.* САНЪАТИ ГРАФИКА ДАР ЭҶОДИЁТИ ХОҶАЕВ ФАРУХ СОБИРОВИЧ 138
34. *Тағойгули С.* ТАҶЛИЛИ ИДИ НАВРӢЗ ДАР “ЁДДОШТҲО”- И УСТОД САДРИДДИН
 АЙНӢ 141
35. *Фарангиси Н.* ДАРҶОҶИ ҲУНАР ВА ИЛМУ АДАБ 143
36. *Ҳамроқулова З.У.* МИРЗО ТУРСУНЗОДА – ШОИРИ ИНСОНДӢСТ ВА СУЛҲГАРОИ
 МИЛЛАТ 148
37. *Holova A.* WHAT IS INDEPENDENCE AND ITS ROLE IN THE PROGRESS OF THE
 STATE 152
38. *Хусанова Т.К.* ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ - ОСНОВА
 МИРОВАНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ 153
39. *Шарифова Г.А.* МИРЗО ТУРСУНЗОДА ВА РАВОБИТИ АДАБӢ 157
40. *Шарипова Л.Р., Абдуллоева Ф.М.* ФОИДАНОКИИ ТУТИ ХУШК ДАР
 ОРГАНИЗМИ ОДАМ 159

БАХШИ 4.

**СИЁСАТИ ИННОВАТСИОНӢ-
САРМОЯГУЗОРИИ ДАВЛАТ ДАР
ШАРОИТИ РУШДИ БОСУРЪАТИ
САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

СЕКЦИЯ 4.

**ИННОВАЦИОННО-
ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПОЛИТИКА
ГОСУДАРСТВА В УСЛОВИЯХ
УСКОРЕННОГО РАЗВИТИЯ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН**

**МОҲИЯТ ВА ТАРКИБИ ДАРОМАДҲОИ АСЛИИ АҲОЛӢ ДАР ТАШАККУЛӢБИИ
МУНОСИБАТҲОИ ТАҚСИМОТӢ**

Акилҷонов Ф.Ш.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Амалигардонии ислоҳоти бозорӣ ва бартараф намудани оқибатҳои бӯхрони трансформатсионии ҳаҷми истеҳсолот дар макони пасошӯравӣ зарурати объективонаи аз нав дида баромадани чараёнҳо ва ҳодисаҳои дар тамоми соҳаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ ба миён омадаро (муносибат оид ба истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмолот) тақозо менамояд. Дар натиҷаи тағйиротҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, инчунин муносибатҳо ба муайян намудани категорияҳои иқтисодӣ дар чорчӯбаи назарияи иқтисодии тақсимоти даромадҳо ба назар гирифта шуданд. Бешубҳа ин ҳодиса ба тағйирёбии муносибат ба маънидодкунии табиати даромадҳои аҳолии тақсимоти нобаробари он ва дар асоси он ба табақаҳо ҳудо намудани аҳолии таъсири худро мерасонад. Дар вақтҳои охир ҳолати тағйирёбии сатҳи зиндагонии аҳолии назар мерасад, ки бо дигаргуншавии ташаккулёбии даромадҳо алоқаманд буда, бо сиёсати давлатӣ мутобиқ карда мешавад.

Омузиши тадқиқотҳои илмӣ, ки ба масъалаҳои даромадҳо бахшида шудааст нишон медиҳад, ки дар онҳо диққати асосӣ ба қисми ташаккулёбии даромадҳои аҳолии дар ҳолати моделҳои гуногуни таракқиёти иқтисодӣ ва ё аз ҷиҳати тақсимот ва азнавтасимкунии даромадҳо дар шароитҳои гуногуни фаъолияти иқтисодӣ зоҳир карда мешавад. Одатан тадқиқот оид ба масъалаи мазкур дар алоқамандӣ бо чунин муаммоҳо ба монанди камбизоатӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии амалӣ карда мешавад. Диққати махсус ба муаммои мазкур бо он асос меёбад, ки дар ҳама мамлакатҳои макони пасошӯравӣ, ҳозира ИДМ натиҷаҳои амалигардонии ислоҳоти бозорӣ ба баландшавии фарқгузориҳои сатҳи зиндагонии аҳолии оварда расонид, ки бевосита бо сатҳи даромадҳои онҳо вобастагӣ дорад. Тағйирёбии шумораҳои ва сифатии ташаккулёбӣ, тақсимот ва истифодабарии даромадҳои аҳолии ба фикри мо бояд дар алоқамандӣ бо асосҳои назариявии фаъолияти хоҷагии миллӣ ва консепсияи даромадҳои аҳолии тадқиқ намуд.

Бинобар ҳамин муайян намудани мафҳуми даромадҳо барои тадқиқоти ташаккулёбӣ, тақсимот ва истифодабарии он ниҳоят муҳим мебошад, зеро дар ҳаёти рӯзмара дар аксари ҳолат ин мафҳум бо истиллоҳи боигарӣ ҳаммаъно ҳисобида мешавад, ки бо худ мафҳуми ниҳоят васеи иҷтимоӣ-иқтисодиро ифода мекунад. Бешубҳа мафҳуми “боигарӣ” маҷмӯи неъматҳо ва захираҳои пулӣ дар лаҳзаи вақти муайян дар назар дорад, ки аз тарафи индивид дар тӯли мавҷудияти худ ҷамъоварӣ кардааст. Фарқияти дигари объективонаи боигарӣ ин принсипи алоқаманд набудани он бавоситаи истеъмолот мебошад. Даромадҳои аҳолии табиатан ҳамчун сарчашмаи ташаккулёбии боигарӣ баромад мекунад ва метавонад дар фосилаи муайяни вақт (ҳафта, моҳ ва сол) муайян карда шавад. Аз ин ҷо бармеояд, ки даромадҳои аҳолии бо худ нишондиҳандаҳои ҷориро ифода карда, боигарӣ бошад ин нишондиҳандаи захираҳо, яъне барои вақти муайян (мисол, ба 1 январи соли 2020). Илова бар ин, афзоиши даромадҳо наҳамавақт ба афзоиши ҳаҷми боигарӣ оварда мерасонад. Бо ибораи дигар, тағйирёбии даромадҳои аҳолии ва боигарии онҳо метавонад дар самтҳои гуногун ба амал ояд. Мисоли маъмули ин ибора тағйирёбии даромадҳои аҳолии ва тамоюли беқурбшавии пасандозҳои онҳо дар ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта дар тамоми макони пасошӯравӣ баромад карда метавонад. Махсусан ин ҳолатро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида намудан мумкин буд, ки дар он дар ибтидои

амалигардонии ислоҳоти бозорӣ, пасандозҳои аҳоли аз сабаби таварруми баланд бо суръати тез беқурб шуда буданд. Бояд қайд намуд, ки ба чунин фарқият байни даромадҳо ва боигарии аҳоли нигоҳ накарда, ягонагии он мушоҳида карда мешавад, ки дар самти хардуи онҳо барои қонеъгардонии эҳтиёҷоти инсон бо неъматҳои моддӣ ва маънавӣ. Даромадҳо ва боигарии аҳоли унсури пурқуввати баландшавии некуаҳволии ҷамъиятро ифода мекунанд.

Дар адабиёти иқтисодии муосир муносибатҳои гуногунро оид ба маънидодкунии табиати даромадҳои аҳоли вобаста ба предмети тадқиқи онҳо мушоҳида намудан мумкин аст. Дар китоби машҳури “Экономикс”, ҳамчун аналоги назарияи иқтисодии ғарб, даромадҳои аҳоли аз нуқтаи назари вобастагии шуморавӣ мушоҳида карда шуда, дар чорҷӯбаи он даромадҳои аҳоли ҳамчун “ҷамъи воридшавиҳои пулӣ ва ё пулҳои нақд ба воҳиди вақт”¹ муайян карда мешавад. Дар фаҳмиши мазкур даромадҳои аҳоли аз мавқеи тавсифи шуморавии даромадҳо тадқиқ карда шуда, ҳамчун ҷамъи пулҳо мушоҳида карда мешавад, ки ба бузургии талабот ва пешниҳод таъсир мерасонад ва ҳамзамон ҳуди даромадҳои аҳоли ҳамчун таносуби талабот ва пешниҳод ба омилҳои истеҳсолот муайян карда мешаванд.

Дар кушода додани моҳияти даромадҳои аҳоли ҳамчун категорияи иқтисодӣ, муносибати сиёсӣ-иқтисодӣ самти заруриро аз нуқтаи назари методологияи тадқиқот ифода мекунанд. Дар чорҷӯбаи чунин муносибат даромадҳои аҳоли ҳамчун категорияи вобастагии шуморавӣ дошта нею, балки ҳамчун ҳодиса ва муносибатҳои иқтисодӣ мушоҳида карда мешаванд, ки дар ҷараёни такрористеҳсол ва офаридани арзиши изофа ба вучуд меоянд². Муносибати мазкур дар назар дорад, ки мафҳуми даромадҳои аҳоли бо худ алоқамандиро бо ҷараёни истеҳсоли арзиши нав ва соҳибони омилҳои истеҳсолот ифода мекунад³. Бинобар ҳамин ба соҳибони ҷараёни истеҳсолоти арзиши изофашуда аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъолро, ки дар соҳаҳои хоҷагии халқ машғуланд, соҳибони воситаҳои истеҳсолот, соҳибони замин ва дигаронро дохил мекунанд. Мувофиқи чунин муносибат одатан намуди асосии даромади ҳар яки аз соҳибони номбаршударо ҷудо мекунанд (музди меҳнат, даромади ғоизӣ, ғоида ва рента). Ин намудҳои даромадҳо бо худ унсурҳои таркибии низоми ягонро ифода мекунанд, зеро онҳо аз истеҳсоли арзиши изофа ҳосил карда мешаванд. Айнан бо ҳамин хусусият ягонагии онҳо ва ҳудудҳои мавҷудияти онҳо муайян карда мешавад.

Як қатор муаллифон, даромадҳои аҳолиро дар асоси меҳнат мушоҳида мекунанд, яъне даромадҳои меҳнатӣ ва ғайрimeҳнатиро аз ҳам ҷудо мекунанд, бо баробари ин ба фикри онҳо сарчашмаи даромадҳои аҳолиро арзиши нави истеҳсолшуда мешуморанд⁴.

Ба фикри мо дар шароити васеъшавии муносибатҳои бозорӣ ва диверсификасияи сарчашмаҳои ташаккулёбии даромадҳои аҳоли зарурати чунин муносибат аҳамияти назариявӣ ва ҳам амалӣ дорад. Зеро муносибати мазкур имкон медиҳад, ки табиат ва

¹ Макконелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконелл, С.Л. Брю. – М.: ИНФРА-М, 1999. – С. 748.

² Федченко А.А. Доходы работников: сущность и регулирование / А.А. Федченко – Воронеж: 2001. – С.50; Аганбегян А. Формирование доходов и структура заработной платы / А. Аганбегян // Российский социально-экономический вестник. – 1998. - № 1. – С. 7.

³ Федченко А.А. Доходы работников: сущность и регулирование / А.А. Федченко – Воронеж: 2001. – С.50;

⁴ Экономическая теория (политэкономия) / Под общей ред. акад. В.И. Видяпина, акад. Г.П. Журавлевой. – М.: 1999. – С. 215;

алоқамандии чараёнҳо ва ҳодисаҳоро дар ҳаёти хоҷагидорӣ чамъият дарк намуда, за болои ағйиротҳои бавоситаи амалигардонии ислоҳотҳои иқтисодии гуногун назорат карда шавад.

Ба фикри Ч. Хикс, мафҳуми даромад, ки аз тарафи муаллифони гуногун истифода мешавад, аз бисёр ҷиҳат дорoi зиддият ва ғайриқаноатбахш ба ҳисоб меравад. Маъниодкуниҳои мавҷудбуда оид ба даромадҳо ҳамчун категорияҳои мантиқӣ ифода наёфта, танҳо наздикшавии онҳоро ба воқеияти асли барои эҳтиёҷоти соҳибкорон баҳри таъиноти беҳтар барои ҳалли масъалаҳои амалӣ инъикос менамоянд. Ба ақидаи Ч. Хикс “даромадҳои аҳоли-ин шумораи ҳадди аксари воситаҳо мебошад, ки онро дар тӯли давраи муайяни вақт бо шартҳои мувофиқати пешбиниҳои мавҷуда, арзиши капиталии (бо ифодаи пулӣ) воридотҳои оянда бо нигоҳдории сатҳи пешина сарф кардан мумкин аст”⁵.

Муайян намудани табиати даромадҳои аҳоли аз рӯи Хикс, ба фикри мо бо дараҷаи муайян ҳолати аслии ҳақиқатро аз мавқеи ғайриқаноатбахши амалии аҳоли ифода мекунад. Бо баробари ин муайянкунии мазкур асоси мафҳуми “даромадро” ба пуррагӣ муайян намекунад. Дар ин ҳолат даромадҳои аҳоли ҳамчун арзиши дар шакли пулӣ ифодаёфтаре инъикос карда, ҳамзамон нишон медиҳад, ки кадом бузургиро бояд барои истеъмолот равона кардан лозим аст, то ки ба камбизоатӣ оварда нарасонад. Бо ибораи дигар, чунин маъниодкуни назарияи истеъмолати оқилонаро ифода мекунад.

Одатан даромадҳои аҳоли ҳамчун маҷмӯи воридшавиҳои пулӣ ва ашёӣ мушоҳида карда мешавад, ки аз тарафи шахсони алоҳида ё хоҷагиҳои хонавода аз сарчашмаҳои гуногун дар давоми вақти муайян ба даст оварда мешавад ва барои хароҷот барои истеъмолот, пасандоз, андоз ва дигар пардохтҳои ҳатми равона карда мешавад⁶. Маҳдудияти чунин маъниодкунии даромадҳо дар он зоҳир мегардад, ки дар он хизматрасониҳои бепул ба аҳоли ба эътибор гирифта нашудааст, ки онро ҳамчун унсурҳои асосии даромадҳои аҳоли тавсиф кардан мумкин аст.

Одатан даромадҳои аҳоли ҳамчун нишондиҳандаи асосии таъминоти моддии аҳоли баромад карда, ҳама намудҳои даромадҳои пулӣ, инчунин воридотҳои ашёӣ фаро мегирад, ки аз хоҷагии наздиҳавлигӣ ба даст оварда мешавад ва барои истеъмолати шахсӣ истифода мешавад⁷. Таъкиқоти даромадҳои аҳоли ба назардошти хизматҳои бепул дар сохтори онҳо, бешубҳа чорчӯбаи мушоҳида намудани табиати даромадҳои аҳолиро маҳдуд мекунад, зеро таъиноти функционалии онҳо дар такрористехсоли табақаҳои камбизоати аҳоли ниҳоят муҳим мебошад.

Ба дурустии муносибати методологии муайян намудани табиати даромадҳои аҳоли аз тарафи муаллифони гуногун нигоҳ накарда, қайд кардан зарур аст, ки дар маъниодкунии категорияи иқтисодии мазкур ворид намудани як қатор унсурҳо зарур аст, ки онҳо имконияти боз ҳам дақиқтар муайян намудани моҳияти даромадҳои аҳолиро имкон дода, таснифоти онро низ аниқтар мекунад.

Бо ин мақсад муайян намудани омилҳои калидии ташаккулёби даромадҳои аҳоли мувофиқи мақсад мебошад. Ба шумораи онҳо инҳоро дохил кардан мумкин аст:

- малақаҳои шахсии индивид;

⁵ Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал. – М.: Прогресс, 1993. – С. 291

⁶ Труд и социальное развитие: Словарь / Гл.ред. Е.С. Строев. – М.: ИНФРА-М., 2001. – С.54.

⁷ Экономика труда. Под ред. П.Э. Шлендера и Ю.П. Кокина. – М.: Юрист, 2002. – С. 448

- дастовардҳои меҳнати коргар;
- натиҷаҳои иқтисодии фаъолияти корхонаҳо, ташкилот ва муассисаҳо;
- сатҳи тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар;
- ҳаҷми арзиши нави истеҳсолшуда;
- сатҳи ҳосилнокии меҳнат;
- сиёсати давлатии андозӣ ва иҷтимоӣ.

Бояд қайд намуд, ки дар марҳилаҳои гуногуни фаъолияти хоҷагидорӣ аҳоли таъиноти функционалии ҳар як омили а ҳаҷми даромадҳо таъсиррасонанда якхела нестанд, бинобар ҳамин баҳогузорию нопурраи аҳамияти онҳо дар ташаккулёбии даромадҳо аз нуқтаи назари методологӣ наонқадар дуруст мебошад.

Дар шароити баргарафсозии оқибатҳои бӯҳрони трансформатсионӣ аҳамияти таҳлили даромадҳои аҳоли ҳамчун шакли зоҳиргардии иқтисодии муносибатҳои моликиятӣ муҳимияти худро пурзӯр мегардонад. Маъмул аст, ки муносибатҳои моликиятӣ асоси базавии ҳар як низоми иқтисодиро ифода мекунад. Айнан дар он сохтори хоҷагидорӣ ва низоми идоракунӣ пайдор мегардад. Дар шароити мустаҳкамшавии муносибатҳои бозорӣ, ки дар он субъектони муносибатҳои моликиятӣ аз ҳамдигар мустақил мегарданд, асоси амалигардонии чараёни мубодила таъиноти неъматҳо ба агентҳои иқтисодӣ баромад мекунад. Ба муносибатҳои шурӯъ намуда, соҳиби неъматҳо муайян мекунад, ки бо кадом тарз ва бо кадом шарт ин неъмат ба дигар субъект пешкаш карда мешавад, яъне он объекти соҳибӣ, қарордихӣ, идоракунӣ ва истифодабарӣ мебошад. Мувофиқи алоқаҳои сабабӣ-оқибатӣ, шакли мавҷудбудаи моликият ба сифати омили асосии муайян намудани шакли ба дастовардани даромадҳо баромад мекунад. Маънидодкунии даромадҳо ҳамчун шакли зоҳиргардии муносибатҳои моликиятӣ имкон медиҳад, ки хислатҳои сифатии он кушода дода шаванд. Ин ҳолат имкон медиҳад, ки муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҷамъият тавсиф карда шаванд.

Аз ин ҷо бармеояд, ки маънидодкунии даромадҳои аҳолиро бояд бо назардошти чунин лаҳзаҳо, ба монанди химатрасонии таъиноти функционалии даромадҳо дар қонегардонии эҳтиёҷоти индивидуум, мустақилият ва баҳодишии комплексӣ аз мавқеи манфиатҳои субъективӣ ва ҷамъиятии ҳар як аъзои ҷамъият, муайян намуд.

Ҳамин тавр ҳулоса баровардан мумкин аст, ки категорияи иқтисодии “даромадҳои аҳоли” бо худ маҷмӯи муносибатҳоро дар назар дорад, ки байни субъектони иқтисодӣ ва давлат, хоҷагиҳои хонавода ва индивидуумҳо оиди азхуд намудан, тақсимот, азнавтасимкунӣ ва истифодаи қисми муайяни арзиши нави истеҳсолшуда ба миён меоянд.

Адабиёт:

1. Макконелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика/ К.Р. Макконелл, С.Л. Брю. – М.: ИНФРА-М, 1999. – С. 748.
2. Федченко А.А. Доходы работников: сущность и регулирование / А.А. Федченко – Воронеж: 2001. – С.50; Аганбегян А. Формирование доходов и структура заработной платы /А. Аганбегян // Российский социально-экономический вестник. – 1998.
3. Федченко А.А. Доходы работников: сущность и регулирование / А.А. Федченко – Воронеж: 2001. – С.50;

**МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ
ТЕКСТИЛЬНОЙ И ШВЕЙНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ТАДЖИКИСТАНА**

Азизкулова Г.К., Махкамов Б.Б.

**Технологический университет Таджикистана,
Институт экономики и демографии НАНТ**

Структурная перестройка промышленности, направленная на повышение доли инновационной продукции с более высоким удельным весом добавленной стоимости, выступает главной целью активной промышленной политики нашего государства. Этому вопросу большое внимание уделено в инновационном сценарии Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года.

Необходимо отметить, что начиная с 2018 года Республика Таджикистан, наряду с Кыргызстаном, Тунисом, Египтом и Марокко, со стороны Глобальной текстильной и швейной программы (Global Textiles and Clothing Programme - GTEX) включена в состав пяти пилотных стран по развитию текстильной и швейной промышленности, что позволит республике получить доступ к мировому опыту и ресурсам развития, увеличить объём экспорта текстильных и швейных изделий с целью стимулирования занятости и создания рабочих мест вдоль всей цепочки добавленной стоимости и обеспечить достижение стратегических целей инновационного развития обрабатывающей промышленности страны. Эта Программа призвана помочь отобранным странам в создании конкурентоспособных и устойчивых бизнесов и обеспечении долгосрочной занятости, особенно для женщин и молодёжи.

Для достижения целей и задач принятых стратегий и программ развития необходимо разработать и реализовать соответствующие механизмы: «...Основными общими механизмами, обеспечивающими реализацию инновационной политики, являются финансово-кредитные механизмы, институциональные преобразования, механизмы в сфере образования, экспорта и таможенного регулирования»⁸.

Общие механизмы финансово-кредитной политики включают в свой состав следующие основные элементы:

- создание благоприятных условий для финансово-кредитных учреждений и страховых компаний;
- развитие венчурного инвестирования; развитие лизинга наукоёмкого уникального оборудования и приборов; введение нелинейной амортизации для инвесторов;
- оказание финансовой поддержки патентной и изобретательской деятельности, содействие в охране интеллектуальной собственности и поддержании прав на неё в странах СНГ и за рубежом;
- формирование конкурсной системы отбора инновационных проектов и их исполнителей, повышение удельного веса реализации в отраслях экономики относительно небольших и быстро окупаемых инновационных проектов;

⁸ Махкамов Б.Б. Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук.
www.ied.tj

- оказание содействия в участии малого предпринимательства в конкурсах по реализации инновационных программ и проектов за счёт бюджетных средств.

В перспективе механизмы, регулирующие инновационную деятельность, могут предусматривать следующие налоговые преференции:

- исключение из налогооблагаемой базы всей суммы затрат (расходов) организаций и предприятий на научные исследования и опытно-конструкторские разработки, непосредственно относящиеся к созданию и производству новой конкурентоспособной продукции (товаров, работ, услуг);

- уменьшение через амортизационные отчисления налогооблагаемой базы всей суммы затрат (расходов) по созданию (приобретению) основных средств и модернизации оборудования, используемых для производства и реализации инновационной продукции;

- расширение налоговых преференций для производств, осваивающих новую продукцию, в целях привлечения в эти производства иностранных инвестиций;

- исключение из налогооблагаемой базы всей суммы затрат (расходов) организаций и предприятий на научные исследования и опытно-конструкторские разработки, непосредственно относящиеся к созданию и производству новой конкурентоспособной продукции (товаров, работ, услуг).

Следует разработать механизмы использования интеллектуальной собственности в качестве вклада в совместно создаваемые предприятия по производству новой продукции.

Общие институциональные преобразования должны быть направлены, прежде всего, на:

- восстановление кооперационных связей, прежде всего, со странами СНГ;

- внешнеэкономическую поддержку, предусматривающую создание условий для формирования совместных с иностранными партнёрами предприятий по выпуску отечественной продукции и реализации её на внутреннем и внешнем рынках, обеспечения рекламы за рубежом, совершенствование выставочно-ярмарочной деятельности, вхождение в международные информационные системы для обмена информацией по высоким технологиям;

- формирование венчурных инновационных фондов;

- формирование и развитие информационной инфраструктуры.

Механизмы в сфере образования должны предусматривать:

- широкое использование новых образовательных и информационных технологий;

- совершенствование научно-методического обеспечения учебного процесса;

- улучшение качества подготовки специалистов;

- повышения квалификации педагогических кадров в области инновационной деятельности;

- совершенствование системы финансирования научно-технической и инновационной деятельности.

Подчеркнём, что основные действия по достижению стратегических целей Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года осуществляются через механизмы среднесрочных программ развития.

Необходимо отметить, что «...в целях обеспечения дальнейших структурных преобразований в экономике, модернизации, диверсификации и динамичного развития текстильной и швейной промышленности, расширения объёмов и ассортимента производства конкурентоспособной, востребованной на внешних рынках готовой

экспорториентированной продукции, путём глубокой переработки хлопкового волокна и шёлкового сырья, широкого привлечения иностранных инвестиций необходимо:

- формирование системы заказа и авансирования производства хлопка-сырца хлопкозаводами напрямую у фермерских хозяйств и других сельхозпроизводителей;

- развитие конкуренции на внутреннем рынке сырья на основе закупок хлопка-сырца хлопкозаводами непосредственно у фермеров, хлопка-волокна прядильно-ткацкими предприятиями непосредственно у хлопкозаводов;

- создание многопрофильных и конкурирующих между собой холдингов в сфере производства тканей, полотна, швейно-трикотажных изделий в целях обеспечения не только вертикальной интеграции и кластеризации производства, но и повышения уровня конкуренции на рынках текстиля и одежды;

- принятие мер по повышению качества переработки хлопка-сырца и хлопка-волокна для выпуска тканей и полотна более высокого качества, предназначенных для пошива высококачественной одежды как на экспорт, так и для внутреннего рынка;

- на основе системного анализа и внедрения передового зарубежного опыта по организации кластерной модели развития, разработка и реализация Концепции развития хлопково-текстильных кластеров с возможностью для их участников применения дифференцированных налоговых льгот;

- в области подготовки кадров необходимо увеличение квоты подготовки инженерно-технических кадров для сферы лёгкой промышленности как за счёт открытия новых филиалов зарубежных вузов в регионах республики, так и за счёт отправки молодых кадров для учёбы в вузы зарубежных стран⁹.

Кроме этого, необходимо «...предоставить предприятиям, специализирующимся на выпуске потребительских товаров текстильной и швейной отрасли налоговые и таможенные льготы и преференции в виде:

- освобождения от уплаты налога на прибыль и налога на имущество, единого налогового платежа для микрофирм и малых предприятий, уплаты обязательных отчислений в Республиканский дорожный фонд;

- освобождения от уплаты импортных таможенных платежей за импортируемые оборудования, комплектующие изделия, химикаты, красители, фурнитуры и аксессуары, а также другие вспомогательные материалы, не производимые в республике;

- отсрочки по уплате таможенных платежей сроком до 60 дней со дня принятия таможенной декларации при импорте сырья, материалов и фурнитуры, необходимых для собственного производства товаров;

- для предприятий-членов ассоциации разрешить приобретать текстильные полуфабрикаты (пряжу, ткани, трикотажное полотно, отходы хлопкопрядения, фурнитуру и аксессуары) с начислением НДС по нулевой ставке;

- осуществление на системной основе содействия предприятиям лёгкой промышленности в реализации продукции на экспорт по прямым контрактам, а также через создаваемые торговые дома за рубежом;

- оказание содействия в поставке (импорт) не производимых в республике технологического оборудования, запасных частей, комплектующих, сырья и материалов,

⁹ <http://uzts.uz/post/strategicheskii-tekstil>

аксессуаров и фурнитуры, а также в развитии внутриотраслевой кооперации за счёт обеспечения в текстильных полуфабрикатах необходимых для производства и экспорта готовой продукции».¹⁰

Достижение этих направлений обеспечит достижение стратегических целей инновационного развития текстильной и швейной промышленности страны.

Литература:

1. Махкамов Б.Б. Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук. www.ied.tj
2. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. www.medt.tj
3. Программа среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2016-2020 годы. www.medt.tj
4. Электронный ресурс. <http://uzts.uz/post/strategicheskii-tekstil>
5. Электронный ресурс. <http://www.lex.uz/acts/3080758#3080870>

РУШДИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР МАРҶИЛАИ МУОСИР

Азимов Н.Ҳ.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Дар мақола сармоягузори давлат, шароити рушди босуръати саноатикунонии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҳадафи чоруми стратегии кишвар қабул намудани он барои таъмин намудани устувории иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтидори содироти мамлакат ва рақобатпазирии он мавриди таълил ва баррасӣ қарор дода шудааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 декабри соли 2019 дастовардҳои асосии иҷтимоию иқтисодии мамлакатро дар соли 2019 таҳлилу баррасӣ намуда, ба рушди соҳаи саноат аҳамияти махсус зоҳир намуданд. Пешвои миллат, аз ҷумла зикр намуданд: «Мо таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ, аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардан ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистон, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолии мамлакат ба ғизои хушсифат, инчунин, вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсулро ҳамчун ҳадафҳои стратегии худ интихоб намуда, нақшаи гузариши иқтисодиёти кишварро аз шакли аграрӣ–индустриалӣ ба индустриалӣ–аграрӣ амалӣ гардонидани истодаем. Дар натиҷаи тадбирҳои амалинамудаи ҳукумати мамлакат дар се соли охир ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ аз 15,2 то 17,3 фоиз афзоиш ёфт». Ёдовар мешавем, ки бо дарназардошти

¹⁰ <http://www.lex.uz/acts/3080758#3080870>

аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ соли 2018 Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод намуданд, ки саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи чоруми стратегӣ эълон карда шаванд ва то соли 2030 ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба 22 фоиз расонида шаванд [1].

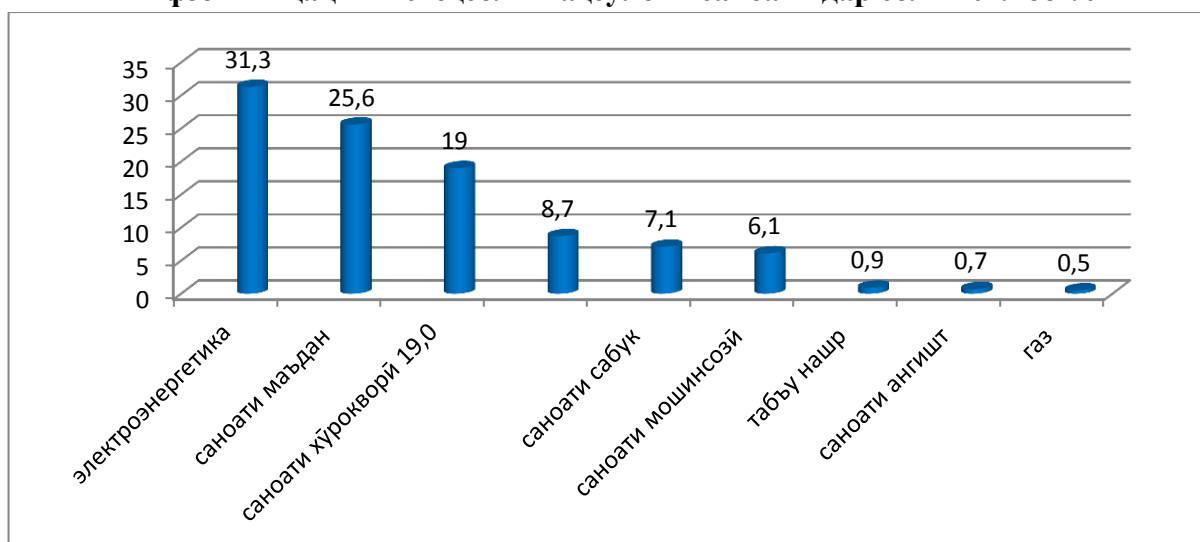
Мавриди зикр аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон бо корхонаҳои соҳавӣ дар семоҳаи аввали соли 2021 ҷиҳати татбиқи амалии ҳадафи чоруми стратегии давлат, яъне, гузариши иқтисодиёти мамлакат аз самти аграрӣ-саноатӣ ба индустриалӣ-аграрӣ, инчунин иҷрои Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 январи соли 2019 «Дар бораи ҷамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 ва вазифаҳо барои соли 2019» корҳои муайяnero ба анҷом расонид.

Соли 2020-ум 9,7 фоиз афзоиш ёфтани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатиро дидан мумкин аст. Баъди ба даст овардани соҳибистиклолӣ сиёсати давлат дар соҳаи саноат қомилан тағйир ёфта, таваҷҷуҳи асосӣ ба тақвияти истеҳсолот ва содироти маҳсулоти тайёр бо роҳи ворид намудани технологияҳои нав, истифодаи ҳар ҷи бештари манбаъҳои ашёи хоми маҳаллӣ, коркарди пурраи он ва истифодаи васеи захираҳои меҳнатӣ равона карда шуд.

Соли 1991 дар кишвар ҳамагӣ 358 корхонаи саноатӣ ба қайд гирифта шуда буд. Танҳо соли 2020-ум 300 корхонаву коргоҳҳои нави саноатӣ бо зиёда аз 6500 ҷойи корӣ сохта ба истифода дода шуданд. Дар натиҷа соли 2020 шумораи корхонаҳои саноатӣ ба 2274 расида, тибқи ҳадафҳои муайянгардида дар ҳафт соли оянда ба зиёда аз 3500 расонида мешавад, яъне беш аз 54 фоиз афзоиш меёбад. Дар натиҷа танҳо дар панҷ соли охир дар дохили кишвар ба маблағи умумии беш аз 44 миллиард сомонӣ маҳсулоти ивазкунандаи воридот истеҳсол карда шуд, ки боиси хеле коҳиш ёфтани вобастагии бозори истеъмолӣ аз маҳсулоти воридотӣ гардид. Бо мақсади тадриҷан зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии рақобатнок мо саноатикунони босуръати кишварро ҳадафи чоруми миллӣ эълон намудем. Дар давраи соҳибистиклолии кишвар ҷиҳати ҳалли мушкилоти соҳаи энергетика ва рушди он 34 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи **57,2** миллиард сомонӣ амалӣ карда шудааст. Ҳоло дар ин самт боз 17 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи 16,4 миллиард сомонӣ татбиқ гардида истодааст [2].

Диаграммаи 1.

Афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2019 бо %

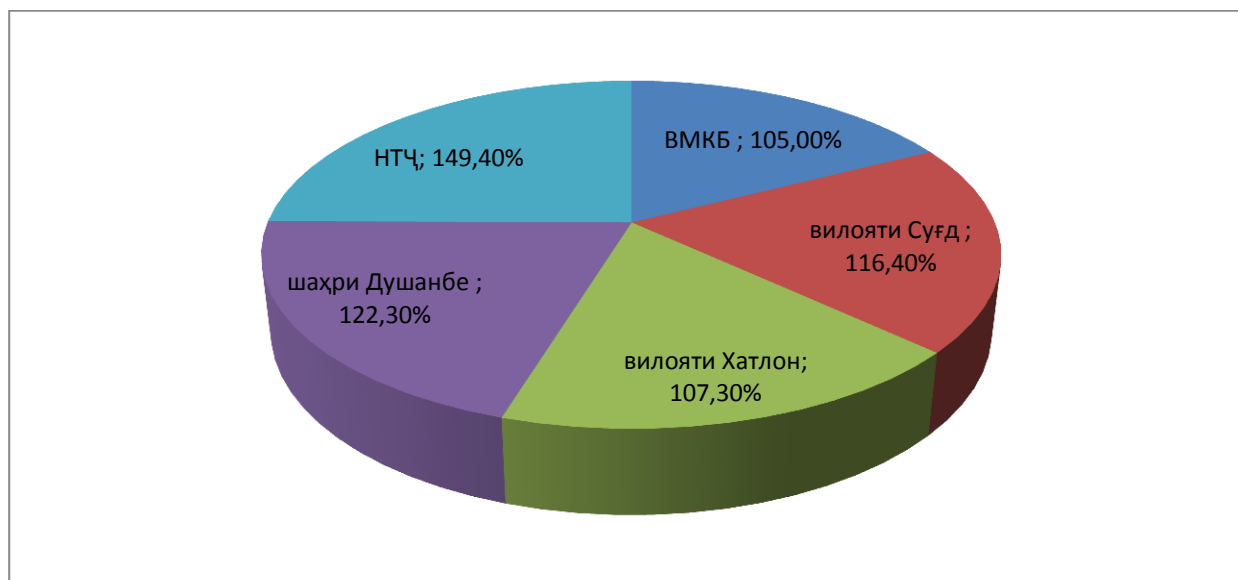
Сарчашма: Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2020. – Саҳ. 272

Афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот соли 2019 дар саноати ангишт 152,4%, саноати маъдани кӯҳӣ 115,0%, саноати масолеҳи сохтмон 111,1%, саноати сабук 113,5%, саноати мошинсозӣ 110,6%, саноати таъбу нашр 169,8%, саноати хӯрокворӣ 118,4% корхонаҳои пахтаозакунӣ 67,9%, нафт ва газ 124,5% ва электроэнергетика 123,3%-ро ташкил дод.

Рушди саноат дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ таъмин гардида, дар ВМКБ 105,0%, вилояти Суғд 116,4%, вилояти Хатлон 107,3%, шаҳри Душанбе 122,3% ва НТҚ 149,4%-ро ташкил дод.

Диаграммаи 2.

Рушди саноат дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар соли 2019 бо %

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2020. – Саҳ. 273

Қадвали 2 нишон медиҳад, ки дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ҳаҷми муҳимтарини маҳсулоти саноатии истеҳсолшаванда аз 105,0 то 149,4 фоиз нисбат ба солҳои гузашта афзоиш ёфтааст. Бо истифода аз технологияҳои муосир ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда зиёд шуда, талаботи бозор ба маҳсулоти саноатии ватанӣ қисман таъмин гардида истодааст [3].

Қадвали 1.

ҲАҶМИ МАҲСУЛОТИ САНОАТӢ БО МИНТАҚАҲО

бо нархҳои дахлдори сол. млн. сомонӣ

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ҷумҳурии Тоҷикистон	9952	10535	12196	15090	20029	23894	27613
ВМКБ	100,3	96,5	111,8	128,8	193,4	238,3	249,3
вилояти Суғд	3154,6	4103,5	4894,2	7078,5	10066,4	11498,4	13053,6
вилояти Хатлон	4078,5	4044,7	4621,2	5047,7	6753,1	7294,0	8661,1
ш. Душанбе	1023,7	1222,4	1350,7	1461,8	1659,0	2664,9	2753,4
НТҚ	1594,9	1067,9	1218,1	1373,2	1357,1	2198,5	2895,6

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2020. – Саҳ. 274

Аз рӯйи таълилно сол аз сол зиёд шудани ҷалби маъсулоти саноатӣ дар минтақаҳои ҷумҳурии мушоҳида мегардад. Дар ин давра маҳсулоти нави саноатии воридотивазкунанда ба монанди халта, риштаи полипропиленӣ, ротбанд, хишти сабук, гачкартон, халтаҳои полиэтиленӣ, собуни мушкін, ғӯшти мурғ, сачокчаҳои хушк, эмулсия, бозичаҳои кӯдакона, трактор, ядак (прицеп), автобус, фойтунчаҳои кӯдакона, аробачаҳои кӯдакона, пахтаи тиббӣ, гирдакҳои пахтагин ва ҷӯбчаҳои пахтагини нафис истехсол карда шуданд. Хушбахтона, солҳои охир як қатор корхонаҳои саноатии пуриқтидор ба фаъолият шуруъ намуданд, ки дар рафти саноаткунони кишварамон саҳми беандозаи худро гузоштаанд.

Ҷадвали 2.

НИШОНДИҲАНДАҲОИ УМУМИИҚИСОДИИ САНОАТ

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Шумораи корхонаҳо	1804	2164	2310	2043	1999	2161	2164
Ҳаҷми маҳсулот (бо нархҳои соли 2019), млн. сомонӣ	13412	14083	15674	18182	22055	24393	27613
Шумораи миёнаи солонаи коркунони истехсолоти саноатӣ, ҳазор нафар	76,3	81,7	81,2	80,9	86,8	85,6	84,2
аз ҷумла коргарон	55,4	62,8	67,0	65,9	73,8	72,1	73,2

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2020. – Саҳ. 274

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки нисбат ба соли 2013 солҳои охир шумораи корхонаҳо, ҳаҷми маҳсулот, шумораи коргарон дар соҳаи саноат зиёд шудааст. Аз ҷумла, гурӯҳи корхонаҳои “Ғаюр” дар самти ҷалби сармояи хориҷӣ ва таъсиси корхонаҳои азими саноатӣ дар соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ фаъолияти пурсамар дошта, давра ба давра вобастагии бозори ҷумҳуриро аз маҳсулоти сохтмонӣ ва нассочии хориҷӣ коҳиш дода истодааст. Ҳамзамон бояд қайд кард, ки нақши гурӯҳи корхонаҳои “Ғаюр” дар таъсиси ҷойҳои нави корӣ, бозомӯзии мутахассисон, вориди технологияҳои муосири инноватсионӣ, ғани намудани буҷет бо андозҳо ва дигар пардохтҳои хатмӣ, ба роҳ мондани истехсолоти ивазкунандаи воридот ва маҳсулоти ба содирот нигаронидашуда, беҳтар кардани тавозуни гардиши савдои хориҷӣ, саноатикунони босуръати кишвар, ки ҳадафи чоруми миллӣ эълон гардидааст, инчунин, анҷом додани корҳои созандагӣ ва хайру эҳсонкорӣ назаррас аст. Айни ҳол маҳсулоти корхонаҳои сементбарорӣ талаботи аҳолии Тоҷикистонро пурра қонеъ намуда, қисми боқимондаи он ба давлатҳои ҳамсоя, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қирғизистон, Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ва Федератсияи Русия содирот шуда истодааст.

Ҳадафи чоруми стратегии давлат қабул кардани соҳаи саноат ин боиси сол аз сол зиёд шудани шумораи корхонаҳо, ҳаҷми истехсоли маҳсулоти саноатӣ, саноати ангишт, истихроҷи тилло, канданиҳои ғайриметаллӣ ва дигар маҳсулоти саноатӣ мушоҳида шуда истодааст. Дастгирии бевоситаи давлат дар ин самт, ки солҳои охир сармоягузори давлатӣ ва хориҷӣ, ворид кардани технологияҳои муосир аз кишварҳои берун зиёд гардидааст, ба назар мерасад. Дар суҳбатҳои худ Ҷаноби Олӣ гуфта гузаштанд, ки то соли 2030 ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилро аз ҳиссаи соҳаи саноат ба 22% бояд

расонд. Ҳангоми зиёд шудани ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ кишвар метавонад аз кишвари воридоткунанда ба кишвари содироткунанда дар ин самт табдил ёбад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 26.12.2019 с.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 26.01.2021 с.
3. Бахтиёр Аҳмадзода. Саноатикунони босуръати кишвар барои таъмини устувории иқтисодӣ заминаи амиқ мегузорад. 18 январи соли 2021, Душанбе.
4. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. 2020.

**МАСОИЛИ МУБРАМИ ИНКИШОФИ СОҲИБКОРИИ ХУРД ДАР ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

Бахронова Х.А., н.и.и., дот. Қодиров Ф.А.
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Таҷриба нишон медиҳад, ки соҳибкории хурд яке аз омилҳои асосии таъмини рушди иқтисодӣ буда, дар ҳалли масоили шуғл, ташаккули сарчашмаҳои нави даромад ва коҳиши сатҳи фақр нақши марказӣ дорад. Бо таваҷҷуҳ ба афзалият ва бартариятҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба ҳалли масоили мубрами рушди фаъолияти соҳибкорӣ, аз он ҷумла соҳибкории хурд аҳамияти бузург дода мешавад. Қобили қайд аст, ки дар асноди меъёриву ҳуқуқӣ ва механизми танзими фаъолияти соҳибкорӣ маъмулан соҳибкории хурд ва миёна ба як гурӯҳ шомил карда шуда, соҳибкории хурд дар алоҳидагӣ кам матраҳ карда мешавад. Бинобар ин, ба андешаи мо чиҳати баланд бардоштани самаранокии дастгирии давлатӣ ва таъмини рушди устувори соҳибкории хурд бояд он ҳамчун категорияи алоҳидаи институтсионалӣ баррасӣ гардида, масоили мубрами инкишофи он дар алоҳидагӣ мушаххас карда шавад.

Дар адабиёти иқтисодӣ таърифҳои гуногуни соҳибкории хурдро дидан мумкин аст, ки аксаран ба ҳам монанд мебошад. Таҳқиқот нишон дод, ки соҳибкории хурд гуфта фаъолиятро дар назар доранд, ки аз рӯйи шумораи кормандон, бузургии сармояи асосӣ ва ё даромади солона ба гурӯҳи алоҳида ҷудо карда мешавад. Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ ба субъектҳои соҳибкории хурд соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқие мансубанд, ки даромади умумии онҳо дар як сол то 1000000 (як миллион) сомонӣ аст (ҚҶТ аз 18.03.15с., №1194; аз 02.01.20 с., №1684).

Ба субъектҳои соҳибкории хурд соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқие, ки ба фаъолиятҳои зерин машғуланд, мансуб нестанд: истеҳсоли молҳои зераксизӣ; таҳвили алюминийи аввалия; фаъолияти бонкӣ ва суғуртавӣ; фаъолияти вобаста ба идоракунии фондҳои сармоягузорӣ; фаъолияти касбӣ дар бозори қоғазҳои қиматнок.

Қобили қайд аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми 30 соли Истиклолияти давлатӣ асноди зиёди институтсионалӣ, ки ба дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ, аз он ҷумла соҳибкории хурд равона карда шудаанд, таҳия ва қабул гардида, барои рушди устувори соҳибкорӣ заминаҳои мусоид фароҳам сохтанд. Вале дар баробари ин ҳанӯз ҳам масълаҳои мавҷуданд, ки бояд ба онҳо таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда шавад.

Бо тақия ба гуфтаҳои боло ҳаминро қайд менамоем, ки дар марҳилаи муосири рушд бояд стратегияи дарозмуддати рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ таҳия карда шуда, ба масъалаҳои омодакунии соҳибкорон, фаъолияти инноватсионии онҳо, танзими иқтисодии фаъолияти соҳибкорӣ, рақобатпазирии онҳо ва сиёсати оқилонаи дастгирии молиявӣ таваҷҷуҳи хос зоҳир карда шавад. Зимнан самтҳои мазкур бояд ба зарурати фароҳам овардани муҳити солими соҳибкории хурду миёна асос ёфта, ҷавобгӯии муносибатҳои нави бозорӣ бошанд.

Дар доираи ин фаъолиятҳо барои амалисозии сиёсат ва барномаҳои хоси рушди соҳибкории хурд, ки дастгирии онҳоро барои рушди соҳа таъмин мекунанд, бояд аҳамияти махсус дод. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки ҳадафи ниҳии барномаҳои соҳавӣ бояд мувофиқати онҳо бо сиёсати умумии саноатии кишвар бошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки ҳадафи асосии ин сиёсат фароҳам овардани шароит барои рушди устувор тавассути баланд бардоштани рақобатпазирии соҳа ва ҳосилнокии меҳнат дар шароити бозор мебошад.

Дар марҳилаи муосири рушди соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим ва даҳолати давлатӣ, коҳиш додани сатҳи баланд ва тағйирёбандаи таваррум, азнавташкилдихӣ ва тақвияти бахши молиявии заиф ва ҳамоҳанг сохтани бисёр унсурҳои сиёсат аз ҷумлаи масъалаҳои мубрам ба ҳисоб мераванд. Дар робита ба сиёсати хоси рушди соҳибкории хурд ин ҳадафҳо ва вазифаҳои зикршуда ба баланд бардоштани нақши соҳибкории хурд дар таъмини шуғл, коҳиши сатҳи камбизоатӣ, истехсоли арзиши изофа ва қобилияти рақобат дар бозорҳои байналмилалӣ нигаронида шудаанд.

Тибқи маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқи «Равзанаи ягона» то 1 декабри соли 2020 дар миқёси ҷумҳурӣ 334 459 субъекти соҳибкории фаъолияткунанда ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод дар муқоиса нисбат ба ҳамин давраи соли 2019 - ум 8 318 субъект ё 2,6 фоиз зиёд мебошад.

Аз шумораи умумии субъектҳои соҳибкорӣ соҳибкорони инфиродӣ 303 187 субъект дар миқёси ҷумҳурӣ ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондиҳанда дар муқоиса нисбат ба ҳамин давраи соли 2019-ум 8 041 субъект ё 2,7 фоиз зиёд гардидааст, ки таснифоти он чунин аст:

- соҳибкорӣ бо патент 105 362 нафар ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод нисбат ба ҳамин давраи соли 2019-ум 173 субъект ё 0,2 фоиз кам шудааст;

- соҳибкорӣ бо шаҳодатнома 37 091 нафар ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод нисбат ба ҳамин давраи соли 2019-ум 2 651 субъект ё 7,7 фоиз зиёд гардидааст;

- хочагиҳои деҳқонӣ 160 734 адад ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод нисбат ба ҳамин давраи соли 2019-ум 5 563 субъект ё 3,6 фоиз зиёд гардидааст.

Инчунин, аз шумораи умумии субъектҳои соҳибкорӣ шахсони ҳуқуқӣ то 1 декабри соли 2020 дар ҳудуди ҷумҳурӣ 31 272 субъект ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод дар муқоиса нисбат ба ҳамин давраи соли 2019-ум 277 субъект ё 0,9 фоиз зиёд гардидааст [5].

Ҳолати муосир ва низоми дастгирии давлатии соҳибкориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ намуда, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки бояд мақомоти дахлдори давлатӣ ба ҳалли масъалаҳои зерин таваҷҷуҳ кунанд:

- Маблағгузорӣ: Ҳиссаи соҳибкории хурду миёна дар ҳаҷми умумии қарзхое, ки системаи бонкӣ медиҳад, бояд зиёд карда шавад; Сохторҳои мувофиқ бояд таъсис дода шаванд, вазифаашон пешниҳоди қарзҳо ба соҳибкории хурду миёна бошад. Ҳалли масъалаҳои мубрами таъмини молиявии фаъолияти соҳибкорӣ шартӣ асосии рушди соҳибкории хурду миёна ба ҳисоб меравад [2].

- Дастгирии ғайримолиявӣ: Алоқа ва ҳамкорӣ байни пешкашкунандагони хидматрасониҳо, ташкилотҳои савдо ва ниҳодҳои давлатӣ бо мақсади баланд бардоштани сифати хидматрасониҳо ва зиёд кардани шумораи субъектҳои соҳибкории хурду миёна, ки аз ин хидматҳо баҳра мебаранд, бояд тақвият дода шавад.

- Технология: Сатҳи технологии корхонаҳои хурду миёна бояд тавассути барномаҳои омӯзишӣ баланд бардошта шавад ва тадбирҳои илмию таҳқиқотӣ барои дастгирии рушди инфрасохтори технологии ширкатҳо амалӣ карда шаванд.

Тибқи маълумоти Бонки миллии Тоҷикистон дар 10 моҳи соли 2020 аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба иқтисодиёт ба маблағи 5 570,1 млн. сомонӣ қарз пешниҳод карда шудааст, ки ин нишондиҳанда нисбат ба ҳамин давраи соли 2019-ум 325,5 млн. сомонӣ ё 6,2 фоиз кам мебошад. Аз ҳаҷми умумии қарзҳои аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ дар давраи ҳисоботӣ додашуда маблағи 3 873,4 млн. сомонии он ба соҳаи соҳибкорӣ дода шудааст, ки нисбат ба ҳамин давраи ҳисоботии соли 2019-ум -412,8 млн. сомонӣ ё 9,6 фоиз кам мебошад.

Қарзҳои хурди ба соҳибкорон додашуда дар давраи ҳисоботӣ 3 649,7 млн. сомонино ташкил медиҳанд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 5,2 фоиз кам гардидааст. Ба соҳибкорони хурду миёна аз ҷониби бонкҳои тичоратӣ дар 10 моҳи соли 2020 низ дар ҳаҷми 2 032,4 млн. сомонӣ қарз пешниҳод карда шудааст. Инчунин, дар давраи ҳисоботӣ бо қарори Шӯрои нозирони Фонди дастгирии соҳибкорӣ ба 12 нақшаи тичоратии субъектҳои соҳибкорӣ ба маблағи 33,75 млн. сомонӣ қарзи имтиёзноки давлатӣ ҷудо карда шуд.

Аз оғози фаъолият то ба имрӯз бошад, аз ҷониби муассисаи давлатии «Фонди дастгирии соҳибкории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба 202 субъекти соҳибкории истеҳсолӣ ба маблағи 304,15 млн. сомонӣ қарзҳои имтиёзноки давлатӣ дода шудааст. Ҳамзамон, бо мақсади рушди соҳибкорӣ байни занон давоми солҳои 2013-2020-ум 34 лоиҳаи тичоратии занони соҳибкор ба маблағи зиёда аз 22,8 млн. сомонӣ аз ҳисоби маблағҳои Фонди дастгирии соҳибкорӣ дастгирӣ ёфтанд. Маблағҳои қарзии ҷудошуда ба занони соҳибкор асосан ба соҳаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, қаннодӣ ва хӯроқа, дӯзандагӣ ва масолеҳи сохтмонӣ равона гардидаанд.

Аз ҳаҷми умумии маблағҳои ба соҳибкорон ҷудошуда ба шаҳри Душанбе 110,7 млн. сомонӣ (37%), вилояти Хатлон 100,8 млн. сомонӣ (39%), вилояти Суғд 31,7 млн. сомонӣ (9,5%), НТҚ 48,3 млн. сомонӣ (10,5%) ва ВМКБ 12,6 млн. сомонӣ (4%) рост меояд. Дар натиҷаи маблағгузорию Муассисаи давлатии «Фонди дастгирии соҳибкории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз ҷониби соҳибкорони ҷумҳурӣ то ҳол 2500 ҷойи кории доимӣ барои аҳоли таъсис дода шуд. Инчунин, аз ҷониби ин субъектҳо ба маблағи 148,3 млн. сомонӣ ба бучети давлатӣ пардохтҳои андозӣ ворид карда шуд [5].

Яке аз масъалаҳои муҳим ва ҳалталаби рушди соҳибкории хурд ва дар маҷмӯъ тамоми шакл ва намуди фаъолияти соҳибкорӣ ин сатҳи дониш ва ҷаҳонбинии соҳибкорон мебошад, ки ба талаботи бозор ҷавобгӯй нест. Таҳқиқоти анҷомдодаи мо нишон дод, ки аксари соҳибкорон маълумоти миёна доранд ва ё аз рӯйи таҳассусе, ки муассисаҳои миёнаи касбӣ ва олии касбиро хатм намудаанд, ба иқтисодиёт ва соҳибкорӣ наздикӣ надоранд. Аз ин рӯ, аксари соҳибкорон фаъолияти худро то як зинаи муайян идора карда, сипас ба мушкилиҳои

муайян дучор мегарданд, ки ба набудани ҷаҳонбинии иқтисодӣ ва тафаккури соҳибқорӣ мукамал алоқаманд мебошад.

Дар марҳилаи муосири рушд бояд тавачҷуҳи мақомоти давлатӣ ва ҳуди соҳибқорон ба омӯхтани асосҳои соҳибқорӣ, маърифати молиявӣ ва тафаккури соҳибқорӣ нигаронида шуда, асосҳои фаъолияти бозоршиносӣ ва ташкили истехсолотро ба соҳибқорони амалкунанда омӯзонанд. Ташкили курсҳои махсус, барномаҳои махсуси радиой ва телевизионӣ, нашри дастурамал ва маводи назариявӣ амалӣ имконият медиҳад, ки соҳибқор соҳиби малакаҳои муайян ва ҷаҳонбинии васеъ гардад.

Бояд таъкид намуд, ки чунин иқдом бояд дар ҳамкории зич бо ниҳодҳо ва созмонҳои давлатӣ, бахши хусусӣ ва доираҳои илмӣ сурат гирифта, зимнан ба минтақаҳо ва қаламравҳои дехот бояд афзалият дода шавад. Дар баробари ин бо мақсади таъмини шуғл дар корхонаҳои хурд бояд барои амалисозии таълими ибтидоӣ, ки бо омӯзиши касбӣ равона шудааст, тавачҷуҳ зоҳир карда шавад. Муҳаққиқони ватанӣ нақши соҳибқорӣ хурдро дар рушди дехот ва саноатикунонии он мусбат арзёбӣ намуда, густариши муносибатҳои соҳибқориро шартӣ асосии татбиқи ҳадафҳои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф мекунанд [1]. Барномаҳои муассисаҳои таҳсилоти зинаҳои гуногун бояд ба ниёзҳои муҳити тағйирёбандаи техникӣ ва технологӣ мутобик карда шуда, бояд раванди омӯзиши якумрӣ ё ин ки муттасил ташкил карда шавад.

Новобаста аз ҷораҳои андешидашуда, ҳанӯз ҳам дар самти таъсиси субъекти фаъолияти соҳибқорӣ мушкилиҳои муайян ҷой доранд. Аз ин рӯ, сода кардани раванди таъсиси корхонаҳои нав ва аз байн бурдани амалҳои бюрократӣ, ки дар ин равандҳо дучор меоянд, аз ҷумлаи масъалаҳои мубрам аст. Дар ин самт бояд фаъолияти ширкатҳои иттилоотӣ ва ҳамоҳангсозии онҳо бо асосҳои татбиқи ғояҳои соҳибқорӣ амалӣ карда шавад. Ҳамчунин, барномаҳои дастгирии молиявӣ барои таъсиси ҷойҳои нави корӣ бояд густариш ёбанд ва барои таъмини рушд ва фаъолияти устувори соҳибқорони нав муҳити созгор фароҳам сохта шавад.

Яке аз масъалаҳои мубрами рушди соҳибқорӣ ин истифодаи васеи технологияҳои пешрафта мебошад. Бинобар ин баланд бардоштани қобилияти корхонаҳои хурду миёна барои баҳра бурдан аз бартарҳои технология, инноватсия ва коммуникатсия масъалаи асосии стратегияи рушди соҳибқорӣ хурду миёна мебошад. Ин стратегия бояд дар бисёр сатҳҳо ба таври муфассал баррасӣ карда шавад ва бояд ин равандҳо муҳитҳои академӣ ва махсусан саноатиро дар бар гирад.

Бо тақия ба таҳлили анҷомшуда ва таҷрибаи пешрафтаи ҷойдошта баъзе самтҳо ва масъалаҳои муҳимми рушди соҳибқорӣ хурду баррасӣ мекунем, ки ба андешаи мо, метавонад дар тақвияти ҷаҳонбии соҳибқорон ва ба муваффақияти онҳо таъсири мусбат расонад:

1. Ба интиҳоби мизоч ва завқи онҳо тавачҷуҳ зоҳир намудан. Маълум аст, ки соҳибқорӣ хурд наметавонад ба ҳама хидмат расонад ва ё ба ҳама мол фурӯшад. Аз ин рӯ, пеш аз оғози фаъолияти соҳибқорӣ, соҳибқор бояд мизочи худро дақиқ муайян кунад ва тавачҷуҳи худро ба аудиторияи мақсаднок равона созад. Зимнан истифодаи усулҳои муосири бозоршиносӣ аҳамияти махсус дошта, бояд аз ҷониби соҳибқор ба таври васеъ истифода карда шаванд [3].

2. Интиҳоби стратегияи хоси рушд, ки аз стратегияи рақибон фарқ кунад. Дар ин самт соҳибқор бояд рӯйи он андеша кунад, ки мизочон чаро мағозаи (маҳсулот, ҳадамот) ёро интиҳоб кунанд? Аз ин рӯ, мағоза метавонад навъҳои бештар ва молҳои бештар дошта

бошад, аз рӯйи масоҳат калонтар бошад, нисбат ба муштарӣ боэҳтиёттар ва боэҳтиром бошанд. Ҳамаи ин омилҳо сабабҳои хоҳанд буд, ки муштариёро ҷалб мекунад ва фаъолияти соҳибкорро аз рақибон фарқ мекунад.

3. Бояд ба масъалаи интихоби кормандон тавачҷуҳи хос зоҳир карда шавад. Новобаста аз он ки шумораи кормандон дар соҳибкории хурд кам ҳастанд, аммо муваффақияти фаъолият пеш аз ҳама ба онҳо вобаста мебошад. Дар фаъолияти соҳибкорӣ фурушанда мустақиман бо муштарӣ муошират мекунад, аз ин рӯ, фикру мулоҳизаҳои муштариён дар бораи мағоза аз муносибати фурушанда ба муштарӣ вобастагии калон дорад. Бо тавачҷуҳ ба ин нукта соҳибкор бояд нафаронро интихоб кунад, ки боистеъдод ва бомаърифат бошанд.

Вобаста ба шароити кмшвари мо ба як нукта метавонем тавачҷуҳ намоем, ки ҷалб ва ба қор қабул кардани хешовандони наздик дар субъектҳои хоҷагидорӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ зиёд ба чашм мерасад. Аз ин рӯ, соҳибкор бояд дарк кунад, ки хеши ӯ шояд шахсияти хуб бошад, аммо агар малакаи фуруш надошта бошад, наметавонад дар рушди соҳибкорӣ таъсигуздор бошад.

Дар таҳия ва татбиқи механизмҳои дастгирии давлатии рушди соҳибкории хурд бояд таҷрибаи хоричӣ низ ба инобат гирифта шавад, ки дар ин ҳусус муҳаққиқони ватанӣ ба он таъкид менамоянд [4].

Ҳамин тавр, агар қоидаҳои дар боло овардашуда риоя карда шаванд, фаъолияти соҳибкорӣ метавонад рушди усутвор дошта бошад. Дар баробари ин ҳалли масъалаҳои таъмини институтсионалӣ, дастгирии фаъолияти соҳибкории хурд, ташкили шароит ва имконият барои тақвияти ҷаҳонбинии соҳибкорӣ ва тафаккури молиявии он метавонанд ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ, аз он ҷумла соҳибкории хурд таъсири мусбат расонида, нақши онро дар рушди иқтисодиёт ва ҳалли масъалаҳои мубрами иқтисодиву иҷтимоӣ баланд бардоранд.

Адабиёт:

1. Кодиров Ф.А., Шодиев К.К. Вопросы индустриализации и развития малого и среднего бизнеса в сельской местности Республики Таджикистан // Вестник Ошского государственного университета. 2018. № 3. - С. 83-87.

2. Махкамова Г.М. Разработка системы финансирования проектов развития малого и среднего бизнеса в Республике Таджикистан // Russian Economic Bulletin. 2021. Т. 4. № 2. - С. 180-187.

3. Муниева П.Т. Трансформация функций маркетинга в малом бизнесе в Таджикистане // Кишоварз. 2019. № 4. - С. 201-204.

4. Мухитдинова Ш.С., Абдуллоева М.Р., Муртазокулов М.Р. Государственная поддержка малого и среднего бизнеса в экономике Таджикистана: международный опыт // Экономика Таджикистана. 2020. № 2. - С. 172-176.

5. Ҳисоботи раёсати дастгирии давлатии соҳибкории Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

**ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ НА
ПРЕДПРИЯТИЯХ ТЕКСТИЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СТРАНЫ**

Бегмуродов С.Ш., Махкамов Б.Б.

Технологический университет Таджикистана

Индустриальная политика должна быть ориентирована на целенаправленное использование конкурентных преимуществ предприятий в производственной интеграции и промышленной кооперации, в результате которых могут быть сформированы кластеры нового поколения.

«Одним из основных направлений повышения эффективности промышленности в Таджикистане является её развитие на основе кластеризации. Взаимодействие предприятий, входящих в кластер – это симбиоз кооперации и конкуренции. Основой такого взаимодействия является процесс, базирующийся на инновациях».¹¹

Перспективы инновационного развития отрасли связаны с наличием натурального сырья, производственных мощностей и человеческих ресурсов. Для успешного развития текстильной промышленности в Таджикистане имеются благоприятные факторы и предпосылки - ежегодно собирают 300 - 360 тыс. тонн хлопка-сырца, производство в стране натурального сырья - хлопкового волокна (100 - 120 тыс. т/год), коконов, шерсти, возможность экспорта тканей и пряжи, одежды на мировые товарные рынки, где есть спрос на указанную продукцию из натурального сырья. При этом использование производственных мощностей по выпуску продукции отрасли составляет от 1,9% по выпуску нитей шелка-сырца до 22 % по выпуску хлопчатобумажной пряжи.

Основная задача развития отрасли – это удовлетворение потребности внутреннего рынка в качественной продукции текстильной промышленности за счёт переработки сырья, производства продукции с высокой добавленной стоимостью и с перспективой её выхода на внешние рынки.

Однако, необходимо отметить, что перед промышленностью в целом стоят сложные проблемы, требующие скорейшего решения. Например, к ним относятся: несовершенство таможенно-тарифного регулирования, налоговой политики и других регулятивных механизмов содействия развитию сектора. Отечественные промышленные предприниматели не могут воспользоваться теми возможностями, которые предоставляет членство в ВТО из-за несовершенства мер таможенно-тарифного регулирования.

Для Таджикистана можно выделить следующие основные факторы, препятствующие инновациям в отраслях промышленности:¹²

¹¹ Низамова Т.Д. Роль кластеризации в развитии промышленности Таджикистана. //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических наук. – Душанбе: «СИНО», 2016. –№ 2/11 (220). - С.86.

¹² Мукимова Н.Р. Проблемы инновационного развития отраслей промышленности Республики Таджикистан. //Таджикистан и современный мир. –Душанбе: изд-во ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан. – 2015. №7. С. 167.

Факторы, препятствующие инновациям

- недостаток собственных денежных средств;
- недостаток финансовой поддержки со стороны государства;
- высокая стоимость нововведений;
- высокий экономический риск;
- длительные сроки окупаемости нововведений;
- недостаток квалифицированного персонала;
- недостаток информации о новых технологиях;
- невосприимчивость организации к нововведениям;
- недостаточность нормативно-правовых актов;
- неразвитость инновационной инфраструктуры;
- неразвитость рынка технологий

Для решения этих проблем необходимо определить пути интенсификации инновационного развития и технологического прорыва текстильной и швейной промышленности Республики Таджикистан, обеспечения эффективного соответствия объёмов производства, качества и ассортимента продукции совокупному спросу таджикского и мирового рынков, повышения национальной значимости отрасли и её имиджа в мировом сообществе.

Перспективы развития предприятий текстильной и швейной промышленности, определены в Стратегии развития промышленности в Республике Таджикистан на период до 2030 года. Преимущества текстильной и швейной промышленности основаны на доступности местного сырья, отрасль способствует созданию большого количества рабочих мест и возможностях в обеспечении населения готовой продукцией.

Таблица 1.

Производство продукции лёгкой промышленности Таджикистана

Наименование продукции	2018	2020	2030	2030 г. по сравнению с 2018 г.
Хлопчатобумажная пряжа, тонн	20634,2	21257	34383	166,6
Хлопчатобумажные ткани млн. кв. метров	4,0	40	100	в 25 раз
Швейная продукция тыс. сомони	233525	269394	758030	в 3,2 раза
Ковры тыс. кв. метров	3253	5000	6850	в 2,1 раза
Носки тыс. пар	3311	4141	16026	484,0
Трикотажные изделия тыс. сомони	1140	1540	3500	307,0
Адрас и атлас тыс. кв. метров	67,8	72	612	в 9,0 раз

*Источник: Стратегия развития промышленности в Республике Таджикистан на период до 2030 года.

Согласно показателям, в намечаемом периоде переработка хлопка-волокна приобретёт приоритетное значение. Предусматривается доведение производства хлопковой

пряжи до 70 тысяч тонн (ежегодный рост 5 %). Этот рост, в основном будет обеспечен за счёт предприятия «Чунтай – Дангара Син Силу Текстиль». В 2018-2030 годах показатели производства продукции лёгкой промышленности намечаются следующими: (см. табл. 1)¹³.

Использование действующих производственных мощностей и создание новых предприятий позволят увеличить производство хлопковой пряжи на 66,6 процентов, хлопчатобумажных тканей – в 25 раз, трикотажных изделий – в 3,1 раза, чулочно-носочной продукции – в 4,8 раз, ковров – в 2,1 раза, адраса и атласа – в 9,0 раз.

Наши расчёты более оптимистичны. Реализация ряда проектов (в частности, таких новых предприятий с полным циклом переработки хлопка-сырца как СП «Дангара – Син Силу текстиль», ООО «Адолат» (Пархар), ООО «Бехрузи Мурод» (Вахш) и ООО «Евразия текстиль» (Дангара)), наряду с увеличением процента использования имеющихся производственных мощностей, позволит довести переработку хлопка-волокна к 2030 году до 120 тыс. тонн (т.е. выполнить указание Президента страны о доведении уровня переработки хлопка-волокна внутри страны до 70%). В этой связи интересным представляется прогноз развития лёгкой промышленности до 2020 и 2030 годов. Прогнозные показатели развития отрасли приведены в таблицах 2 и 3.

Таблица 2.

Показатели по развитию текстильной и швейной промышленности
Республики Таджикистан на 2015-2020 гг.

№	Наименование показателей	Ед. изм.	2015	2020	Рост	2020 к 2015 %
1.	Объём промышленной продукции в ценах 2015г. в т.ч. текстильная и швейная	млн.	12173	19500	7327	160,2
		сомони	1425	4000	2575	280,7
2.	Числ-ть ППП в пром. в т.ч. текстильная и швейная	тыс.	81,7	100,0	18,3	122,4
		чел.	12,0	22,0	10,0	183,3
3.	Выработка на 1 работающего в т.ч. текстильная и швейная	тыс.	149,0	195,0	+ 46,0	130,9
		сомони	118,7	181,8	+ 63,1	153,1
4.	Производство некоторых видов продукции лёгкой промышленности					
	- хлопок-волокно	Тыс.т	97,9	140,0	42,1	143,0
	- пряжа хлопчатобумажная	Тыс.т	4,8	50,0	45,2	1041,7
	- ткани хлопчатобумажные	млн.м ²	8,4	110,0	101,6	1309,5

*Источник: Рассчитано авторами по материалам Программы среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2016-2020 годы и данным статистического сборника «Промышленность Республики Таджикистан». 2016. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2016.

Как видно из вышеприведённых данных, объём текстильной и швейной промышленности к 2020 году увеличится в 2,8 раза, при темпах роста промышленности – в 1,6 раза, то есть отрасль будет развиваться опережающими темпами. При этом, выпуск

¹³ Стратегия развития промышленности в Республике Таджикистан на период до 2030 г.

пряжи хлопчатобумажной увеличится в 10 раз, а тканей хлопчатобумажных – в 13 раз. Кроме этого, предусмотрено увеличить выпуск производство ковров и ковровых изделий - в 3,2 раза, чулочно-носочных изделий – в 10,6 раз и обуви кожаной – в 11 раз.

Ещё более впечатляющие показатели развития отрасли к 2030 году. Темпы роста промышленности в целом увеличатся в 4,1 раза, а текстильной и швейной промышленности – в 5,6 раз. При этом, выпуск пряжи хлопчатобумажной увеличится в 25 раз, а тканей хлопчатобумажных в 31 раз. По прогнозу, из общего объёма продукции лёгкой промышленности – 30% будет составлять инновационная продукция. Вначале, за счёт маркетинговых инноваций, затем за счёт технологических, организационных и экологических инноваций.

Таблица 3.

Показатели по развитию лёгкой промышленности РТ за 2015-2030 гг.

№	Наименование показателей	Ед. изм.	2015	2030	Рез-т + -	2030 к 2015 %
1.	Объём промышленной продукции в ценах 2015г. в т.ч. текстильная и швейная	млн. сомони	12173	50500	+38327	414,8
			1425	8000	+ 6575	561,4
2.	Числ-ть ППП в пром. в т.ч. текстильная и швейная Уд. вес в промышленности	тыс.	81,7	150,0	+ 68,3	183,6
		чел.	12,0	42,0	+ 30,0	350,0
		%	14,7	28,0	+ 13,3	190,0
3.	Выработка на 1 работающего в т.ч. текстильная и швейная	тыс.	149,0	336,7	+ 187,7	226,0
		сомони	118,7	190,5	+ 71,8	160,5
4.	Производство некоторых видов продукции лёгкой промышленности					
	- хлопок-волокно	Тыс.тн	97,9	170,0	+ 72,1	173,6
	- пряжа хлопчатобумажная	Тыс.н	4,8	120,0	+ 115,2	2500,0
	- ткани хлопчатобумажные	млн.м ²	8,4	260,0	+ 251,6	3095,2

*Источник: Рассчитано авторами по материалам Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и данным статистического сборника «Промышленность Республики Таджикистан». 2016. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2016.

К 2020 году Таджикистан войдёт в 10–ку крупнейших производителей хлопчатобумажной пряжи в мире на душу населения, а к 2030 году (при прочих равных условиях) займёт 3 место в мире (после Пакистана и Турции) с показателем 10.809 кг/чел. В 2015 году производство пряжи хлопчатобумажной на душу населения в мире составило - 2,27 кг. По Таджикистану он составил всего лишь – 0,566 кг на чел. В 2020 году по Таджикистану этот показатель составит 4,854 (50 тыс. т. : 10300 тыс. чел).

В 2030 году по РТ этот показатель составит 10,809 (120 тыс. т : 11102 тыс. чел), т.е. Таджикистан займёт по этому показателю 3 место в мире. Впереди только Пакистан (15,07 кг) и Турция (12,08). Республика Таджикистан опередит по этому показателю Малайзию, Индию, Египет, США и др. хлопковые державы мира.

Прогноз производства пряжи хлопчатобумажной на душу населения

Показатели	Ед. изм.	2015	2020	2030
Численность населения РТ	тыс.чел.	8482	10300	11102
Производство пряжи в РТ	тыс.тн	4.8	50	120
Прогноз производства пряжи хлопчатобумажной на душу населения (расчетно)	кг/чел.	0.566	4.854	10.809
*Справочно: все страны мира	кг/чел.	2.270		
1. Пакистан	кг/чел.	15.070		
2. Турция	кг/чел.	12.080		
3. Малайзия ...	кг/чел.	7.660		
8. Индия ...	кг/чел.	4.340		

* Источник: Рассчитано авторами по данным Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и сайта info@businessstat.ru

Достижение указанных прогнозных показателей, возможно только при формировании благоприятного инвестиционного климата.

Поэтому первоочередной задачей по обеспечению ускоренного роста текстильной и швейной промышленности, приоритетом развития является совершенствование регулятивных механизмов сектора, которые включают:

- совершенствование мер таможенно-тарифного регулирования, направленных на защиту отечественного товаропроизводителя в пределах норм ВТО;
- совершенствование кредитно-финансовой политики для обеспечения отраслей текстильной и швейной промышленности кредитными ресурсами на приемлемых условиях;
- совершенствование налоговой политики для стимулирования инвестиционной активности частных предпринимателей в отрасли;
- создание необходимых условий для развития текстильной и швейной промышленности, с использованием местной минерально-сырьевой базы и отходов производства;
- совершенствование нормативно-правовой базы развития экспорта и импортозамещения.

Следующим приоритетом развития текстильной и швейной промышленности является повышение конкурентоспособности её продукции. Нам следует систематически предпринимать меры по воссозданию конкурентоспособной и эффективной национальной текстильной и швейной промышленности, технико-технологическому обновлению промышленных предприятий, обеспечению благоприятных условий для производственного предпринимательства и посредством этого наладить полноциклическую переработку местного сырья.

В рамках этого приоритета необходимо проведение следующих действий: модернизация отраслей текстильной и швейной промышленности и её диверсификация; снижение издержек производства в отраслях текстильной и швейной промышленности; повышение качества и имиджа продукции текстильной и швейной промышленной Республики Таджикистан на внутреннем и мировых рынках; формирование национальных брендов; осуществление широкого импортозамещения и увеличения экспорта.

Реализация этих мероприятий в ближайшей перспективе позволит текстильной и швейной промышленности Таджикистана стать локомотивом развития всей национальной экономики страны.

«... В краткосрочной перспективе в текстильной отрасли необходимо провести следующие виды работ: внедрить технологию массового окрашивания текстильной продукции; разработать новые виды пряжи; внедрить технологию переработки хлопчатобумажных отходов; диверсифицировать производственные линии и внедрить широкий ассортимент пряжи и тканей (особенно крашеной пряжи); проводить агрессивный маркетинговый подход на рынке школьной формы.

В швейной отрасли: импортировать смешанные ткани для костюмов, форменной одежды и рабочей спецодежды; оптимизировать сорсинг красителей и химических веществ; внедрить технологические процессы оптимизации (САПР) для экономии ткани при кройке и разработке продукции; внедрить применение современной упаковки; увеличить добавленную стоимость продукции путём включения операций традиционной вышивки.

В среднесрочной перспективе в текстильной отрасли предполагается: внедрить производство новых видов пряжи; содействовать введению в эксплуатацию нового оборудования; содействовать производству цветных текстильных тканей; внедрить производство пряжи и текстильной продукции из органического хлопка; развивать производство трикотажного текстиля; стимулировать приток инвестиций в строительство двух фабрик по производству полиэфирного волокна из переработанных пластиковых бутылок.

В швейной отрасли необходимо: продвигать строительство, как минимум, одного завода по производству фурнитуры и замещения импорта; содействовать отечественному производству подкладочных материалов; диверсифицировать производственную базу за счёт расширения ассортимента тканей; разработать новые аксессуары (например, сумки, папки и сувениры для конференций). Завершить процесс вертикальной интеграции на новых фабриках, добавив трикотажное производство, крашение и швейное производство.

В долгосрочной перспективе в текстильной отрасли необходимо внедрить производство нитей пряжи и крученой пряжи, а в швейной отрасли наладить отечественное производство смешанных и синтетических тканей для изготовления швейных изделий». ¹⁴

Для достижения указанных задач «... необходимо разработать дорожную карту, которая должна включать решение следующих задач:

1. Улучшить деловую среду для поддержки развития текстильной и швейной промышленности в Таджикистане.

2. Повысить потенциал и производительность предприятий текстильной и швейной промышленности. Основное направление деятельности, которой необходимо уделить особое внимание - модернизация существующей технологии и оборудования, в частности для важнейших производственных процессов. Это может быть достигнуто при помощи расширения доступа к финансовым ресурсам и привлечения прямых иностранных инвестиций (ПИИ).

¹⁴ Махкамов Б.Б. Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук. www.ied.tj

3. Увеличивать добавочную стоимость в текстильной и швейной промышленности и обеспечить соответствие производства требованиям рынка.

4. Улучшить доступ предприятий легкой промышленности на рынки.

Это, главным образом, зависит от наличия и качества торговой информации и способности малых и средних предприятий (МСП) по использованию такой информации в своей ежедневной работе и при разработке своих долгосрочных стратегических целей. Эффективный маркетинг, брендинг и продвижение таджикской продукции отрасли будет также играть важную роль при содействии предприятиям в освоении новых рынков»¹⁵.

Реализация этих мероприятий инновационного развития отрасли позволит обеспечить неуклонный рост объёмов производства продукции, значительно увеличить экспорт продукции и снизить импорт текстильных изделий.

Литература:

1. Махкамов Б.Б. Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук. www.ied.tj

2. Мукимова Н.Р. Проблемы инновационного развития отраслей промышленности Республики Таджикистан. //Таджикистан и современный мир. –Душанбе: изд-во ЦСИ при Президенте РТ. – 2015. №7. С. 167.

3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года

4. Низамова Т.Д. Роль кластеризации в развитии промышленности Таджикистана. //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических наук. – Душанбе: «СИНО», 2016. –№ 2/11 (220). - С.86.

5. Программа среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2016 - 2020 годы.

6. Статистический сборник «Промышленность Республики Таджикистан». 2016. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2016. Стратегии развития промышленности в Республике Таджикистан на период до 2030 г.

7. Электронный ресурс. info@businessstat.ru

ТАМОҶУЛҶОИ РУШДИ САНОАТИ САБУКУ ХҶРОКВОРӢ БО ТЕХНОЛОГИЯИ НАВ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Газиев М.Н.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Вобаста ба хусусияти глобалӣ пайдо кардани иқтисодиёти ҷаҳонӣ саноати Тоҷикистон, махсусан соҳаи саноати сабуку хӯрокворӣ, ки қисми таркибӣ ва пешбарандаи он мебошад, дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ ба як қатор мушкилоти ҳалталаб, аз қабилӣ маҳдудияти имконоти содиротии корхонаю муассисаҳои саноатӣ ва қафомонии техникӣ ва технологии истехсолот дучор омад. Бо мақсади вусъат бахшидан ба навсозии технологии истехсолоти корхонаҳои саноатӣ зарурати васеъ гардонидани

¹⁵ Там же

инфрасохтори инноватсионӣ (паркҳои технологӣ, марказҳои паҳнкунии технологияҳо, таҳкими муносибатҳои кооператсионӣ дар ҳар як соҳаи саноат, расонидани кумаки техникӣ дар доираи асоссиатсияҳои соҳибқорӣ истехсолӣ) ба миён омадааст.

Имрӯз корхонаҳои саноати сабуки кишвар талаботи бозори дохилро, аслан, бо риштаи пахтагин, матои пахтагин, маҳсулоти дӯзандагӣ, қолину чӯроб ва пойафзол ва корхонаҳои саноати хӯрокворӣ бо маҳсулоти орду нонӣ, консерваи меваю сабзавот, ҳасиб, намак, маҳсулоти қаннодӣ, маҳсулоти гӯшт, равғани растанӣ, афшураи ангур, панир, биринҷ ва ғайра таъмин мекунанд.

Таъмини рушди босуръати саноати сабук тавассути суръатбахшии неруи илмӣ, сахмгузорӣ дар навсозӣ ва таҷҳизоти техникӣ, оптимизатсияи иқтидори соҳа ва дигаргуниҳои зарурии сохторӣ, марҳилаи нави рушди саноати сабукро дар сармоягузорӣ ба инноватсия, навсозии маҳсулот ва технологияҳо, фатҳи бозорҳои нав бо афзоиши доимӣ муайян мекунанд.

Қайд кардан зарур аст, ки давлат сохтори саноатро бо назардошти тағйирёбии истеъмолот ва талаботу мавқеи маҳсулоти корхонаҳо дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ бо роҳи модернизатсияи таҷҳизот ва қорӣ намудани системаҳои мавзунӣ технологӣ танзим менамояд. Дар сохтори саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи соҳаи саноати сабуку хӯрокворӣ дар ҳаҷми умумии саноати Тоҷикистон бартарӣ дошта, нишондиҳандаи мазкур 42,8%-и саноати мамлакатро ташкил медиҳад (ҷадвали 1).

Сохтори саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон [5, сах. 5]

Ҷадвали 1.

САНОАТ	100%
Саноати маъданҳои кӯҳӣ ва металлҳои қиматбаҳо	34,4%
Саноати хӯрокворӣ	26,9%
Саноати масолеҳи сохтмон	13,7%
Саноати истихроҷи ангишт	1,6%
Саноати сабук	15,9%
Саноати мошинсозӣ, коркарди металл ва кимиё	7,6%

То охири соли 2019 дар саноати хӯрокворӣ 483 корхона ба истехсоли маҳсулоти ғизоии саноатӣ машғул буда, дар мачмуъ, зиёда аз 10 ҳазор нафар қобили меҳнатро ба кор фаро гирифта, дар таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳолии ҷумҳурӣ саҳми назаррас доранд [4].

Ҳаҷми истехсоли маҳсулоти саноати хӯрокворӣ тамоюли афзоиш дошта, дар давраи аввали соли 2019-ум 4,9 миллиард сомониро ташкил дод, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 113,9% ё 597,5 миллион сомонӣ зиёдтар аст. Аз ҷумла [4]:

- орд 101,8% ё 11943,3 тонна зиёд;
- консерваҳои меваю сабзавот 102,4% ё 560,2 ҳаз. зиёд;
- истехсоли ҳасиб 101,5% ё 70,3 тонна зиёд;
- намак 156,1% ё 13287,5 тонна зиёд;
- маҳсулоти қаннодӣ 120,7% ё 2403,3 тонна зиёд;
- истехсоли гӯшт 114,3%, 7099,8 тонна зиёд;
- равғани растанӣ 106,3% ё 954,1 тонна зиёд;

- афшураи ангур 119,8% ё 2168,2 зиёд дод;
- нӯшокиҳои ғайриалкоголи 138,6% ё 3116,8 ҳазор зиёд;
- панир 114,3% ё 32,0 тонна зиёдтар;
- биринҷ 130,9% ё бештар 4387,5 тонна зиёд;
- консервҳои гӯшти 3,6 ё 100,7 га бештар.

Дар соли 2019 бори нахуст дар таърихи саноати хӯроквории кишвар маҳсулоти консервашудаи «Пиёзи анзур», «Ғураоб» ба ИМА, хушкмеваи «Тут» ба Туркия, нӯшобаи «Хуч» ва афшураи «Зардолу» ба Литва, оби маъдани «Хаватаг» оби ошомидани «Оби Зулол» ва «Сиёма» ба Ҷумҳурии Озарбойҷон ва Аморати Муттаҳидаи Араб содирот карда шуд.

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти корхонаҳои саноати хӯрокворӣ то соли 2020 дар ҳудуди мамлакат маблағи 5 миллиарду 373,4 миллион сомониро ташкил дод, ки ин нишондод нисбат ба ҳаҷми давраи соли гузашта 109,2% ва ё 451,5 миллион сомони зиёд мебошад. Ҳиссаи саноати хӯрокворӣ соли равон ба 19,5%-и маҷмуи маҳсулоти саноатӣ (27586599,4 ҳазор сомони) баробар гардида, 33,7%-и маҷмуи маҳсулоти саноати коркарди ҷумҳуриро (15927 431,6 ҳазор сомони) ташкил медиҳад.

Саноати сабуки ҷумҳурӣ бо худ комплекси калони хоҷагии халқро дар бар гирифта, дар баробари истеҳсоли молҳои истеъмолии халқ, инчунин истеҳсоли молҳои саноатӣ, техникӣ ва рӯзгорро таъмин менамояд. Дар айни замон, соҳа зиёда аз 430 корхона ва ташкилотҳои дорой шаклҳои гуногуни моликиятро дар бар мегирад, аз ҷумла корхонаҳои Тоҷикистону Корея «Точик-Кабоол Текстайлз», корхонаҳои тоҷикиву италийвӣ «Абрешим» ва «Ҷавонӣ», корхонаи тоҷикиву чинӣ «Ришта», корхонаҳои муштраки Тоҷикистону Ветнам «ВТ-Силк» ва «ВТ-Роҳи Абрешим» (ниг. ҷадвали 2).

Самтҳои асосии фаъолияти корхонаҳои саноати сабуки ҶТ дар соли 2018 [4]

Ҷадвали 2.

	Намудҳои фаъолияти корхонаҳои саноати сабук	Ҳамагӣ
1.	Тозакунӣ пахта	107
2.	Нассочӣ ва ресандагӣ	26
3.	Дӯзандагӣ	67
4.	Коркарди ҷӯб	20
5.	Қолинҳо	8
6.	Селлюлоза	5
7.	Истеҳсоли кӯрпаҳои бофта	88
8.	Мебелбарорӣ	41
9.	Истеҳсоли пойафзол	11
10.	Истеҳсоли чарм	7
11.	Истеҳсоли ҷӯроб	4
12.	Абрешимресӣ (шелкопрядные)	2
13.	Истеҳсоли пахтаи тиббӣ	3
14.	Корхонаҳои хурди тадқиқотӣ	41
	Ҳамагӣ	430

Мавриди зикр аст, ки истифодаи хатҳои технологии муосир имконият фароҳам овард, ки имрӯзҳо иқтидорҳои истеҳсолии корхонаҳои соҳа талаботи бозори

дохилиро бо маҳсулоти гўштию ширӣ, консерваи меваю сабзавот, орд, макарон, нон ва маҳсулоти нонӣ, намаки ошию техникӣ, нӯшокиҳои спиртию ғайриспиртӣ пурра таъмин намуда, қисми он ба хориҷи кишвар содирот шавад.

Вобаста ба масъалаи таъмини рушди инноватсионии соҳаҳои иқтисодӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёми соли 2017 чунин ибрози ақида намуданд: «...Бо дарназардошти тағйирёбии вазъи талаботи бозори ҷаҳонӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ тараққӣ додани соҳаи саноат ва коркарди маҳсулоти он то ҳадди ниҳой аз ҷумлаи вазифаҳои муҳимтарин мебошад. Хотиррасон менамоям, ки пешрафти ояндаи Тоҷикистон дар шакли индустриалӣ ва инноватсионӣ пешбинӣ гардида, ҷиҳати татбиқи ин ҳадаф бо истифода аз технологияҳои муосир баланд бардоштани самаранокии саноати коркард ва қобилияти рақобати маҳсулоти ватанӣ бисёр муҳим мебошад...» [3, саҳ. 22].

Дар шароити иқтисоди бозорӣ муваффақияти истеҳсолию тиҷоратии ҳар як корхонаи саноатӣ аз бисёр ҷиҳат аз ҷорӣ намудани навигариҳои илму техника ё фаъолияти инноватсионӣ ва татбиқи технологияи нав дар истеҳсолот вобаста аст. Асоси рушди фаъолияти субъектҳои саноат аз фаъолияти инноватсионӣ сарчашма гирифта, барои расидан ба мақсадҳои гузашташуда, истифодаи сармоя бояд босамар ба роҳ монда шавад. Дурнамои рушди инноватсионии соҳаи саноати сабуку хӯроқвории мамлакат бо мавҷудият ашёи хоми табиӣ, иншооти истеҳсолӣ ва захираҳои инсонӣ алоқаманд аст.

“Яке аз самтҳои асосии баланд бардоштани самаранокии саноат дар Тоҷикистон рушди он дар асоси он кластерсозӣ мебошад. Ҳамкориҳои корхонаҳои ба кластер дохилшуда ин симбиоз ҳамкорӣ ва рақобатнокӣ мебошад. Асоси ин ҳамкорӣ раванDEST, ки ба навоарӣ асос ёфтааст” [2, саҳ. 86].

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои асосии зеринро ҷудо кардан мумкин аст, ки монеаи навоарӣ дар соҳаи саноат шуда метавонад:

Ҷадвали 3.

Омилҳои, ки монеаи навоарӣ дар соҳаи саноати сабуку хӯроқворӣ шуда метавонанд

	Омилҳо
1.	Норасоии воситаҳои пулии шахсӣ
2.	Набудани дастгирии молиявӣ аз ҷониби давлат
3.	Арзиши баланди навғониҳо
4.	Хавфи баланди иқтисодӣ
5.	Муҳлати дароз барои ҷорӣ намудани навоариҳо
6.	Норасоии кадрҳои баландихтисос
7.	Набудани иттилоот дар бораи технологияи нав
8.	Камфаҳмии ташкилотҳо нисбат ба маълумот
9.	Нокифоягии ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва қонунгузориҳои танзим ва ҳавасмандгардонии навоариҳо
10	Суръати пасти рушди инфрасохтори инноватсионӣ
11	Суръати пасти рушди бозори технологияҳо

Вазифаҳои асосие, ки рушди инноватсионии соҳаи таъмин менамоянд, инҳо мебошанд:

- такмил додани механизмҳои танзимкунандаи танзими тарифӣ-гумрукӣ, қарзӣ-молиявӣ, сиёсати андозӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии соҳа;

- ҳавасмандгардони фаъолияти сармоягузори ва инноватсионӣ, баланд бардоштани самаранокии корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва конструкторӣ ва инчунин рушди соҳаҳои илмталаб;

- баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии заминаи моддию техникӣ дар асоси таҷдиди техникӣ ва навсозии истеҳсолот, татбиқи технологияҳои пешрафта ва эҷоди истеҳсолоти нави баландсифат, ки ҳалли мушкилоти вобастагии технологӣ ва молии саноатӣ аз кишварҳои хориҷиро таъмин мекунанд;

- пурзӯр намудани мубориза бар зидди истеҳсоли пинҳонӣ ва воридоти беичозат бо мақсади зиёд намудани ҳиссаи маҳсулоти ватанӣ дар бозори дохилӣ;

- фароҳам овардани заминаҳо барои амиктар кардани равандҳои кооператив, ҳамгирӣ ва рушди ташкилоти байниминтақавӣ ва байнисоҳавии ҳамкориҳои субъектҳои илм, саноат ва соҳибкориҳои хурд;

- ташаккули бозори муосири истеъмолӣ ва инфрасохтори бозорӣ, рушди шабакаи тақсимоти байниминтақавӣ ва байнисоҳавӣ, муносибатҳои тичоратӣ бо кишварҳои хориҷи наздик ва дур;

- рушди низоми такрористеҳсоли захираҳои меҳнатӣ, омӯзиш ва бозомӯзии касбии коргарон, менечерон ва кормандони идоракунанда, ки кодиранд дар шароити кушоди бозорӣ истеҳсолот ва тичоратро моҳирона ба роҳ монанд.

Таҳлили вазъи саноати сабук дар ҷумҳурии мо муайян намуд, ки бо динамикаи мусбати ҳаҷми истеҳсолоти корхонаҳои саноатӣ як қатор мушкилот ҳалли худро наёфтаанд, ки ба устувории молиявӣ ва рушди иқтисодии онҳо таъсири манфӣ мерасонанд. Илова бар ин, «барои бомуваффақиятии рушди инноватсионии соҳибкориҳои саноатӣ дар минтақаҳои кишвар, бо назардошти сиёсати давлатии инноватсионӣ таҳия кардани муқаррароти зерин мувофиқи мақсад мебошад [1, саҳ. 116]:

- фароҳам овардани шароити мусоиди ҳуқуқӣ барои фаъолиятҳои инноватсионӣ;
- ташаккули инфрасохтори инноватсионӣ дар минтақаҳо;
- рушди соҳибкориҳои хурду миёнаи саноатӣ;
- ташкили механизми ҳавасмандгардони навоарӣ ва ғ.

Ҳамин тариқ, ба корхонаҳо ва ташкилотҳои саноати сабук лозим аст, ки ба ҷустуҷӯи фаъолонии роҳҳои баланд бардоштани рақобатпазирии худ шуруъ кунанд. Афзалияти саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд тағйирёбии босуръати навҳо ва гузариш ба роҳи инноватсионии рушд бошад.

Адабиёт:

1. Каюмова Ш.Т. Развитие системы государственной поддержки промышленного предпринимательства в регионе (на материалах регионов Республики Таджикистан).
2. Низамова Т.Д. Роль кластеризации в развитии промышленности Таджикистана. //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических наук. – Душанбе: СИНО, 2016. –№ 2/11 (220).
3. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. Душанбе, 22.12. 2017.
4. Сомонаи расмии Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон (маълумоти соли 2018), www.sanoat.tj

5. Стратегияи рушди саноат дар Чумхурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2018.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ БИОЭКОНОМИКИ

Кимсанов У.О., Давлятова М.М., Косимов Л.Ф.
Технологический университет Таджикистана

В начале XXI века в мире стали развиваться процессы, связанные с формированием экономических моделей с новыми экономическими тенденциями, рассматривающие трансформацию мировой и национальной экономики стран мира. Принципиальные черты перспективных моделей и практические механизмы их реализации нашли своё отражение, в частности, в фундаментальных документах Конференций ООН, одобренных всеми странами. Наиболее чётко новые глобальные экономические вызовы и основные направления экономической трансформации отражены в трёх заключительных документах Конференций ООН, принятых в Париже (декабрь 2015 г.), Нью-Йорке (сентябрь 2015 г.), Рио-де-Жанейро (июнь 2012 г.). Парижское соглашение было посвящено борьбе с климатическими изменениями и необходимостью формирования низкоуглеродной экономики в мире. В Нью-Йорке были приняты Цели устойчивого развития для всех стран до 2030 года.

Современная экономика характеризуется мировыми трансформационными процессами, которые вызвали революционное изменение, и прежде всего, в естественной науке – биологии. Это связано с тем, что биология приобретает эффект от научной кооперации с экономикой, математикой, а также информационной технологией.

Последнее связано с тем, что это кооперация привело к формированию нового направления в науке – биоэкономики, развитие которой способствует, с одной стороны, созданию новых рабочих мест в наукоёмких областях науки, с другой, приводит к жёсткой конкуренции, к повышению качества, а также увеличению продолжительности жизни человека. Биоэкономика становится приоритетным направлением государственной политики.

Основными предпосылками развития биоэкономики учёными признаются следующие факторы: нехватка продовольствия из-за роста численности населения в мире; конечность полезных ископаемых, минеральных, сырьевых и энергетических ресурсов; загрязнение окружающей среды и экологический вред; ускорение освоения космоса; трансформация науки, бурное развитие биотехнологии как области науки, появление нанотехнологий и наномедицины; ускорение темпов развития технологий в условиях сингулярности.

Кроме того, вышеперечисленные причины (обстоятельства) обязывают современное общество перейти к механизмам поддержания баланса между потребляемыми ограниченными ресурсами и накоплением отходов, наносящих экологический ущерб. Данную задачу решает новая парадигма, которая получила название «биоэкономика». Переход к биоэкономике предполагает использование человеком природного потенциала на возобновляемой основе, то есть его сохранение (защиту).

Дефинитивному аспекту понятия «биоэкономика» посвящено достаточно много работ как зарубежных, так и национальных учёных, но несмотря на это, в настоящее время в мировом научном сообществе пока не сформировалось единого мнения по поводу определения биоэкономики. В зарубежной науке наиболее серьёзное обобщение провели российские учёные (Бобылев С.Н., Михайлова С.Ю., Кирюшин П.А.), а в трудах отечественных учёных в фундаментальных основах исследования эколого-экономических взаимодействий отражены в трудах Исайнова Х.Р., Кудратова Р.Р., Мухаббатова Х.М., Одинаева Х.А., Петрова Г.Н., Рахимова Р.К., Халикова Ш.Х., Умарова Х.У. и др.

Ожидается, что в 21 веке биотехнологии станут самой быстроразвивающейся отраслью экономики. По оценкам ведущих экспертов к 2030 году биотехнология обеспечит в развитых странах 2,7% ВВП. Для развивающихся стран вклад биотехнологий будет ещё больше. На основе применения биотехнологических разработок к 2030 году будет произведено 80 % медицинских препаратов, 35% продукции химической промышленности и 50 % сельскохозяйственного производства. К 2050 году мировой рынок биоэнергетики обеспечит \$150 млрд., при этом 30% общей мировой потребности в энергии будет приходиться на использование возобновляемых источников. Среди стран наибольшего прогресса в развитии биотехнологий достигли США, Германия, Великобритания, Китай, Япония.

Приоритетными направлениями развития биоэкономики являются:

- глобальная продовольственная безопасность;
- устойчивое сельскохозяйственное производство;
- производство безопасных пищевых продуктов;
- промышленное использование возобновляемых ресурсов.

Подтверждением того, что данная тема волнует в том числе и Таджикистан, является активная поддержка международного сотрудничества и постоянным участником процессов в области водных проблем, экологии и устойчивого развития на глобальном, региональном и субрегиональном уровнях. участие во Всемирной конференции ООН по окружающей среде и развитию в Рио-де-Жанейро и в принятии её основных документов: Декларации Рио, Повестки дня на 21 век и глобальных экологических конвенций, а также участие Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон на неформальной встрече глав государств-членов БРИКС, Шанхайской организации сотрудничества и т.д.

На сегодняшний день в странах Центральной Азии природно-экологические проблемы являются крайне опасными и глобальными по своему масштабу. Без сомнения, они оказывают прямое и сильнейшее влияние на экономику, которая непосредственно основана на использовании природных ресурсов. Также проблемы вместе с ростом численности населения в регионе, а также рядом других факторов породили необходимость поиска новых путей экономии ресурсов и развития экономики, одним из которых и является биоэкономика - это экономика, основанная на использовании биотехнологий с целью повышения эффективности использования природных ресурсов и уменьшения вредного влияния на окружающую среду. Последнее связано тем, что одна из главных стратегических задач в странах региона, перестроить экономику страны на новый путь развития, пока доходы от продажи сырьевых ресурсов предоставляют такую возможность.

Таким образом, первоочередными направлениями экономики Таджикистана для применения принципов зелёного и -био развития являются повышение энергоэффективности и энергосбережение как самое эффективное, менее капиталоемкое и быстро осуществимое направление для решения проблем, по повышению эффективности использования воды в

секторах потребления, для внедрения зеленых и биотехнологий и привлечения инвестиций - для повышения урожайности, экспортного потенциала и продуктивности земель и воды, для обеспечения водной и продовольственной безопасности страны.

Литература:

1. Теория и практика развития биоэкономики: инновации, цифровизация, трансформация... / И.А. Максимцев [и др.]. – СПб. : Изд-во СПбГЭУ, 2019. – 154 с.
2. Бобылёв Сергей Николаевич, Михайлова Стелла Юрьевна, Кирюшин Петр Алексеевич Биоэкономика: проблемы становления // Экономика. Налоги. Право. 2014. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bioekonomika-problemy-stanovleniya> (дата обращения: 21.09.2021).
3. Биоэкономика и экобиополитика. Международный научный журнал № 1 (2) / сентябрь 2016.
4. Македон Г.М., Талавыря Н.П. Биоэкономика как одна из основ устойчивого развития общества // Известия Великолукской государственной сельскохозяйственной академии. 2013. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bioekonomika-kak-odna-iz-osnov-ustoychivogo-razvitiya-obschestva> (дата обращения: 21.09.2021).

ТАВСИФИ УМУМИИ СОҶАҶОИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Қодирзода Ш.А., Саидова Х.Н.
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Географияи иқтисодию иҷтимоӣ – тадқиқоти объекту ҳодисаҳо дар ҳолати инкишоф, алоқамандӣ ва пайвастагӣ омӯхта, ба онҳо баҳои иқтисодӣ дода, қонуну қонуниятҳои ҷойгиршавӣ ва ташкили ҳудудии истеҳсолоти ҷамъиятиро меомӯзад. Барои Тоҷикистон истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ хос мебошанд, ки вобаста ба шароитҳои табиӣ иқтисодӣ ғайриқонунавр бошад. Ба ин соҳаҳои гидроэнергетика, саноати кӯҳӣ, металлургияи ранга, саноати сабук ва ҳӯрокворӣ мисол шуда метавонанд, ки дар таркиби саноат соҳаҳои асосӣ ба ҳисоб мераванд. Қонуниятҳои ҷойгиршавии истеҳсолоти саноатӣ ба қонуну қонуниятҳои умумии инкишофи ҷамъият алоқаманд буда, дар шароити имрӯза дар алоқамандӣ бо қонуниятҳои муносибатҳои бозорӣ дар ҳолати гузариш амал мекунад. Онҳо қисми ҷудонашавандаи системаҳои қонунҳои иқтисодии ҷамъият ба ҳисоб рафта, дар ноҳияҳои минтақаҳои қаламрави мамлакат ҳолатҳои дигаргуншавию ҳамешагии ҷойгиршавии географияи истеҳсолро тасвир мекунад. Таъмин намудани талаботи аҳоли бо маҳсулоти саноатӣ боиси ба низом даровардани ҷараёни истеҳсолот мегардад. Муносибатҳои сифатан нав байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон ҷорӣ мешавад. Ташкил намудани иқтисодиёти гуногунсоха боиси ташкил шудани миқдори зиёди корхонаҳои шахсӣ, муштарак, ҷамъиятӣ, саҳомӣ ва шаклҳои дигари хоҷагидорӣ мегардад.

Давраҳои ташаккулёбии ва вазъи қонунии саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Хоҷагии халқи Тоҷикистон дар солҳои мавҷудияти Ҳокимияти Шӯравӣ ба монанди дигар давлатҳои собиқ Шӯравӣ дар асоси нақшаи ягона ва принципҳои ҷойгиркунии сотсиалистӣ истеҳсолот таракқи мекард. Дар шароитҳои имрӯза аксар соҳаҳои истеҳсолоти саноатӣ ба бӯҳрони

иктисодӣ гирифта шудаанд ва эҳтиёҷ ба мутахассисони баландхатисосу технологияи муосири ҷаҳонӣ доранд.

Чунки маҳсулоти истеҳсол намудаи онҳо бояд ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯӣ буда, дар бозори саноати рақобатпазир бошад. Аз ҳамин сабаб Тоҷикистонро лозим меояд, ки вобаста ба шароитҳои географӣ таърихӣ ва муассисаҳои истеҳсоли шаклҳои сифатан нави тараққиёти иқтисодӣ ва ҷойгиркунии соҳаҳои истеҳсолоти ба худ хосро интихоб намуда ба муносибатҳои нави истеҳсолӣ чун давлатҳои дигари рӯбаинкишоф мутобик шавад. Дар сурати амалӣ гардидани чунин чорабиниҳои ҷумҳурии метавонад роҳҳои барқарор намудани истеҳсолоти саноатӣ ва бо ҷои қор таъмин намудани аҳолиро таъмин намояд, ки ин боиси рушди иқтисодии Тоҷикистон мегардад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми соҳаҳои саноат мавҷуд буда, соҳаҳои саноати электроэнергетика, металлургияи ранга, масолеҳи сохтмон, сабук ва ҳӯрокворӣ хубтар рушд ёфтааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 1386 корхонаҳои саноатӣ мавҷуд буда, ҳар сол ба маблағи 8,2 млрд сомонӣ маҳсулот истеҳсол мекунанд.

Зарурияти саноаткунонӣ дар давраи нав. Дар давраи нави дигаргунсозӣ, яъне солҳои 1929-1914, масъалаи саноаткунонӣ яке аз масъалаҳои ҳаётан муҳими на танҳо Тоҷикистон, балки тамоми Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳисоб мерафт. Зеро, аз ҳалли дурусти ин масъала тақдирҳои худӣ сохти Шӯравӣ саҳт вобастагӣ дошт. Маҳз ҳаминро рақобати бошиддати иқтисодии байни Иттиҳоди Шӯравӣ, ки дар асл, дар миқёси ҷаҳон давлати ягонаи сотсиалистӣ буд, бо мамлакатҳои бузурги капиталистӣ, ки хеле пешрафта буданд, талаб мекард.

Чуноне маълум аст, сараввал давлатҳои бузурги капиталистӣ бо роҳи зӯрӣ – ҷанг давлати ҷавони Шӯравиро барҳам додан мехостанд, ки натавонистанд. Акнун онҳо ният доштанд бо роҳи осоишта, дар рақобати иқтисодӣ Иттиҳоди Шӯравиро мағлуб намоянд. Ҳамин гуна мақсади сарварони мамлакатҳои капиталистиро роҳбарони Иттиҳоди Шӯравӣ эҳсос мекарданд. Ба ғайр аз ин дар давлатҳои Италия (соли 1922) ва Олимон (соли 1933) фашистон ба сари ҳокимият омада буданд, ки онҳо даъвои тақсмоти нави ҷаҳонро доштанд. Ин ҳама аз хусуси ҷанги нави ҷаҳонӣ дарак меод. Бинобар ҳамин ҳам роҳбарони Иттиҳод ба тамоми душвориҳои мавҷуда нигоҳ накарда, бо ҷалби тамоми захираҳои дохилӣ, дар давраи нави дигаргунсозӣ ҳам саноаткунонии мамлакатро, ки дар миёнаи солҳои 20-ум оғоз карда буданд, идома доданд. Дар натиҷаи иҷрои ин вазифаи Давлати Шӯравӣ дар ҳақиқат дар давраи хело кӯтоҳи таърихӣ аз давлати қафмондаи аграрӣ ба мамлақати пешрафтаи саноатӣ табдил ёфт.

Саноаткунонии давраи нави дигаргунсозӣ, чун давраи аввалаи тамоми сарзамини Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла Тоҷикистонро низ фаро гирифта буд. Вале аз ҳамон вақт мақсад гузошта буданд, ки дар ҳудуди Тоҷикистон, бо сабаби ханӯз омӯхта нашудани иқтисодии саноатии он, аз ҷумла иқтисодии энергетикаш, маҳз ҳамон соҳаҳои саноат бунёд гардид ва инкишоф ёбад, ки онҳо минбаъд манбаи ашёи хом ва ҳӯроквории Иттиҳоди Шӯравиро васеъ намоянд. Яъне, Тоҷикистон бояд яке аз маконҳои асосии ашёи хоми саноатии Иттиҳод мегардид. Ҳамин ҳолат дар нақшаи панҷсолаи якум (солҳои 1928/29 – 1932/33), дуум (солҳои 1933-1938) ва сеюми (солҳои 1938-1942) рушди хоҷагии халқи Иттиҳоди Шӯравӣ акси худро ёфтааст.

Заводҳои пахтазакунӣ. Дар замони саноаткунонии мамлакат барои Тоҷикистон бунёд ва рушди заводҳои пахтазакунӣ мақоми асосиро ишғол мекунад. Зеро, фаъолияти он заводҳо ба ашёи хоми маҳаллӣ-пахта, ки барои Иттифок хело зарур буд, асос меёфт.

Инчунин истеҳсоли пахта ҳам сол аз сол инкишоф меёфт ва коркарди он бунёди заводҳои навро талаб мекард.

Бо сабабҳои дар боло ишорашуда дар давраи нав ҳам, дар ҳудуди ҷумҳурӣ суръати сохтмони заводҳои пахтатозакунӣ тезонида шуд. Дар натиҷа чунин заводҳо соли 1930 дар Кӯлоб, соли 1932 дар Сарой Камар (Панҷ) сохта ба истифода дода шуданд. Инчунин, дар муддати солҳои 1930-1932 заводҳои амалкунандаи пахтатозакунӣ Сталинобод, Хучанд, Фархор, Цилликӯл, Қўрғонтеппа ва ғайраҳо қисман аз нав таҷҳизонида, васеъ карда шуданд. Чунин чорабиниҳо бо техникаи нав таҷҳизонидан ва васеъ намудани заводҳои пахтатозакунӣ минбаъд ҳам идома дода шуд. Соли 1938 дар ҳудуди ҷумҳурӣ боз ду адад заводҳои нави пахтатозакунӣ сохта ба истифода дода шуданд, ки яке аз онҳо дар Мелниково (Конибодом) ва дигаре дар Регар (Турсунзода) ҷойгир шуда буданд.

Умуман охири солҳои 30-уми асри XX дар ҳудуди Тоҷикистон 11 адад заводҳои пахтатозакунӣ ғайриҷаҳонӣ мекарданд. Аз ин миқдор танҳо солҳои 30-ӯм 4 адад чунин заводҳои нав ба кор шурӯъ намудаанд.

Саноати бофандагӣ. Сарзамини Тоҷикистон, дар баробари истеҳсоли пахта, барои инкишофи кирмакпарварӣ ҳам қулай буд. Пилла низ барои Иттифок ҳамчун ашёи хом зарур ҳисобида мешуд. Бо ҳамин сабабҳо дар ин ғўшаи Иттиҳод, пеш аз саноати бофандагии пахта, бунёд ва инкишофи **саноати абрешимро** зарур шумориданд. Дар натиҷа, дар Тоҷикистон аввали солҳои 30-ӯми асри XX саноати бофандагиро аз саноати абрешим оғоз намуданд. Ҳамон солҳо округи Хучанд ҳамчун маркази анъанавии истеҳсоли пилла ҳисоб мешуд. Зеро, 65,6%-и пиллаи ҷумҳурӣ маҳз дар ҳамин округ истеҳсол мегардид. Бо ҳамин сабаб, феввали соли 1930 дар шаҳри Хучанд, фабрикаи абрешими «Бофандаи сурх» бунёд гардид. Инчунин вазифа гузошта шуд, ки дар шаҳрҳои Хучанд ва Сталинобод саноати замонавии ин соҳа сохта шаванд. Дар натиҷа соли 1930 дар Хучанд сохтмони чунин фабрикаи замонавӣ оғоз гардид ва 1 майи соли 1932 навбати аввали он ба ғайриҷаҳонӣ шурӯъ кард, ки ҳамон лаҳза он асосан калобаи абрешимӣ мебаровард. Минбаъд ин корхона васеъ гардид ва 1 майи соли 1934 аввалин бор матои абрешимӣ – атлас (500-метр) истеҳсол кард. Дар натиҷа фабрикаи абрешими Хучанд ба комбинати шоҳибофӣ табдил ёфт ва яке аз корхонаҳои бузурги иттифоқии соҳаи абрешим ба ҳисоб мерафт.

Ноябри соли 1932 фабрикаи пиллакашии Сталинобод низ ба кор даромад, ки хело дертар (соли 1949) он ҳам ба комбинати шоҳибофӣ табдил дода шуд. Дар давраи аввал масолеҳи ин фабрика, ҳамчун ашёи хом, ба шаҳрҳои Москва, Оренбург, Рига, Киев ва ғайра фиристода мешуд.

То миёнаи солҳои 30-юми асри XX ҳарчанд дар Тоҷикистон истеҳсоли пахта меафзуд, вале ҳамаи онҳо ҳамчун ашёи хом ба марказҳои саноати бофандагии Иттиҳод фиристода мешуд. Инак, соли 1936 дар Сталинобод ба сохтмони комбинати бофандагӣ шурӯъ карданд ва 14 марти соли 1942 навбати аввали он ба кор даромад. Ҳарчанд ин корхона ҳамон вақт асосан калоба ва матои дурушт истеҳсол мекард вале он ибтидои коркарди пахта дар ҷумҳурӣ буд.

Саноати хӯрокворӣ. Талаботи рӯзафзуни мардум нисбат ба маҳсулоти мевагӣ ва дар ҷумҳурӣ фаровонии меваю ангурро ба инобат гирифта, соҳаҳои гуногуни саноати хӯроквориро ба вучуд оварда, инкишоф доданд. Аз ҷумла, соли 1931 заводи шаробкашии Конибодом, ки ханӯз соли 1928 сохта шуда буд, ба заводи консервабарорӣ табдил дода, бо наварин таҷҳизотҳо таҷҳизонида шуд. Соли 1932 заводи консервабарории Хучанд ба истифода дода шуд, ки баъдтар он ба комбинати консервабарорӣ табдил ёфт. Дар

миёнаи солҳои 30-юм заводҳои консерваторӣ дар Чикаловск (Қистакӯз) ва Исфара ба кор даромаданд. Баъзе маҳсулоти ин заводҳо аллакай ҳамон солҳо берун аз доираи Иттиҳоди Шуравӣ шўҳрат пайдо карданд. Аз ҷумла, соли 1937 дар Париж, дар намоишгоҳи умумичаҳонӣ, мураббои (консерваи) зардолугии комбинати консерватории Ленинобод (шаҳри Хучанд аз соли 1936 сол то соли 1991 чунин номро гирифта буд) дипломи дараҷаи аввалро соҳиб шуд.

Инкишофи ангурпарварӣ сабабгори афзудани заводҳои шаробпазӣ гардид. Чунончӣ, соли 1930 дар Уротеппа (Истаравшан), соли 1931 дар Панҷакент ва Хучанд, соли 1932 дар Исписор чунин заводҳо ба истифода дода шуданд.

Соли 1932 дар Қўрғонтеппа ва соли 1933 дар Кўлоб заводҳои равшанбарорӣ ба фаъолият шурў карданд. Дар солҳои 30-юм комбинати ордбарорӣ дар Янги Бозор (Ваҳдат) ва Қўрғонтеппа сохта ба истифода дода шуданд. Танҳо дар шаҳри Сталинобод соли 1938 заводи нави механиконидашудаи нонпазӣ, соли 1940 комбинати гўшт, бо сеҳҳои ҳасиб (колбаса) ва консерваторӣ ба фаъолият шурў карданд.

Саноати полиграфӣ. Дар ҷумхури аввалин нашриёт ҳанўз соли 1924, дар Душанбе ба вучуд омада буд. Соли 1934 дар ин ҷо комбинати полиграфӣ ба фаъолият шурў кард. Минъбад, бо сабаби зиёд гардидани наشري рўзномаҳои вилоятию ноҳиявӣ, адади нашриётҳо ҳам афзуданд. Дар маркази вилоятҳо ва аксари ноҳияҳо низ нашриётҳо ба вучуд омаданд. Дар натиҷа, соли 1937 шумораи умумии нашриётҳо дар ҷумхури ба зиёда аз 40 адад расид.

Саноати дўзандагӣ ва пойафзолдўзӣ. Аввалин корхонаи дўзандагӣ дар ҳудуди ҷумхури ин фабрикаи дўзандагии Сталинобод ба ҳисоб меравад, ки он ноябри соли 1933 ба фаъолият шурў кард. Дуюмин корхонаи калони дўзандагӣ дар ҷумхури фабрикаи дўзандагӣ – трикотагии Ленинобод ба ҳисоб меравад, ки он соли 1939 ба фаъолият оғоз намудааст. Инчунин дар ҳамин давр корхонаҳои зиёди нисбатан хурди трикотажӣ ба вучуд омада, ба фаъолият оғоз карданд.

Дар ҷумхури барои инкишофи саноати пойафзолдўзӣ ҳам шароити қулай вучуд дошт. Соли 1933 ба сохтмони заводи чармбарорӣ Сталинобод шурў карданд ва соли 1936 сохтмони он ба итмом расид. Соли 1937 дар Сталинобод аввалин дар ҷумхури фабрикаи пойафзолдўзӣ ба кор шурў кард. Соли 1936 дар шаҳри Ленинобод ҳам ба сохтмони заводи пойафзолдўзӣ сар карданд.

Саноати масолеҳи сохтмон. Инкишофи сохтмони корхонаҳои саноатӣ ва шаҳрсозӣ зарурияти саноати масолеҳи сохтмонро ба миён гузошт. Аввалин корхонаи саноатии ин соҳа заводи ғиштпазии Сталинобод ба ҳисоб меравад, ки соли 1929 ба сохтмонаш оғоз намуда, соли 1930 онро аллакай ба истифода доданд. Дар ин сол заводи ғиштпазии Драгомиров (ҳоло ноҳияи Ҷаббор Расулов) низ ба кор даромад. Заводҳои хиштпазӣ инчунин соли 1932 дар Шаҳринав, соли 1936 дар Ленинобод, Исфара, Панҷакент, Кўктош (Сомониён) ва Шаҳритус сохта шуданд. Соли 1938 дар Сталинобод ба сохтмони заводи сментбарорӣ шурў карда, онро соли 1942 ба истифода доданд. То соли 1940 дар Конибодом заводи битумбарорӣ, дар Сталинобод заводҳои алебастрбарорӣ ва истехсоли сафолакҳои бомпўш ба кор даромаданд. Соли 1940 дар Помири Шарқӣ заводи оҳак ба фаъолият шурў кард.

Электрэнергетика. Дар солҳои 30-юм дар соҳаи истехсоли барқ ҳам дар ҷумхури аввалин қадамҳо гузошта шуданд. Аз ҷумла соли 1931 ба сохтмони нерўгоҳи барқии оби Варзоб (иктидораш 7500 квт/соат) шурў карданд. Декабри соли 1937 сохтмони он ба итмом расид ва ин нерўгоҳ ба пойтахти ҷумхури барқ дод. 12 сентябри соли 1933 истгоҳи дизелии барқии Сталинобод низ ба кор шурў кард.

Дар Кӯхистони Бадахшон дар солҳои 5-солаи 2-юм дар дарёи Ғунт сохтмони нерӯгоҳи барқии обӣ оғоз ёфт ва дар солҳои 5-солаи 3-юм он ба кор даромад. Соли 1934 маркази гармидиҳии барқии Шӯроб ба истифода дода шуд, ки он нерӯгоҳ Исфараро низ қисман бо барқ таъмин мекард.

Умуман, соли 1940 дар ҷумҳурӣ шумораи истгоҳҳо ва зеристгоҳҳои барқӣ ба 40 адад расида буд. Дар ин сол дар ҷумҳурӣ ба миқдори умумӣ 62,1 млн квт/соат қувваи барқ истеҳсол карда шуд.

Саноати сӯзишворӣ. Ба вучуд омадан ва инкишоф ёфтани корхонаҳои саноатӣ ва нақлиёт талаботро нисбат ба маводҳои сӯзишворӣ, махсусан **ангишт** ва нефт зиёд кард. Чунин ҳолатро ба назар гирифта, соли 1931 дар қони ангишти Шӯроб ба коркарди механиконидаи ангишт шурӯъ карда, онро соли 1939 пурра ба истифода доданд. Дар натиҷа истеҳсоли ангишти танҳо Шӯроб аз 13 ҳазор тоннаи соли 1928, дар соли 1940 то ба 200 ҳазор тонна зиёд шуд. Дар ин муддат, соли 1933 роҳи оҳани 52 километраи байни Мелниково (Конибодом) ва Шӯроб ҳам сохта ба истифода дода шуд. Дар ҳамин давр азхудкунии қонҳои Тошқӯрғон, Киштут-Заврон низ оғоз гардид.

Истеҳсоли **нефт** ҳам афзуд. Сараввал қони нефткашии «КИМ» қисман аз нав таҷҳизонида шуд. Ба ғайр аз ин соли 1935 қони Нефтобод (наздикии Конибодом) низ ба кор даромад. Дар натиҷа, агар соли 1932 дар ҷумҳурӣ 18,9 тонна нефт истеҳсол карда бошанд, пас соли 1940 он ба 29,8 тонна расид.

Саноати кӯҳӣ. Натиҷаи тадқиқотҳои олимон ва солҳои 30-юм пайдо намудани қони маъдани Қаромазор сабабгори дар ҷумҳурӣ ба вучуд омадани соҳаи нави саноат – саноати кӯҳӣ гардид. Ин қони маъдан ҳатто диққати вазири саноати вазнини ҳамонвақтаи Иттиҳод С. Орҷоникидзеро ба худ ҷалб карда буд. Зеро, ҳамон вақт комиссияи махсуси Умумииттифоқӣ хулоса бароварда буд, ки захираи маъданҳои рангаи танҳо ноҳияи Қарамазор 30%-и мис, 30%-и сурб ва 15%-и руҳи захираҳои Иттифоқро ташкил мекунад. Бинобар ин истеҳсоли маъдан дар ин қон сол аз сол афзуд. Масалан, соли 1937 истеҳсоли он нисбатан ба соли 1933-88 баробар зиёд гардид. Солҳои 1936-1938 азхудкунии қони Тағоб, барои истеҳсоли шпати гудохташаванда оғоз шуд. Соли 1940 дар асоси қони висмути (висмути) Адрасмон комбинати полиметаллии (яъне, дорои якҷанд маъдан) Адрасмон бунёд гардид.

Умуман Тоҷикистон то соли 1941 аз ҷиҳати истеҳсоли маъданҳои ранга дар байни ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ҷойи аввалро ишғол мекард.

Саноати коркарди маъдан. Ба вучуд омадан ва рушди саноат, зиёд гардидани адади мошину тракторҳо ва ғайра зарурияти корхонаҳои таъмиргариро ба миён гузошт, ки ин ҳама барои ба вучуд омадани соҳаи дигари нави саноат – саноати коркарди маъдан сабаб шуд. Аввалин чунин корхона – заводи таъмирӣ – механикаи Сталинобод ба номи С. Орҷоникидзе буд, ки ба сохтмонаш соли 1931 шурӯъ карда, соли 1933 онро ба кор дароварданд. Минъбад дар ин корхона тракторҳо, ҳар гуна мошинҳо ва ғайраро таъмир мекарданд. Соли 1934 дар Сталинобод боз заводи таъмири автомошинҳо ба фаъолият шурӯъ кард. Дар охири солҳои 30-юм дар Қӯрғонтеппа заводи таъмири автомошину тракторҳо, дар Нов заводи таъмири моторҳо ба кор даромад. Соли 1938 дар Конибодом заводи таъмири автомошинҳо ба кор дароварда шуд. Ҳамин тавр дар муддати хеле кӯтоҳ, ҳамагӣ 15 сол, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон **зиёда аз 20 намуди соҳаҳои гуногуни саноат** бунёд гардид. Миқдори умумии корхонаҳои бузурги саноатӣ дар ҷумҳурӣ ба 273 адад расид. Албатта қариб ҳамаи онҳо корхонаҳои соҳаи саноати сабук буданд. Зеро, дар он солҳо дар ҷумҳурӣ ҳанӯз барои инкишофи саноати вазнин шароит набуд. Аниқтараш, ҳанӯз қанданиҳои ғойданоки зеризаминӣ ва иқтидори дарёҳои Тоҷикистон омӯхта нашуда буд. Ба ин амал эъзомияи

комплекси Тоҷикистон, ки соли 1932 аз тарафи Академияи илмҳои ИҶШС (СССР) ва Эъзомияи Тоҷикистону Помир, ки солҳои 1933-1934 ташкил карда шуданд, мавқеи бузург бозиданд. Маҳз натиҷаи омӯзиши онҳо имконият дод, ки минбаъд солҳои 50-60-ум ҳукумати Иттифок барои инкишофи соҳаҳои гуногуни саноати вазнин дар Тоҷикистон, махсусан саноати энергетика диққати махсус диҳад. Ба ҳамаи ин нигоҳ нақарда ҳанӯз солҳои 30-ум дар соҳаи саноати вазнин низ дар ҷумҳурӣ аввалин қадамҳо гузошта шуд. Чунончӣ, агар дар аввали 5- соли якум дар ҷумҳурӣ танҳо як соҳаи саноати вазнин – сӯзишварӣ (ангишт ва нефт) мавҷуд бошад, пас дар охири солҳои 30-ум дар ҷумҳурӣ чунин **соҳаҳои нави саноати вазнин**, ба монанди коркарди фузулот (металл), ки дар соҳаи таъмири техникаи мавҷуда, корҳои обёрӣ ва сохтмони роҳҳо зарур буд; **металлургияи ранга**, дар мисоли коркарди маъдани кони Консой; **электроэнергетика** ва саноати маводҳои сохтмонӣ дида мешуд.

Хулоса, дар охири солҳои 30-юм Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қафмондагӣ то андозае роҳи ёфта, ба ҷумҳурии аграрӣ саноатӣ табдил ёфта буд.

Омода намудани кадрҳо. Ба вучуд омода инкишоф ёфтани корхонаҳои саноатӣ дар назди ҳукумати ҷумҳурӣ масъалаи омода намудани кадрҳо гузошт. Албатта дар давраи аввал сафи коргарон қисман аз ҷумлаи деҳқонони камзамину беамин, қосибону хунармандони харобгардида пур мешуд. Вале дар давраи аввал мутахассисон ва ҳатто як хиссаи коргарон аз Федератсияи Русия ва Украина сафарбар карда шудаанд. Чунончӣ, солҳои 1929/30 дар ҷумҳурӣ сафи коргарон ҳамагӣ 2 ҳазор нафар буд. Аммо соли 1930 аз ҷумҳуриҳои номбурда зиёда аз 13,5 ҳазор ва соли 1931 зиёда аз 4,3 ҳазор нафар коргар даъват шудаанд.

Барои аз ҷумлаи ҷавонони ҷумҳурӣ тарбия намудани коргарони касбӣ, омӯзишгоҳҳои фабрикаю заводӣ (ФЗУ) ташкил карда шуданд. Аввалин чунин омӯзишгоҳ дар ҳудуди Тоҷикистон, ҳанӯз соли 1924 дар кони нефтистехсолкунии КИМ (аввала САНТО) ташкил карда шуда буд. Соли 1929 чунин омӯзишгоҳ дар комбинати абрешими Хучанд ташкил ёфт. Соли 1932 бошад миқдори чунин омӯзишгоҳҳо ба 9 адад расид. Бунёди омӯзишгоҳҳо минбаъд ҳам идома ёфт. Аз ҷумла соли 1935, дар назди комбинати полиграфии Сталинобод (як сола), соли 1936 дар назди фабрикаи дӯзандагии Сталинобод, дар назди матбааи Ленинобод омӯзишгоҳҳо ташкил карда шуданд. Танҳо соли 1940 дар омӯзишгоҳҳои ҷумҳурӣ 1185 нафар мутахассисони касбӣ тарбия гирифтаанд.

Аммо омӯзишгоҳҳо талаботи рӯзафзунро нисбати мутахассис қонеъ гардонида натавонистанд. Зеро, онҳо аз тарафи вазоратҳо ва корхонаҳои ҷудогона ташкил карда мешуданду талаботи умум чандон ба инобат гирифта намешуд. Бинобар ин аз соли 1940, чун дар Иттиҳод, дар ҷумҳурии мо ҳам омӯзишгоҳҳои дусолаи хунармандӣ, аз ҷумла барои роҳи оҳанчиён ва мактаби шашмоҳаи омӯзиши фабрикаю заводӣ (ФЗО) бунёд карда шуданд. Илова ба ҳама ин дар корхонаҳо устоҳои моҳир вазифадор карда шуда буданд, ки шогирд тайёр намоянд.

Ҳамаи ин чорабиниҳо имконият доданд, ки минбаъд аз ҳисоби мардуми маҳаллӣ ҳар чӣ бештар мутахассис омода карда шавад.

Адабиёт:

1. Сатторов А.А. Маҷмӯи тестҳо барои донишҷӯёни курси 1-уми равияи иқтисодӣ.
2. Раҳимов Р.К. Назарияи иқтисодӣ (конспекти лексияҳо): дастури таълимӣ.- Душанбе, «Ирфон», 2010.- 700 с.
3. «Асосҳои назарияи иқтисодӣ» Қисми 1, Исоматов Б, Душанбе соли 2005;

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МАРКЕТИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ РАЗВИТИЯ
ПРЕДПРИЯТИЙ ТЕКСТИЛЬНОЙ ОТРАСЛИ
В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ СТРАНЫ**

Рабиева Т.М., Махкамов Б.Б.

**Технологический университет Таджикистана,
Институт экономики и демографии НАНТ**

В условиях глобализации рынков изменения модели развития Таджикистана (переход на модель развития экономики, основанную на инвестициях), перехода с аграрно-индустриальной к индустриально-аграрной модели развития на основе реализации ускоренной индустриализации страны, назрела необходимость использования кластерного подхода развития экономики. Особое место в решении этой задачи принадлежит разработке и реализации новых маркетинговых стратегий развития предприятий.

Маркетинговая стратегия, как составная часть общей стратегии развития предприятия, должна стать основой будущего устойчивого развития предприятия в целях не выживания, а увеличения прибыли и рентабельности предприятия. Грамотная ценовая политика и реклама, расширение рынков сбыта (как внутри республики, так и за рубежом) должны обеспечить финансовую устойчивость предприятия. Имеется в виду, что при не столь значительных финансовых затратах на оформление и упаковку качественных товаров, за счет реализации их на «новых» для предприятия рынках, оно получит более высокий доход, нежели при реализации его на давно существующем рынке.

Текстильная промышленность является основой развития швейной промышленности страны, которая обеспечивает население республики в одежде. Сегодня одежда становится не просто функциональной вещью, удовлетворяющей определённые потребности, но и средством, с помощью которых люди хотят указать на свой статус, принадлежность к некой социальной группе. Простой вещевой рынок для этих целей уже не годится, поэтому потребители все больше покупают одежду в модных магазинах.

Поэтому наиболее актуальной задачей для участников рынка одежды Таджикистана становится выбор правильной маркетинговой стратегии. Безусловно, пока стратегии, нацеленные только на снижение цены, продолжают оставаться важными, но больше они не являются очень эффективными. Сегодня правильное соотношение показателей конкурентоспособности товара «цена - качество» (добавим и «сервис») уже не обеспечивает успеха. Потребитель готов покупать не только хорошее качество по приемлемой цене, но ему нужен также товар, который бы логично вписывался в социальную систему клиента. Одежда должна иметь соответствующий статусный уровень, должна формировать образ, который близок покупателю. Это достигается при помощи активного создания и продвижения своего бренда. При этом приоритетом опять же должна стать маркетинговая стратегия, направленная на определение наиболее перспективных сегментов рынка одежды, наиболее перспективной ценовой ниши, изучение «портрета» среднего потребителя и его потребностей в той или иной одежде и обуви, обеспечить его в сжатые сроки.

«Прогноз развития рынка одежды Таджикистана на период до 2025 года показывает, что при росте численности населения Таджикистана до 10490 тыс. человек к 2025 году,

объём рынка одежды страны, в денежном выражении, может достигнуть величины до 508 млн. долл.». ¹⁶

К сожалению, большинство участников рынка одежды Таджикистана пассивно используют средства маркетинга. Однако сегодня на рынке одежды выигрывает тот, кто может формировать образ, который соответствует потребителю и способен поставлять на рынок коллекции, соответствующие этому образу, в максимально короткие сроки.

В Таджикистане в настоящее время национальных производителей одежды насчитывается более 100 фабрик и производственных цехов. В 2020 году указанными предприятиями было произведено швейной продукции на сумму 292,7 млн. сомони против 218,0 млн. сомони в 2019 году, или рост составил 36,3 %. ¹⁷ Несмотря на ежегодный рост объёмов производства швейной продукции в стране, их объём на одного человека крайне незначительный.

Авторами, согласно норм потребления продуктов первой необходимости, была рассчитана сумма расходов на 1 человека по нормам потребления одежды. Результаты оказались отрицательными. Об этом свидетельствуют следующие показатели.

Таблица 1.

Расчёт суммы расходов на 1 человека по нормам потребления ¹⁸

Наименование продукции	Норма потребления	Норма потребления в год	Ср. цена ед. (пары)	Сумма в год (сомони)
Плащ	1 на 5 лет	0,2	400	80
Пальто	1 на 5 лет	0,2	800	160
Шапка	1 на 7 лет	0,14	100	14
Шарф	1 на 6 лет	0,17	100	17
Костюм	1 на 3 года	0,33	600	198
Брюки	1 на 2 года	0,50	200	100
Джинсы	1 на 2 года	0,50	150	75
Свитер	1 на 3 года	0,33	150	49
Спорт. костюм	1 на 2 года	0,50	200	100
Нижнее и верхнее бельё	3 штуки в год	3 штуки в год	20	60
Носки	7 пар в год	7 пар в год	5	35
Швейные и трикотажные				888
Фактически выпущено в 2020 году швейных изд. на сумму 292,7 млн. сомони. Делим на 9,5 млн. чел. = 30,8 сомони на 1 чел. Уровень обеспеченности - 3,5% (30,8/888).				

*Источник: Рассчитано авторами.

¹⁶ Авезов А.Х. «Современное состояние рынка одежды Таджикистана». Д.- 2019.

¹⁷ Производство продукции предприятиями промышленности в денежном и натуральном выражении за январь-декабрь 2020 года. Статистический сборник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте РТ – 2020. стр. 42.

¹⁸ Нормы потребления продуктов первой необходимости.

Согласно средним нормам потребления одежды обеспеченность 1 человека в одежде составила всего лишь 3,5% (выпущено швейной продукции на сумму 30,8 сомони).

Расчёты подтверждают наличие большого неудовлетворенного внутреннего рынка, для обеспечения которого необходимо значительно увеличить выпуск продукции предприятиями текстильной и швейной промышленности страны и продвигать её, используя современные механизмы маркетинговой политики предприятий.

Теперь рассмотрим потенциальный объём рынка одежды в мире. Текстильная и швейная промышленность играют существенную роль в развитии экономики и благосостояния народа. Поэтому в настоящее время объём текстильно-швейной промышленности в мире оценивается в 1,1 триллиона долларов США и на его долю приходится примерно 1,8% мирового ВВП.¹⁹ Поскольку текстильная и швейная промышленность - это достаточно трудоёмкие отрасли, они стали очень важным источником доходов и, таким образом, инструментом сокращения бедности в развивающихся странах.

Отметим, что самым крупным экспортёром в мире является Китай. На его долю приходится около 40% экспорта швейных изделий. Другие заслуживающие внимания изменения включают подъём производства в Бангладеш, Вьетнаме, Индии, Испании, Нидерландах и Камбодже, которые стали важными поставщиками швейных изделий на мировые рынки. Самые крупные рынки импорта швейных изделий – США (21,2%), Германия (9%), Япония (8%) и Великобритания (6,3%). Отмечался быстрый рост ряда рынков: Россия, ОАЭ, Вьетнам, Корея, Австралия и Китай.

Как и со швейными изделиями, самым крупным экспортёром текстильного производства является Китай, занимающий около 30 % рынка.²⁰

Таблица № 2.

Прогнозы размера рынка одежды (в млрд. долл. США)

Регион	2012г.	2025г.	СГТР
Китай	150	540	10%
ЕС-27	350	440	2%
США	225	285	2%
Индия	45	200	12%
Япония	110	150	2%
Бразилия	55	100	5%
Россия	40	105	8%
Канада	30	50	4%
Австралия	25	45	5%
Остальной мир	75	195	8%
В мировом масштабе	1,105	2,110	5%

СГТР – среднегодовые темпы роста.

¹⁹ Wazir Management Partners. Дорога до 2025 года: 5 рыночных, торговых и инвестиционных тенденций, которые будут определять ход текстильной и швейной промышленности, 2013г.

²⁰ Там же.

Структура импорта текстильной продукции остается достаточно статичной за последние десять лет: США и Китай сохраняют свои позиции ключевых импортеров. Но, даже с учётом этого, несколько новых рынков стали приобретать значимость. Сюда входит Вьетнам, среднегодовой темп роста (СГТР) импорта которого составляет 18,1%, Бангладеш (15,9%), Индонезия (22,9%), Россия (15,9%) и ОАЭ.

Эксперты указывают, что указанные рыночные тенденции, скорее всего, продолжатся, помогая формировать сектор в течение следующего десятилетия. Рынок одежды, как ожидается, «... вырастет до 2,1 триллиона долларов США в 2025 году, по сравнению с 1,1 трлн. долларов США на сегодняшний день. Это будет обусловлено в основном ростом потребления текстильной и швейной продукции в развивающихся странах. Расходы на одежду в расчёте на душу населения будут расти самыми быстрыми темпами в Индии (11%), Китае (10%) и России (8%)»²¹.

Двумя самыми быстрорастущими рынками будут Китай и Индия. В этих странах рост будет поддерживаться следующими тенденциями: экономическая экспансия и рост располагаемого дохода; рост населения; растущее предпочтение среди китайских потребителей покупке модной одежды в противовес практичной; растущее влияние организованной розничной торговли и брендовой одежды в Индии; экспансия отечественных брендов; рост онлайн-продаж. Комбинация спроса и изменений на стороне предложения приведет к глобальному дефициту торгового баланса. Ожидается, что экспорт одежды во всем мире возрастет до 1700 млрд. долларов США к 2025 году (при среднегодовом темпе роста в 6,5%), в то время как текстильный и швейный экспорт из Китая будет расти только в среднем на 6%. Конечным результатом этого отставания будет рыночный разрыв в размере 108 миллиардов долларов США, что представляет собой возможность для других стран, желающих увеличить свою долю на мировом рынке, в том числе и для Таджикистана.

Литература:

1. Авезов А.Х. «Современное состояние рынка одежды Таджикистана». Д. - 2019.
2. Производство продукции предприятиями промышленности в денежном и натуральном выражении за январь-декабрь 2020 года. Статистический сборник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте РТ – 2020. стр. 42.
3. Нормы потребления продуктов первой необходимости.
4. Wazir Management Partners. Дорога до 2025 года: 5 рыночных, торговых и инвестиционных тенденций, которые будут определять ход текстильной и швейной промышленности, 2013г.
5. Wazir Management Consultants. Инвестиционные возможности для оборудования для производства текстильной продукции в Индии: Подключение к рынку текстильного оборудования на 75 млрд. долларов США к 2020 году.

²¹ Wazir Management Consultants. Инвестиционные возможности для оборудования для производства текстильной продукции в Индии: Подключение к рынку текстильного оборудования на 75 млрд. долларов США к 2020 году.

**ИННОВАЦИОННАЯ СТРАТЕГИЯ И ЕЁ РОЛЬ В УСКОРЕННОМ РАЗВИТИИ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Раджабова З.Дж.

Технологический университет Таджикистана

В современных условиях развития экономики Таджикистан значительно возрастает роль инновационной стратегии в ускоренном развитии отраслей промышленности. Поэтому в послание Президента Таджикистана указано, что «...с учётом важности сферы промышленности в решении социально-экономических вопросов и создании рабочих мест, предлагаю ускоренную индустриализацию страны объявить четвёртой национальной целью. Принимая это во внимание необходимо, чтобы до 2030 года доля сферы промышленности в валовом внутреннем продукте увеличилась до 22 процентов. Для достижения этой цели необходимо взять под решительный контроль осуществление принятых отраслевых программ и инвестиционных проектов, и обеспечить их эффективность и качество» [2].

В этих условиях важным считаем нахождение приоритетов в активизации инновационной деятельности в отраслях промышленности. Это необходимо для развития производственного предпринимательства в Республике Таджикистан, от которой зависит динамическое развитие экономики в целом, и отраслей промышленности в частности.

Анализ показывает, что в настоящее время особое внимание уделяется инновационному развитию промышленности и внедрения цифровой экономики с учётом реализации основных задач Национальной стратегии развития Таджикистана на период до 2030 года. В этом документе определены важнейшие направления развития отраслей промышленности: «повышение конкурентоспособности и цепочки добавленной стоимости отраслей промышленности; рост объёма производства и реализация промышленной продукции, конкурентоспособной на внутренних и внешних рынках; организация эффективной системы воспроизводства кадров, способных создавать и осваивать промышленные технологии, производить инновационную продукцию; создание институциональных основ для устойчивого и превентивного развития отраслей промышленности, создание инновационных высокопроизводительных кластеров; развитие национальной системы селективного импортозамещения на основе переработки местных ресурсов, прежде всего, в агропромышленном комплексе (переработка плодоовощной продукции и наращивание её выпуска), в строительном комплексе, лёгкой и пищевой промышленности» [1]. Кроме того, это обеспечивает эффективного использования потенциала отраслей промышленности с учётом проведения научных исследований, внедрения современных обучения и новых технологий «...с учётом важности сферы промышленности в решении социально-экономических вопросов, и создании рабочих мест, предлагаю ускоренную индустриализацию страны объявить четвертой национальной целью»[2].

Развитие экономики республики базируется с достигнутом уровни отраслей промышленности, и показывает их вклад для обеспечения инновационного экономического роста с учетом реализации «Стратегия промышленности Республики Таджикистан на период до 2030 года».

Для реализации указанной стратегии в настоящее время на территории страны созданы свободные экономические зоны и особое внимание уделяется формированию внутренних и внешних рынков продукции промышленности.

Анализ показывает, что за 1991-2021 годы в развитии промышленности республики произошли значительные структурные преобразования. Особенно значительные результаты достигнуты в отраслях лёгкой промышленности на основе создания современных производственных мощностей по переработке хлопка и хлопкового волокна, кожи, медицинского хлопка, швейных изделий, носков, мебели и другие. При этом для реализации целей «Один пояс - один путь» созданы аграрные кооперативы с привлечением 200 млн. долларов инвестиций из Китая.

За годы независимости достигнуты важные результаты в промышленность строительных материалов, горнодобывающей промышленности и промышленность драгоценных металлов. преобразовались более высокими темпами. В целом удельный вес этих отраслей в общем объёме производства промышленности значительно растёт.

В условиях нашей республики приоритетным считаем создание трёх взаимосвязанных производственных цепочек с использованием современных технологий в угольном секторе. Важным считаем использования ресурсов Назар-Айлокского и Фон-Ягнобского месторождения, что способствовать развитию угольной отрасли и увеличению ее добычи в республике.

В отрасли промышленности Республики Таджикистан созданы различные промышленные предприятия и цехов, которые производят различные виды алюминиевых кабелей, профили, трубы и металлические профили, криолит и фторид алюминия, серную кислоту, стальные листы и плиты считающими импортозамещающими. В республике увеличилась производства различных изделий из пластмассы, переработка металлолома и переработки первичного алюминия.

В Республике Таджикистан началось производство пассажирских автобусов «Акиа», запасные части для сборки тракторов и техники. В фармацевтической отрасли страны действует 35 малых и средних предприятий по производству лекарственных средств и другие.

В целом, учитывая современное состояние промышленности Таджикистана необходимо отметить, что модернизации её отраслей способствует реализации стратегии эффективного использования минерально-сырьевых ресурсов страны и её территорий, а также внедрения мер по совершенствованию управления промышленных предприятий и их цифровизации в новых условиях.

С учётом вышеизложенного выделяем основные макроэкономические инструменты активизации инновационных процессов в отраслях промышленности республики.

1. Формирование современной амортизационной политики на основе использования ускоренного метода амортизации на основе комплексного системного подхода, исходя из реальных условий функционирования промышленных предприятий.

2. Внедрение механизма государственной поддержки малого и среднего предпринимательства в отраслях промышленности. Государственная поддержка малого и среднего предпринимательства в отраслях промышленности на республиканском, областном и местном уровнях. И к главным реальным источником инвестирования рекомендуется использовать банковские кредиты. Особое внимание следует уделить вопросу инвестиционной поддержки, а также создание благоприятных условий и активизации

инвестиционной деятельности и реализацию важнейших инвестиционных проектов в промышленных предприятиях.

3. Развитие системы предоставления государственно-коммерческих гарантий для обеспечения роста финансовых ресурсов, господдержки инвестиционных проектов; получения предпринимательской прибыли, возрастание ответственности предпринимательских структур за возврат вложенных инвестиций, а также внедрение механизма страхования инвестирования с учетом государственной поддержки.

4. Совершенствование институциональных преобразований в предпринимательском секторе промышленности с учётом развитие рыночной инфраструктуры. При этом важным считаем значимость создания промышленных кластеров способствующих привлечению финансовых ресурсов. В целом рост инвестиционной активности влияет на эффективность развития отраслей промышленности и предпринимательство в них.

С другой стороны, необходимо направлять инвестиции на развитие экспорториентированных и импортозамещающих производств с целью увеличения объёма производства промышленной продукции.

Исходя из этого, важным считаем привлечение иностранных инвестиций в совместные предприятия, способствующих росту налоговых поступлений в бюджет и создание новых рабочих мест в стране и её регионов, формирование рынков сбыта промпродукции, адаптации действующих и строящихся предприятий к ускоренному развитию экспорта и её стимулирования.

В целом, разработка и реализация инновационной стратегии способствуют усилению её роли в ускоренном развитии отраслей промышленности Республики Таджикистан на ближайшие годы.

Литература:

1. Национальная стратегия развития статистики Республики Таджикистан на период до 2030 года, утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 27 ноября 2019 года, № 585.

2. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2018 г. // www.president.tj.

ЗАНЯТОСТЬ КАК ОСНОВОПОЛАГАЮЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РЫНКА ТРУДА

Рахимов М.И.

Технологический университет Таджикистана

В новых условиях развития экономики обеспечение занятости - это комплекс социально-экономических и политических гарантий, способствующих борьбе с безработицей, реализации всеми желающими своего права на труд, содействие в трудоустройстве. Поэтому «политика государства по обеспечению полной занятости является важнейшей гарантией реализации права граждан на труд теми, «кто хочет его реализовать, как самое жизненно важное право. Эта политика предоставляет право граждан на содействие в трудоустройстве» [9].

Занятость - это деятельность граждан, связанная с удовлетворением личных и общественных потребностей, не противоречащая законодательству Республики Таджикистан и приносящая им заработок или трудовой доход. Гражданам Республики Таджикистан принадлежит исключительное право распоряжаться своими способностями к производительному творческому труду. Принуждение к труду в какой-либо форме не допускается, «как того незанятость граждан не может служить основанием для привлечения их к административной ответственности» [1].

Конституция Республики Таджикистан не предусматривает для трудоспособной обязанности трудиться и запрещает принудительный труд, подчёркивает, что труд свободен (ст. 37). Занятыми считаются граждане:

- работающие по трудовому договору (контракту), имеющие иную оплачиваемую работу (службу), включая сезонную и временную работу;
- выполняющие работу по гражданско-правовым договорам (договорам подряда);
- самостоятельно обеспечивающие себя работой (фермеры, писатели и др.), предприниматели, а также члены производственных кооперативов;
- избранные, утверждённые или назначенные на оплачиваемую должность;
- военнослужащие любых родов войск, служащие в органах безопасности и внутренних дел;
- проходящие обучение в любых очных учебных заведениях.

Следовательно, понятие «занятые граждане» значительно шире, чем понятие «работники», так как последние представляют собой только один вид (форму) занятости, хотя и самый многочисленный. Все занятые - это лица, реализующие своё право на труд в различных формах занятости.

Прежде всего, слово «занятость» в словаре русского языка под общей редакцией С.И. Ожегова трактуется в следующем формате: «Занятость - наличие работы, занятий, полная, индекс занятости рабочие» [8].

В другом экономическом источнике англо-русский словарь-справочник категория занятости биржа труда или центр занятости определяется такое понимание занятости - это количество людей, зарегистрированных на бирже труда или в центре занятости, в качества безработных и желающих получить работу» [7].

Занятость является детищем рыночной экономики. В условиях плановой экономики данная категория находилась внутри государственного перспективного централизованного плана и решалась в глаженной форме в соответствии реализуемыми государственными мероприятиями на разных уровнях управления. Обеспечение занятости на макроэкономическом уровне решается на основе создания новых рабочих мест в функционирующих отраслях экономики. Создание рабочих мест, особенно в аграрной сферы экономики, способствует удовлетворению спроса в продовольствие, в том числе продуктов питания, а также увеличению объёма валовой и товарной продукции. С целью эффективного использования имеющихся возможностей современные сельхозпредприятия направляют свои трудовые ресурсы для производства сельхозпродукции и решения задачи по обеспечению продовольственной безопасности в стране, а также по устранению безработицы. В этих условиях важное место отводится предпринимателям. Они приложат свои усилия для решения вопроса о безработице, и это является один из ключевых показателей для определения общего экономического состояния и эффективного использования трудовых ресурсов.

Анализ показывает, что: «в период промышленной революции на начальной форме развития капитализма породила такие формы безработицы как текучая, скрытая и застойная, которые возникали на уровне микроэкономики» [5]. Здесь уместно рассматривать генезис проявления формы безработицы, который на разных этапах развития производства менялся по-разному. Текучую безработицу мы обнаруживаем, когда временно становятся незанятыми работники умственного и физического труда, обладающие рабочей силой нормального качества. В отраслях страны наблюдается неравномерный уровень развития и спад производства.

Зависимость от условия отдельных отраслей в потребности на рабочую силу бывает временами не достаточными и наоборот. В зависимости от существования экономических циклов в структуре антикризисного управления такой вид безработицы можно назвать «циклическая безработица». В этих условиях следует выделить причины безработицы, зависящие от уровня развития производственных отношений и производительных сил, которые существенно различаются на разных этапах экономического строя.

Скрытой безработицей считается основная форма безработицы и приемлема для сельских жителей. Она образуется в условиях, когда мелкие сельхозпредприятия не конкурируют с крупными предприятиями. По-другому, при резком пополнении потребности труда за счёт резервной части работников общества является скрытой безработицей. В настоящее время, на американские компании работают «по найму более 1 млн. человек получивших менее 5 долларов в день» [2].

Категория безработицы охватывает понятия совсем незанятых людей или неформально занятых, или сиюминутно мгновенно занятых в нерегулярном труде. В практике такая форма безработицы имеет место в мелком аграрном секторе или домашнем хозяйстве и связана с сезонностью работы. В этих условиях люди живут на случайные банальные заработки, однако появляется необходимость к упрощённой форме приложения труда. Характерные черты рыночного этапа развития производства сводятся к тому, что он породил причины безработицы совсем в новом ракурсе, отражающие макроэкономические масштабы.

По нашему мнению, причины безработицы непосредственно связаны с эволюционными формами развития производства. Следовательно, постоянное усовершенствование инновации, обновления и внедрения современных технологических процессов в производство приведёт к сокращению занятости рабочей силы, она называется «технологическая безработица». Как новая форма безработицы она связана с внедрением мало мощной и безлюдной технологией, основной на электронной технике.

Применительно к аграрному сектору экономики вместо ручного труда используют инновационные технологии. В условиях рыночной экономики определённое количество людей не имеют работу. Следовательно, не всякий неработающий человек является безработным. При этом некоторую группу людей не целесообразно относить к трудоспособному населению - это дети, престарелые люди и инвалиды. А в условиях Республики Таджикистан нельзя считать безработными людей, обладающих какими-то доходами или просто не желающих работать [6].

В книге «Экономика» даётся чёткое определение понятия «безработный в такой форме - это человек, который не имеет работы или какого-то иного дохода, ищущий подходящую работу и готовый приступить к ней» [10].

На наш взгляд, при рассмотрении теории занятости необходимо выделить два показателя, которые могут отражать объективную характеристику экономической

нестабильности на рынке труда. Это уровень безработицы и средняя её продолжительность. Показатель уровня безработицы используется для измерения масштабов безработицы и измеряется, как доля официально зарегистрированных безработных к численности занятых в производстве. Продолжительность безработицы характеризует среднее время перерыва в работе. «На основе обобщения различных видов безработицы, указанной в научной литературе, определяется сущность и экономическая характеристика видов безработицы» [4].

В целом мы выделяем следующие формы безработицы:

1. *Безработица во фрикционной форме* - это по различным причинам освобождение рабочих кадров от работы в связи с переменой места работы, их движении, перемещаясь на новые рабочие места.

2. *Безработица в скрытой форме* - по существу является углублением фрикционной. Со временем в структуре потребительского спроса и в технологии произойдут изменения в профессии. Эти изменения могут воздействовать на общую структуру спроса, на рабочую силу, которая бывает, когда безработный проходит переподготовку и выстраивает себя в новой форме для выполнения вида деятельности.

3. Безработица, которая называется *институциональной* и проявляется в условиях, когда формирования рынка труда недостаточно эффективна. Особенно в условиях существования достаточной информации о вакантных рабочих местах на рынке труда. Состояние безработицы была бы ниже при налаженной работе информационной системы.

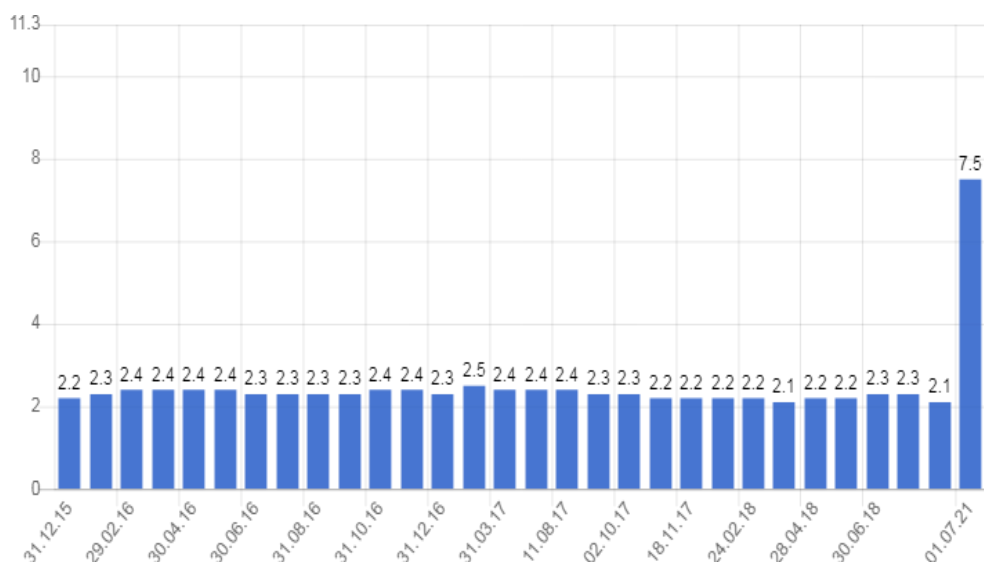
4. В условиях спада производства, промышленного кризиса, депрессии, совокупный спрос на товары и услуги уменьшается, занятость сокращается, и безработица растет. Поэтому *циклическую безработицу* могут называть безработицей, которая связана с дефицитом спроса. Безработица имеющий циклический характер упоминает о состоянии депрессии, необеспеченностью и нехваткой всех видов расходов в совокупности.

5. Существует совсем новая форма безработицы, которая называется добровольная безработица. В любом общественном строе есть группа людей, которая по - своему психофизическому складу или по разным причинам не хочется трудиться. Хорошо известно, что усилия по принудительному устройству так называемых «бомжей», потерявших почти все человеческие способности, не приводят к их переориентации на труд.

Последнее время в различных источниках, материалах и процессе дискуссии в научной литературе указывается термин неформальная занятость. По мнению профессора Джонмамадова Ш.Б. «неформальная занятость в расширенной трактовке состоит из неформальной занятости внутри и неформальных предприятиях, и она включает все виды оплачиваемой работы, как самозанятость, так и работу по найму, которая официально не признаётся, не регулируется и не защищается существующими законами» [3].

В целом, на наш взгляд, безработица - характерная черта рыночной экономики, поэтому идея полной занятости не совместима с рыночным хозяйством. В то же время понятие «полная занятость» не означает полное отсутствие безработицы. С экономической точки зрения обе вышеупомянутые формы безработицы совершенно неизбежны, следовательно, уровень безработицы при полной занятости равна сумме уровней этой двуликости безработицы. Другими словами, уровень безработицы при полной занятости достигается в том случае, когда циклическая безработица равна нулю. Уровень безработицы при полной занятости называется естественным уровнем безработицы.

По статистическим данным уровень безработицы в Таджикистане на 01.07.2021 года составлял 7,5%, что на 5,3% больше по сравнению с 31.12.2015 года, основная причина которой является влияние эпидемия COVID-19 (рис.1).

Источник: Национальный банк Таджикистана

Рис. 1. Данные по уровню безработицы в Таджикистане (%)

По статистическим данным общая численность безработных в Республике Таджикистан в начале апреля 2021 года составила 50,5 тыс. чел.

На наш взгляд, важнейшим элементом функционирования рынка труда в настоящее время является трудовая миграция населения за пределы Республики Таджикистан, ставшая фактором, оказывающим решающее влияние на бюджет большинства семей республики и стратегией выживания домохозяйств, в условиях экономического кризиса в республике. При этом отмечаются как положительные, так и отрицательные последствия этого явления, охватывающего большое количество трудовых ресурсов.

Другой немаловажный положительный фактор, характеризующий миграции - таджикская молодёжь приобретает новые профессии. Вместе с тем, среди отрицательных сторон трудовой миграции можно назвать деградацию в семье и обществе. Кроме того, происходит так называемая частичная «утечка мозгов», когда лучшие кадры выезжают на заработки и при появлении хороших условий, отвечающих требованиям, мигранты назад не возвращаются». Данное положение может воздействовать на состояние рынка труда позитивно. По данным Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан, в 2020 году с целью осуществления трудовой деятельности за рубежом из республики выехали всего 130 тыс. человек - это менее четверти потенциальных трудовых мигрантов, количество которых в 2019 году составляло 530 тыс. человек.

Мы считаем, что в настоящее время основной упор в миграционной политике Республики Таджикистан необходимо уделить созданию новой правовой основы, особенно в сфере регулирования миграционных отношений, которые могут обеспечить для страны динамичный отток и приток на потребность профессиональных работников, эффективное развитие экономики и общества, а также будет способствовать обогащению нравственных показателей социальных отношений.

Таким образом, в современных условиях миграционный процесс не только имеет социальный характер и отражает экономические, политические, нравственные аспекты трудовых отношений, которые, в конечном счёте будут способствовать созданию условий для обеспечения социального равенства в мировом масштабе. Миграционный процесс является одним из эффективных инструментов решения вопроса о занятости населения в новых условиях развития экономики.

Литература:

1. Закон Республики Таджикистан «О внесении изменений и дополнений в Кодекс законов о труде Республики Таджикистан» // Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан, 1994, - №23-24, ст. 466.
2. Алейников А.А. Политическая экономика национального хозяйства / А.А. Алейников. - М.: Институт русской цивилизации, 2017. - С. 391
3. Джонмамадов Ш.Б. Развитие механизмов регулирования неформальной занятости в переходной экономике. Автореферат диссертации на соискание ученой степени д.э.н. - Душанбе, 2011. - С.18.
4. Курс экономической теории: под ред. Сидоровича А.В. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2018. - С. 832.
5. Мамедов Ю. Общая экономическая теория / Ю. Мамедов. - М.: Юрайт, 2016. - С. 306.
6. Набиева Д.М. Государственное регулирование рынка труда и занятости сельского населения в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан) Диссертация на соискание ученой степени к.э.н. - Душанбе, 2016. - 167 с.
7. Сиполс О.В. Англо-русский словарь Справочник экономиста / О.В. Сиполс. - М.: Юрайт, 2011. - С.151.
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. - М.: Политиздат, 1953. - С. 185.
9. Трудовое право. Юнита 2: Правовое регулирование занятости и трудоустройства. Трудовой договор. - М.: Изд. «Современного гуманитарного университета», 2012. - С. 8.
10. Экономика: под ред. Архипова А.И., Нестеренко А.Н., Большакова А.К. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. - 378 с.

АКТИВИЗАЦИЯ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ ДЛЯ ОСВОЕНИЯ ПРИРОДНОГО КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Сабиржанов А.С.

Технологический университет Таджикистана

При реализации инновационной деятельности главнейшим ресурсом становится человек, его способность может осуществлять и воспринимать инновации, особенно для реализации инновационных предприятий. Кроме того, современная наука относит к инновациям и проблемы организации и управления производства, где экономится

природный капитал, время принятия решений и огромные материальные и финансовые ресурсы²².

Вполне очевидным является то, что важнейшее место в экономическом развитии и быстром развитии промышленности ведущих мировых держав занимает инновационная деятельность, которая организуется с помощью иностранной инвестиции. Как мы знаем, инвестиции выступают важным рычагом управления развития национальной экономики, способствуют созданию новых предприятий, дополнительных рабочих мест, являются фактором роста доходов, объёмов производства и улучшения социально-экономической ситуации в стране. Привлечение иностранных инвестиций требует создания благоприятных инвестиционных условий и инвестиционного климата с целью обеспечения развития экономики страны и её регионов и достижения высоких темпов экономического роста, улучшения деловой активности предпринимателей и решения ряда социально-экономических задач.

В Законе Республики Таджикистан «Об инвестициях» дано содержание понятия инвестиции, согласно которому под инвестициями понимаются все виды прав на имущества (за исключением личного имущества или связанных с продажей необработанных товаров), включая денежные средства, ценные бумаги, интеллектуальную собственность и производственное оборудование, которыми владеют инвесторы на основе имущественных прав и инвестиций. Они получают прибыль (доход) с объекта инвестиционной деятельности или получают другой важный результат. В организации экономической деятельности инвестиции определяются как преобразование ресурсов в соответствии с основной целью инвестора, рационального процесса получения стоимости²³.

Принимая во внимание мнение отечественных учёных в этой ситуации, государство должно обеспечить создание определённого правового поля, общих правил привлечения и распределения иностранных инвестиций на территории своей страны, с целью их эффективного использования и осуществления процесса управления инвестиционного потока в страну.

В современных условиях субъектами механизма регулирования процессом привлечения иностранных инвестиций на государственном уровне выступают Правительство Республики Таджикистан, ряд министерств и ведомств в соответствии с курируемым направлением. В частности:

- Министерство экономического развития и торговли Республики Таджикистан; Министерство финансов РТ - осуществляют функции по управлению привлечения иностранных инвестиций в бюджетно-налоговой и инвестиционной сфере,
- Таможенная служба - в вопросах таможенного регулирования;
- Национальный банк РТ является мега регулятором в вопросах осуществления портфельных и прочих инвестиций;
- Государственный комитет по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан – регулирует процесс, связанный с созданием

²² <http://netess.ru/3ekonomika/22913-1-innovacionnaya-politika-formirovanie-ekonomicheskoy-bezopasnosti-predpriyatiya-na-primere-promishlennih-predpriyatiy-respubli.php>

²³ Закон Республики Таджикистан Об инвестициях. https://andoz.tj/docs/zakoni/1_%E2%84%9620_investment-RT_ru.pdf

благоприятного инвестиционного климата и роста объёма вовлекаемого в сектор национальной экономики инвестиционных ресурсов, а также координирует процесс оказания внешней помощи в стране и уровень поддержки развития предпринимательства.

Кроме того, в пределах своих полномочий участниками процесса управления привлечением иностранных инвестиций являются: Государственная антимонопольная служба РТ; Министерство промышленности и новых технологий РТ. Таким образом, органы государственного управления разрабатывают институциональную структуру по управлению привлечения иностранных инвестиций на государственном уровне.

Указом Президента Республики Таджикистан от 19.12.2007 г. установлен под №356 создан Консультативный совет по улучшению инвестиционного климата при Президенте Республики Таджикистан. Совет создан для улучшения инвестиционного и делового климата, привлечения инвестиций в экономику, реализации последовательной и скоординированной государственной политики в области инвестиций и регулирования диалога между государством и частным сектором²⁴.

Но к сожалению, данный Консультативный совет по улучшению инвестиционного климата при Президенте Республики Таджикистан на должном уровне не действует, что и свидетельствует о недостаточности иностранных инвестиций в стране.

Среди первых исследователей экономических аспектов инновационной деятельности следует назвать таких учёных, как Н. Д. Кондратьев, С. С., Кузнец, П. А. Сорокин, М. И. Туган Барановский, М.Т. Каримова, которые внесли значительный вклад в теорию инновационного предпринимательства.

Поэтому задачей государственной власти становится максимальное использование инновационно-инвестиционного потенциала региона для повышения деловой активности субъектов хозяйствования в освоении природного капитала.

Как отмечает отечественный исследователь М.Т. Каримова, «основой качественной направленности структурных изменений в экономике регионов должна стать их инновационность, предполагающая использование имеющегося в стране и в мире научно-технического задела. Основная цель структурной перестройки заключается в обеспечении сбалансированности экономики, поддержании такой пропорциональности, при которой динамичное и равновесное развитие отраслей национальной экономики и её регионов будет способствовать включению страны в систему мирохозяйственных связей»²⁵.

Инновационная деятельность должна являться приоритетом для государств, стремящихся найти собственную нишу и прочно занять определённые позиции в развивающейся экономической системе и для ускорения индустриализации. Поэтому необходимость активизации инновационной деятельности в Республике Таджикистан обусловлена следующими факторами:

- результативности инновационной деятельности, применяющейся в статистике инноваций к особенностям экономики Республики Таджикистан, включающей сравнительный анализ результатов научно-исследовательской деятельности; расчёт результативности инновационной деятельности на стадии проведения НИОКР;

²⁴ Шарипов Ш.Р. Совершенствование методов управления иностранными инвестициями// Дисс. канд. экон. наук. – Душанбе, -2021. С. 24

²⁵ Каримова М.Т. Региональные аспекты структурной трансформации национальной экономики (теория, методология, практика). Автореф... дисс. доктора наук. – Душанбе, 2016. – С. 32.

- классификационные группы характеристик национальной инновационной системы: ресурсные; институционального базиса; технологического обеспечения. Предложенная классификация показателей эффективности национальной инновационной системы позволяет определить приоритетные направления развития науки и технологии национальной экономики с целью повышения промышленности в условиях ограниченности финансовых ресурсов;

- деятельности в Республике Таджикистан: создание укрупнённой структурной модели организации и управления национальной инновационной системой Республики Таджикистан, включающая «Научно-исследовательскую инфраструктуру», «Образовательно-кадровую инфраструктуру», «Финансово-кредитную инфраструктуру» «Информационно консультативную инфраструктуру»; создание системы государственных институтов инновационного развития Республики Таджикистан, в рамках которой достигается горизонтальная интеграция разных организационных структур; создание Национального инновационного центра на базе Национального патентно-информационного центра Республики Таджикистан; создание Национального Центра государственно-частного партнёрства в инновационной сфере²⁶.

Все эти факторы могут способствовать для освоения природного капитала с целью производства инновационных продуктов, которые могут быть постулатом ускоренной индустриализации страны.

Обычно в рамках одного конкретного региона создаются предпосылки для интеграции и усиления системности в экономической деятельности субъектов экономики. Согласно М. Портеру, таким примером интеграции и системности является группа географически соседствующих компаний-производителей, инвесторов и инфраструктурных организаций (образовательные заведения, органы регионального государственного управления, инновационные компании), действующих в сфере освоения природного капитала и взаимодополняющих друг друга. Как было показано выше, в регионе Согдийской области существуют предпосылки для создания таких экономических систем и поэтому их необходимо создавать.

На наш взгляд, для этого необходимо создать промышленно-инновационный подкомплекс в отрасли промышленности с инновационной инфраструктурой, который будет включать в себя органы регионального управления, средние и малые инновационные промышленные предприятия, образовательные учреждения выпускающих специалистов, обладающих умениями, опытом, знаниями в предпринимательстве и выступающих в роли потенциальных инвесторов для освоения природного капитала.

Создание благоприятного инвестиционного климата и повышение инновационной активности субъектов экономики являются важнейшими условиями устойчивого социально-экономического развития страны. Эти факторы являются эффективными инструментами повышения конкурентоспособности предприятий среднего и малого инновационного бизнеса, и регионального государственного органа управления в целом. Формирование и развитие промышленно-инновационного подкомплекса региона необходимо для перехода от малоэффективного пространственного выравнивания социально-экономических положений

²⁶ <http://www.diss.seluk.ru/av-ekonomika/728381-1-formirovanie-razvitie-nacionalnoy-innovacionnoy-sistemi-respubliki-tadzhikistan-metodologicheskie-podhodi-mehanizm-upravleniya.php>

регионов за счёт дотаций к созданию условий, стимулирующих промышленные предприятия к мобилизации имеющихся ресурсов для освоения природного капитала в стране²⁷. Решение данной проблемы позволит ускоренное развития промышленности в стране.

Если исследовать социально-экономическое состояние Согдийской области, можно выделить следующие факторы, определяющие условия формирования регионального промышленно-инновационного подкомплекса, как материальной базы в системе стратегического управления - «природные ресурсы - инновации» в регионе:

1. Хорошее географическое положение региона и обеспеченность транспортными коридорами.

2. Значительный потенциал высококвалифицированной рабочей силы и систем высшего профессионального образования.

3. Наличие вузовской науки в области освоения природных ресурсов.

4. Наличие хотя - бы одного предприятия, выпускающего инновационную продукцию на основе использования природного ресурса, имеющую потенциальный спрос потребителей.

5. Способность и готовность местных инвесторов к участию в перспективных инновационных проектах.

6. Наличие производственных площадей и запасов сырья для выпуска инновационной продукции.

Хотелось бы отметить, что очень важно организовать постоянно действующий международный форум участников отрасли, осваивающих природный капитал в целях инновационного развития и регулярно проводить профильные научные конференции и выставки. Такой подход даёт предприятию конкурентные преимущества. Вместе с тем создание потребительской ценности, как правило, основано на инновациях. Инновации - это залог лидерства, поскольку они обеспечивают конкурентные преимущества предприятия. Инновационные продукты – это те товары, которые являются в производстве новыми, конкурентоспособными и высококачественными.

Для активизации сферы инновационной деятельности в экономической литературе предлагаются следующие стратегии:²⁸

К- Поднятие качества выпускаемого продукта.

Ц- Снижение цен.

С- За счёт освоения новых технологий снижения себестоимости товара.

V- Увеличение объёма продаж.

P- Освоение нового рынка.

На этой основе мы выделили в таблице 1. виды инноваций, которые необходимы для реализации стратегии промышленных предприятий. Для реализации подобной стратегии необходима рабочая группа учёных. Именно такая группа в командном составе может достичь многого для ускорения индустриализации Республики Таджикистан.

Таблица 1.

²⁷ Саидмуродов Л.Х., Сабиржанов А.С., Природный капитал и инновации: система стратегического управления «природные ресурсы-инновации» Душанбе «Дониш» -2020 С 43-44.

²⁸ Р.А. Фатхутдинов. Организация производства: -М.: ИНФРА-М, 2001. С. 179-180.

Виды инноваций, необходимых для реализации стратегий
организации инноваций на предприятии

Основные виды инноваций для применения стратегии организации	Стратегии организации предприятия				
	К	Ц	С	V	Р
Создание новых товаров на основе изобретений	+		+		
Совершенствование выпускаемого товара на основе ноу-хау	+				
Использование новых технологий			+		
Совершенствование действующих технологий на основе ноу-хау			+		
Совершенствование организации производства на основе ноу-хау			+		
Совершенствование организации труда на основе ноу-хау			+		
Совершенствование или формирование системы менеджмента	+		+	+	+
Улучшения качество продукта	+				
Совершенствование отношение со внешнейсредой	+		+		
Продвижение выхода товара на рынок					+
Повышение качества сервиса товара у потребителя				+	
Расширение существующего рынка товара		+			+
Освоение нового рынка					+

Составлено по: Р.А.Фатхутдинов. Организация производства: Учебник. -М.: ИНФРА-М, 2001. С. 180.

Знак «+» в таблице означает необходимость осуществления инновации на предприятии для реализации соответствующих стратегий в организации промышленного предприятия на перспективу. Все реализуемые стратегии позволят в рамках промышленно-инновационного подкомплекса в регионе в короткий период создать несколько производственных предприятий с инновационными продуктами, которые будут востребованы на внешнем и внутреннем рынках.

В заключение необходимо подчеркнуть, что в Республике Таджикистан нужно создать промышленно-инновационный подкомплекс с помощью привлечения иностранных инвестиций в отрасли промышленности с инновационной инфраструктурой, которая будет включать в себя органы управления, средние и малые инновационные промышленные предприятия, образовательные учреждения, выпускающие специалистов, обладающих умениями, опытом, знаниями в предпринимательстве и выступающих в роли потенциальных инвесторов для освоения природного капитала региона. Поэтому задачей органов государственной власти становится максимальное использование инновационно-инвестиционного потенциала страны для повышения деловой активности субъектов хозяйствования.

Литература:

1. Каримова М.Т. Региональные аспекты структурной трансформации национальной экономики (теория, методология, практика). Автореф... дисс. доктора наук. – Душанбе, 2016. – С. 32.
2. Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях». https://andoz.tj/docs/zakoni/1_%E2%84%9620_investment-RT_ru.pdf
3. Саидмуродов Л.Х., Сабиржанов А.С. Природный капитал и инновации: система стратегического управления «природные ресурсы-инновации» Душанбе «Дониш» - 2020. – С. 43-44.
4. Р.А. Фатхутдинов. Организация производства: -М.: ИНФРА-М, 2001. - С. 179-180.
5. Национальная стратегия и план по устойчивому развитию горных территорий Республики Таджикистан. ЦАГИС, - 2001.
6. Окилов И.С. Формирование и развитие региональной инновационной системы (на материалах Республики Таджикистан) Автореф... канд. диссер. – Душанбе – 2016. С.12.
7. Фатхутдинов Р.А. Организация производства: Учебник.-М.: ИНФРА-М, 2001. С. 179-180.
8. М.К. Файзуллоев, С.Дж. Комилов. Проблемы становления и развития инновационного предпринимательства в Республике Таджикистан. Душанбе, Ирфон, 2017. – 58 с.
9. Хоналиев Н. Промышленность Таджикистана: современное состояние и перспективы развития. Душанбе: Ирфон, 2007, С. 5.
10. Шарипов Ш.Р. Совершенствование методов управления иностранными инвестициями// Дисс. канд. экон. наук. – Душанбе, - 2021. С. 24.
11. <http://netess.ru/3ekonomika/22913-1-innovacionnaya-politika-formirovanie-ekonomicheskoy-bezopasnosti-predpriyatiya-na-primere-promishlennih-predpriyatiy-respubli.php>
12. <http://www.diss.seluk.ru/av-ekonomika/728381-1-formirovanie-razvitie-nacionalnoy-innovacionnoy-sistemi-respubliki-tadzhikistan-metodologicheskie-podhodi-mehanizm-upravleniya.php>

**СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНОГО
РИСКА КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА**

Содиқов Р.Х.

Технологический университет Таджикистана

Кредитные операции являются одним из важнейших видов деятельности коммерческого банка. На финансовом рынке кредитование сохраняет позицию наиболее доходной статьи активов банка, хотя и наиболее рискованной. Основным же риском для коммерческого банка является кредитный риск.

Кредитный риск - это возможность возникновения убытков вследствие неоплаты или просроченной оплаты клиентом своих финансовых обязательств. Кредитному риску подвергается как кредитор (банк), так и заёмщик [4].

На наш взгляд, кредитный риск представляет собой наиболее существенную составляющую банковских угроз, поскольку большинство банковских банкротств

обусловлено невозвратом заёмщиками кредитов и непродуманной политикой банка в области управления рисков.

Основные причины возникновения риска невозврата ссуды:

- снижение (утрата) кредитоспособности заёмщика;
- ухудшение деловой репутации заёмщика [2].

Кредитный риск может возникнуть по каждой отдельной ссуде, предоставленной банком, или по всему кредитному портфелю банка (совокупный кредитный риск). Поэтому банку важно разработать кредитную политику - документально оформленную схему организации и систему контроля над кредитной деятельностью.

Главным требованием к формированию кредитного портфеля является сбалансированность последнего, которая должна компенсировать повышенный риск по одним ссудам надёжностью и доходностью других ссуд. Мы считаем, что структура кредитного портфеля коммерческого банка формируется под воздействием следующих факторов:

- доходность и риск отдельных кредитов;
- спрос заёмщика на отдельные виды ссуд;
- нормативы кредитных рисков, установленные Национальным банком Таджикистана;
- структура кредитных ресурсов коммерческого банка в разрезе сроков погашения кредитов.

В нынешних ситуациях для коммерческих банков Республики Таджикистан проблема управления кредитным риском является более актуальной, так как показатели просроченной и сомнительной задолженности по их кредитным портфелям в несколько раз превышают уровень аналогичных показателей коммерческих банков развитых стран. Исходя из этого, вопросы управления банковским кредитным риском, от своевременного решения которых зависит эффективность и результативность деятельности каждого конкретного банка и стабильность функционирования всей банковской системы страны, в сложившихся условиях приобретают особое и первостепенное значение.

Управление кредитным риском коммерческого банка осуществляется на двух уровнях [4]:

- на уровне каждого отдельного кредита;
- на уровне кредитного портфеля в целом.

На наш взгляд, основными методами управления риском отдельного кредита являются:

- анализ кредитоспособности кредитополучателя;
- кредитный мониторинг.

Оценивая кредитоспособность заёмщика, коммерческий банк фактически определяет уровень кредитного риска, который он примет на себя, устанавливая кредитные отношения с этим клиентом.

В целом данные анализа кредитоспособности позволяют дать обобщённую, качественную оценку кредитоспособности заёмщика, которая оформляется в виде установления класса или рейтинга (в баллах) кредитоспособности. В самом общем виде можно представить следующую классификацию заёмщиков, отражающую дифференциацию клиентов по уровню их кредитоспособности [5]:

1. Первый класс - заёмщики с устойчивым финансовым положением. Они получают кредиты на самых льготных условиях.

2. Второй класс - заёмщики с достаточно стабильным положением. Они могут получить кредиты на общих условиях по повышенной ставке процента.

3. Третий класс - заёмщики с неустойчивым финансовым положением. Их кредитование имеет высокий риск, поэтому требуется надёжное и ликвидное обеспечение. Кредиты предоставляются с учётом премии за риск.

4. Четвёртый класс - заёмщики не могут быть признаны кредитоспособными, им кредиты не предоставляются.

В коммерческом кредитовании распространён аналогичный подход, связанный с выделением отдельных категорий заёмщиков в соответствии со степенью риска, который определяется статистически как вероятность неплатежа. Например, часто выделяют следующие категории [3]:

- первая категория («А», или «1») - незначительный или нулевой риск;
- вторая категория («В», или «2») - обычный коммерческий риск;
- третья категория («С», или «3») - клиенты склонны отсрочивать платежи;
- четвёртая категория («D», или «4») - значительный или высокий риск;
- пятая категория («Е», или «5») - неприемлемый риск; при расчётах с ними используются только наличные платежи.

На наш взгляд, выделение различных категорий заёмщиков позволяет дифференцировать условия кредитования и оптимизировать процентную политику банка, а также решить вопрос о выборе наиболее приемлемого для каждой категории заёмщиков обеспечения кредита. Здесь должна идти речь не просто о выборе надёжного обеспечения, а об адекватности обеспечения уровню кредитного риска. Эта задача решается кредитными работниками совместно с заёмщиком на втором этапе процесса кредитования.

Кредитный мониторинг включает в себя систему наблюдения за погашением кредитов, разработку и реализацию конкретных мероприятий, обеспечивающих финансовую устойчивость коммерческого банка. Все банки с целью снижения уровня кредитного риска осуществляют кредитный мониторинг [9].

Мы считаем, что основными методами управления риском кредитного портфеля коммерческого банка являются:

- диверсификация;
- лимитирование;
- создание страховых резервов (самострахование) для возмещения потерь за кредитными операциями коммерческого банка;
- хеджирование.

Диверсификация кредитного портфеля коммерческого банка - метод минимизации кредитного риска путём распределения ссуд по различным категориям заёмщиков, срокам предоставления, видам обеспечения, кредитным инструментам, степени риска, регионам, видам деятельности, а также по ряду других признаков на основе установления внутренних лимитов. Метод диверсификации заключается в разделении ссуд среди широкого круга заёмщиков, отличающихся между собой как характеристиками (размер капитала, форма собственности), так и условиями деятельности (отрасль экономики, географический регион).

Основной закон диверсификации кредитов таков: чем меньшему количеству категорий заёмщиков будут даны кредиты, тем больше вероятность их невозврата [7].

Основные методы, применяемые для обеспечения достаточной диверсификацией кредитного портфеля банка, являются следующие:

1. *Рационализация кредита*, которое предполагает: установление гибких или жёстких лимитов кредитования по сумме, срокам, видам процентных ставок и прочим условиям предоставления ссуд; установление лимитов кредитования по отдельным заёмщикам или классам заёмщиков в соответствии с финансовым положением; определение лимитов концентрации кредитов в руках одного или группы тесно сотрудничающих заёмщиков в соответствии с их финансовым положением.

2. *Диверсификация заёмщиков* может осуществляться также через прямое установление лимитов для всех заёмщиков данной группы (например, для населения по потребительским ссудам) в абсолютной сумме или по совокупному удельному весу в ссудном портфеле банка.

3. *Диверсификация принимаемого обеспечения по кредитам* позволяет банку обеспечить возможность возмещения кредитных потерь за счёт имущественных ценностей заёмщика, выступающих в качестве обеспечения ссуды. Кредиты, формирующие кредитный портфель, подразделяются на обеспеченные, недостаточно обеспеченные и необеспеченные. Преобладание последних двух групп увеличивает для банка вероятность потерь.

4. *Применение различных видов процентных ставок и способов начисления и уплаты процентов по ссуде*. Процентная ставка за пользование кредитом представляет собой один из самых действенных инструментов минимизации кредитного риска. Размер процентов может быть установлен не только в абсолютном выражении, но и по так называемой референтной ставке, когда он зависит от какого-либо общепризнанного экономического норматива, например от ставки рефинансирования.

5. *Диверсификация кредитного портфеля по срокам* имеет особое значение, поскольку процентные ставки по ссудам разной срочности подвержены различным размерам колебаний и уровень косвенно принимаемых на себя деловых рисков заемщика также существенно зависит от срока ссуды [6, 88]. Так, в случае ориентации банка на потребительские ссуды долгосрочного характера, имеющие черты инвестиционного кредита, разумным является включение в ссудный портфель краткосрочных ссуд, которые будут балансировать структуру портфеля.

Формируя кредитный портфель, следует придерживаться определённого уровня концентрации, поскольку каждый банк работает в конкретном сегменте рынка и специализируется на обслуживании определенной клиентуры. При этом чрезмерная концентрация значительно повышает уровень кредитного риска.

Сущность *лимитирования*, как метода управления кредитным риском, заключается в установлении максимально допустимых размеров предоставленных ссуд, что позволяет ограничить риск. Лимиты могут устанавливаться по видам кредитов, категориям заёмщиков или группами взаимосвязанных заёмщиков, по кредитам в отдельных разделах, географические территории, по наиболее рискованным направлениям кредитования, такими как предоставление долгосрочных займов, кредитования в иностранной валюте и т.п. Менеджмент банка должен определять ограничение согласно выбранной кредитной политикой и с учётом конкретной ситуации. Также органы банковского надзора во многих странах устанавливают обязательные нормативы, ограничивающие объёмы кредитов [1].

Создание страховых резервов для возмещения потерь по кредитным операциям коммерческого банка как метод управления кредитным риском заключается в аккумуляции части средств на специальном счёте для компенсации не возвращенных кредитов. Формирование страховых резервов служит для защиты вкладчиков, кредиторов и акционеров. Данный подход базируется на одном из принципов международных стандартов

бухгалтерского учёта и отчётности - принципе предосторожности, согласно которым банки должны оценивать качество своих кредитных портфелей на отчетную дату с точки зрения возможных потерь по кредитным операциям [7]. Для покрытия этих потерь предусматривается создание специального резерва переводом части средств банка на отдельный бухгалтерский счет, с которого в случае невозвращения кредита списывается соответствующая сумма. Если такой резерв не сформирован, то потери по кредитным операциям возмещаются за счет капитала банка.

Значительные размеры кредитных рисков могут привести к полной потере капитала и банкротства банка. Поэтому, создание специального страхового резерва для покрытия не распознанных кредитных рисков позволяет избежать негативного влияния на размер основного капитала и является одним из способов подстраховки банка.

Хеджирование кредитного риска - подкрепление кредитных операций производными ценными бумагами. Использование технологий хеджирования при управлении кредитным риском подразумевает передачу определенной части кредитного риска третьим лицам посредством кредитных производных (деривативов). К их числу можно отнести кредитные, индексные свопы, свопы до первого дефолта и на полную доходность, форвард и опцион на кредитный спред, секьюритизация долговых обязательств, неттинг и др. [8].

В заключении можно отметить, что огромные неплатежи в банковской системе Республики Таджикистан связаны с недооценкой кредитных рисков, нецивилизованным подходом коммерческих банков к своей кредитной политике. При рассмотрении экономического положения потенциального заемщика важны буквально все моменты, иначе банк может понести огромные потери. Кредитным отделам коммерческого банка необходимо постоянно учитывать, анализировать и использовать зарубежный опыт управления кредитным риском.

Литература:

1. Бланк И.А. Управление финансовыми рисками. - М.: Ника-Центр, 2016. - 448 с.
2. Волков А.А. Управление рисками в коммерческом банке. - М.: Омега-Л, 2018. -160 с.
3. Ковалев П.П. Пути повышения результативности кредитного риск-менеджмента в коммерческом банке. Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. к.э.н. - М.: РУДН, 2017. - 24 с.
4. Кричевский М.Л. Финансовые риски. - М.: КноРус, 2018. - 248 с.
5. Леонович Л.И., Петрушина В.М. Управление рисками в банковской деятельности. - М.: Дикта, 2016. - 136 с.
6. Маренков Н.Л. Антикризисное управление. Контроль и риски коммерческих банков и фирм. - М.: УРСС, 2014. - 360 с.
7. Четыркин Е.М. Финансовые риски. - М.: Дело АНХ, 2017. - 176 с.
8. Шапкин А.С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций. - М.: Дашков и Ко, 2018. - 544 с.
9. Шаталова Е.П. Оценка кредитоспособности в банковском риск-менеджменте. - М.: КноРус, 2019. - 168 с.

УДК 3(575.3)

ПРОБЛЕМЫ НАКОПЛЕНИЯ И ИНВЕСТИРОВАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Тошматов М.Н.

Технологический университет Таджикистана

Активизация и повышение эффективности инвестиционных процессов, прежде всего, тесно связаны с воспроизводственными процессами. Следовательно, в современных условиях обеспечение устойчивого долгосрочного развития экономики Республики Таджикистан требует глубокого анализа воспроизводственных аспектов инвестиционного развития. Анализ процессов накопления, различных по уровням экономического развития стран мира, сопоставления полученных результатов с тенденциями, происходящими в РТ и выработка научно-обоснованных предложений для активизации и повышения эффективности инвестиционных процессов в целях устойчивого экономического роста национальной экономики имеет большое научное и практическое значение. Немаловажное значение в научном плане, также имеет раскрытие соотношения экономической деятельности, резервов расширения инвестирования приоритетных отраслей материального производства.

В настоящее время зарубежными учёными разработан ряд теорий, характеризующих процессы накопления и их взаимосвязи с экономическим ростом. Начало анализу законов накопления положила классическая школа. В рамках классической школы важную роль играет механизм образования и капитализация прибыли, взаимодействия спроса и предложения, а также была сделана попытка поставить вопрос об оптимальных уровнях накопления инвестиций.

Эволюция научных представлений об экономическом росте и инвестициях подтверждает гипотезу о том, что объём инвестиций, прежде всего, зависит от того, какой темп экономического роста представляется необходимым. Столь же большое значение имеет рост ВВП за счёт роста добычи и реализации минеральных и энергетических ресурсов или же за счёт высоко-технологичных производств товаров конечного потребления. Для появления достаточного объёма инвестиций необходимо накопление капитала с целью обеспечения предполагаемого темпа роста экономики. Но, на накопление капитала и соответственно на объём инвестиций, которые не всегда равны, влияет ряд факторов, среди которых особое значение имеют экономические, политические и социальные факторы. Проблема экономической науки заключается в том, что если экономические факторы ещё можно подсчитать, то другие количественно учесть практически невозможно²⁹.

²⁹ Следует отметить, что в условиях высокой инфляции сравнивать или анализировать макроэкономические показатели в текущих ценах, тем более динамика этих показателей за длительный период времени не способствует получению реальных цифр, нами значения величины всех этих показателей приводятся на основе постоянных цен.

Расчёт в сопоставимых или постоянных ценах производится в рамках переоценки ВВП в сопоставимые цены с использованием метода дефлирования с помощью индекса цен. Чтобы рассчитать значения величины этих показателей (валовое накопление, валовое национальное сбережение, валовое накопление основного капитала, потребление основного капитала и др.) в постоянных (сопоставимых) ценах сначала определяем величину соотношения названных показателей к ВВП в текущих ценах в соответствующих годах. Далее значения величины соотношения соответствующего года необходимого показателя умножается на величину ВВП рассчитанного в сопоставимых ценах также соответствующего года. Таким образом, мы получим значения величины всех необходимых для анализа инвестиционных и накопительных процессов очищенной от влияния инфляции.

Анализ воспроизводственных процессов показывает, что процесс инвестирования и накопления основного капитала в Таджикистане имеет свои отличительные особенности. Эта особенность проявляется, прежде всего, в том, что за весь рассматриваемый период исследования имеется разрыв в цепочке «сбережения-инвестиции», что является серьёзной проблемой для всего народного хозяйства [4].

Соотношение валового накопления основного капитала к валовым сбережениям показывает, какая часть сберегаемых в национальной экономике ресурсов используется в целях накопления основного капитала в производстве (табл.1).

В целях выявления особенностей процессов валового накопления инвестиций в различных фазах развития экономики нами период исследования 1991-2019 гг. анализируется в трёх этапах. Первый этап охватывают 1991-1996 годы, когда экономика находилась в фазе кризиса и депрессии. Этот период характеризуется беспрецедентным спадом производства в экономике РТ в связи с тем, что перевод экономики на рыночные рельсы совпал с дестабилизацией политической ситуации в обществе. Экономический ущерб, нанесённый гражданской войной, составил около 7 млрд. долл. США [1, с.29]. За этот период спад ВВП составил более 3 раз.

Как показывают данные, приведённые в таблице 1, сберегаемые ныне в экономике РТ ресурсы в значительной своей части, не направляются на цели инвестирования. В период кризиса и депрессии в экономике с 1991-1996гг. на цели инвестирования в основной капитал использовались в среднем 34,2% всех ресурсов национальных сбережений. Анализ также показывает, что за рассматриваемый период уменьшилась и доля валового национального сбережения в ВВП. Если в 1991 году валовые национальные сбережения составили 34,3% к ВВП, то этот показатель в 1997 г. снизился до 29,3%.

В фазе депрессии, характеризующейся застоем производства, выбытием устаревшего основного капитала, прежде всего машин и оборудования, что является важной предпосылкой снижения издержек производства с целью приспособления к установившемуся низкому уровню цен, реальный объём инвестиций достигает минимума, при этом происходит изменение структуры источников их финансирования – резко уменьшается кредит. В результате создаётся парадоксальная ситуация – видимость самофинансирования за счёт увеличения доли собственных средств. Однако, поскольку в условиях резкого спада или застоя производства собственные источники финансирования инвестиций минимальны или отсутствуют, постольку и инвестиции сводятся к минимальному значению.

Сопоставление физических объёмов валового национального сбережения в сопоставимых ценах за анализируемый период показывает, что они уменьшились в 3,3 раза. На фоне такого масштабного сокращения и уменьшилось использование валового сбережения на накопление основного капитала, что привело к сокращению ВВП почти в 3,1 раза.

Валовое сбережение и накопление в ВВП РТ

Годы	ВВП в ценах 2019 г., млн. сом	Валовое национальное сбережение		Валовое накопление		Валовое накопление основного капитала	
		млн. сом.	в % к ВВП	млн. сом.	в % к ВВП	млн. сом.	в % к валовым сбережениям
1991	49888,5	17111,76	34,3	5936,7	11,9	2583,9	15,1
1992	33724,6	13321,22	39,5	3945,8	11,7	2864,1	21,5
1993	28227,5	11262,77	39,9	3161,5	11,2	3164,8	28,1
1994	22215,0	6575,64	29,6	5287,2	23,8	5286,8	80,4
1995	19460,4	5565,67	28,6	4145,1	21,3	4146,4	74,5
1996	16210,5	5187,36	32,0	2139,8	13,2	2152,8	41,5
1997	16486,1	4830,43	29,3	2901,6	17,6	2898,3	60,0
1998	17359,8	4044,83	23,3	2326,2	13,4	2325,8	57,5
1999	18002,1	3474,41	19,3	3114,4	17,3	2988,0	86,0
2000	19496,3	4523,14	23,2	2242,1	11,5	1813,8	40,1
2001	21368,0	5042,85	23,6	3547,1	16,6	1961,7	38,9
2002	23675,7	5847,90	24,7	2201,8	9,3	1491,2	25,5
2003	26280,0	9119,16	34,7	2601,7	9,9	2097,4	23,0
2004	28986,9	13304,99	45,9	3536,4	12,2	2967,0	22,3
2005	30929,0	10856,08	35,1	3587,8	11,6	3430,5	31,6
2006	33094,0	14991,58	45,3	5261,9	15,9	5097,1	34,0
2007	35675,4	14519,89	40,7	8776,1	24,6	8276,3	57,0
2008	38493,7	19015,89	49,4	10200,8	26,5	9412,9	49,5
2009	39995,0	10598,68	26,5	9918,8	24,8	10683,5	100,8
2010	42594,7	13587,71	31,9	10137,5	23,8	10394,6	76,5
2011	45746,7	5123,63	11,2	13358,0	29,2	13039,6	254,5
2012	49177,7	6491,46	13,2	11409,2	23,2	10672,0	164,4
2013	52816,8	14683,07	27,8	13045,7	24,7	12671,5	86,3
2014	56355,5	11721,94	20,8	14708,8	26,1	14535,2	124,0
2015	59736,9	24790,81	41,5	26642,7	44,6	23105,0	93,2
2016	63858,7	20562,50	32,2	25862,8	40,5	25538,6	124,2
2017	68392,7	20722,99	30,3	20449,4	29,9	21324,0	102,9
2018	73590,5	25388,72	34,5	27375,7	37,2	25972,7	102,3
2019	79109,8	28716,86	36,3	28954,2	36,6	25787,7	89,8
Итого	1110948,5	350983,9	-	276776,8	-	258683,2	-

Источник. Рассчитано по: Основные показатели СНС. Статистический сборник. – Душанбе: Государственное статистическое агентство при Правительстве РТ, 2000. – с.36; Основные показатели СНС. Статистический сборник. – Душанбе: Государственный комитет статистики РТ, 2003. – с.15; Основные показатели СНС. Статистический сборник. – Душанбе: Государственный комитет статистики РТ, 2009. – с.19; Национальные счета РТ. Статистический сборник. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2015. – с.19; Национальные счета РТ. Статистический сборник. – Душанбе: Агентство по статистике

при Президенте РТ, 2019. – с.19; Национальные счета РТ. Статистический сборник. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2020 – с.59;

Специфическая особенность экономического кризиса в начале 90-х годов в Таджикистане от кризиса в развитых индустриальных странах вызвана не столько перепроизводством, сколько ломками экономических отношений, рыночным реформированием в стране, печальными итогами гражданской войны. Соответственно процесс накопления капитала протекает иначе. С одной стороны, падение производства привело к неустойчивости финансового положения субъектов рынка, и следовательно, к уменьшению или прекращению вложений собственных средств в производство. С другой стороны, многие фирмы и компании начали привлекать к инвестированию своего производства заёмный капитал, в особенности, хотя в незначительном объёме, иностранный. Следовательно, как и в классическом варианте происходило сжатие инвестиций, и в том числе кредитов на реальные сектора экономики, в то же время, начиная со второй половины 90-х годов, осуществлялось вложение в основной капитал за счёт иностранных инвестиций. Республика Таджикистан впервые стала дополнительным рынком для вложения капитала иностранных инвесторов, так как последние были заинтересованы в радикальных рыночных преобразованиях на территории одной из бывших республик СССР. На начало 1997 г. в РТ было накоплено всего 93,5 млн. долл. США иностранных инвестиций [10, 236].

В период до 1997 года в нашей стране налицо отчётливо наблюдаются все признаки депрессии: падение накопления, относительный избыток ссудного капитала, массовые банкротства, закрепление роста цен. Эти признаки по существу характеризуют основную функцию фазы депрессии – создание предпосылок оживления и экономического роста. Уже в период депрессии возможно некоторое увеличение выпуска продукции и рост оборотного капитала относительно нижней кризисной точки, как это наблюдается в экономике Таджикистана.

Наши исследования и расчёты на основе официальной статистики показывают, что только в период 1991-1996 гг. сбережение, которое по логике воспроизводственного процесса должно быть использовано для накопления капитала, но не было направлена на эти цели, составила 37,8 млрд. сомони, или свыше 3,97 млрд. долл. США (исходя из курса 9,52 сомони за доллар за 2019 г). Это составляет около 64.1% общей величины сбережений.

Таким образом, основной вывод о тенденциях накопления капитала в условиях кризиса заключается в существовании асимметрии: более замедленной во времени динамики инвестиций по сравнению с изменением объёмов производства и продаж. Это отчасти объясняет крутую траекторию снижения инвестиций в кризисы и затянутый (вплоть до фазы подъёма) процесс их восстановления до предкризисного уровня.

Второй период охватывает 1997-2013 гг. Точкой отчёта для характеристики процессов накопления инвестиции за рассматриваемый период принят 1997 г., исходя из следующих соображений:

- во – первых, установился мир и согласие в Республике Таджикистан;
- во – вторых, процесс спада производства в экономике был приостановлен, наступил период депрессивного развития экономики;
- в – третьих, именно с 1997 г. республика на постоянной основе начала реализовывать программы экономических преобразований с целью перехода на рыночные отношения.

Верхний предел периода выбран из соображений, что в 2013 году впервые в республике после приобретения Государственной независимости уровень объёма ВВП превысил уровень 1991 года.

В период оживления и роста экономики (1997-2013гг.), как показывают расчётные данные, приведённые в таблице 1, за анализируемый период объём ВВП в сопоставимых ценах увеличился в 3,2 раза и среднегодовые темпы прироста составили 7,5%. В свою очередь валовые национальные сбережения в 2013 году, по сравнению с 1997 годом, в сопоставимых ценах увеличились в 3,04 раза, а среднегодовые темпы прироста валового национального сбережения за этот период составили 7,2%. Как видно среднегодовые темпы прироста сбережения в национальной экономике за рассматриваемый период также находился на высоком уровне, но однако она уступала темпам прироста ВВП на 0,3 процентного пункта.

Анализ процессов накопления периода оживления и роста экономики в Таджикистане показывает, что среднегодовые темпы роста валового национального сбережения составили 107,5%, валового накопления 109,8%, а валового накопления основного капитала в 110,6%, что сопровождалось уменьшением разрыва между нормой сбережения и нормой накопления. Не смотря на положительные тенденции, в отдельные годы рассматриваемого этапа разрыв между сбережением и нормой накопления оставалась очень большим. Так, в 2000 г. только 40,1%, 2001г – 38,9%, в 2002г – 25,5%, 2003г – 23, 0%, 2004г – 22,3% и 2005г – 31,6%, в 2006 – 34%, в 2008г – 49,5% валового национального сбережения было использовано на накопление основного капитала. Из экономического оборота было отвлечено 60,765 млрд. сомони, или свыше 6,3 млрд. долл США. Если исключить платежи, связанные с внешней задолженностью, получается что 36,2% национальных сбережений были отвлечены от накопления без достаточных обоснований.

Превышение общей величины финансовых ресурсов над ресурсами, которые были фактически использованы на валовое накопление, - это чистое кредитование Таджикистаном экономики других стран. Для экономики в целом «чистое кредитование и чистое заимствование» характеризуют взаимоотношения с другими странами по предоставлению и получению финансовых ресурсов, возможных для финансирования прироста капитала, и суммарной фактической величиной валового накопления и затрат на приобретение земли, природных ресурсов и произведенных нематериальных активов.

Третий период настоящего исследования охватывает период 2014-2019 годы. Этот период характеризуется, как период подъёма в национальной экономике. В период подъёма экономики (2014-2019гг.), как показывают расчётные данные, приведённые в таблице 1 объём ВВП в сопоставимых ценах увеличился в 1,4 раза и среднегодовые темпы прироста составили 7,0%. В свою очередь валовые национальные сбережения в 2019 году по сравнению с 2014 годом в сопоставимых ценах увеличились в 2,44 раза, а среднегодовые темпы прироста валового национального сбережения за этот период составили 19,6%. Как видно среднегодовые темпы прироста сбережения в национальной экономике за рассматриваемый период является наиболее высоким, тому способствовали макроэкономическая стабильность в национальной экономике. Среднегодовые темпы прироста сбережений в 2,8 раза опережала среднегодовые темпы прироста ВВП. За этот период впервые в среднем инвестиции в основной капитал было больше валового национального сбережения. На фоне масштабного увеличения сбережений и активизировались процессы инвестирования в национальной экономике. В 2019 г., по

сравнению с 2014 г., инвестиции в основной капитал увеличились в 1,77 раза. Среднегодовые темпы прироста инвестирования составили 12,1%.

Таблица 2.

Валовое сбережение и накопление в ВВП РТ по фазам экономического развития

Период	ВВП в ценах 2019 г., млн. сом	Валовое национальное сбережение		Валовое накопление		Валовое накопление основного капитала	
		млн. сом.	в % к ВВП	млн. сом.	в % к ВВП	млн. сом.	в % к валовым сбережениям
1991-1996	169726,5	59024,4	34,7	24616,1	14,5	21198,8	35,9
1997-2013	540177,9	160055,7	29,6	108167,1	20,0	102221	63,8
2014-2019	401044,1	131903,8	32,8	143993,6	35,9	136263	103,3
1991-2019	1110949	350983,9	31,5	276776,8	24,9	258683,2	23,2

Источник. Рассчитано по: Основные показатели СНС. Статистический сборник. – Душанбе: Государственное статистическое агентство при Правительстве РТ, 2000. – с.36; Основные показатели СНС. Статистический сборник. – Душанбе: Государственный комитет статистики РТ, 2003. – с.15; Основные показатели СНС. Статистический сборник. – Душанбе: Государственный комитет статистики РТ, 2009. – с.19; Национальные счета РТ. Статистический сборник. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2015. – с.19; Национальные счета РТ. Статистический сборник. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2019. – с.19;

Однако, несмотря на эти положительные тенденции в инвестиционном процессе, анализ основных макроэкономических параметров воспроизводственного процесса в РТ свидетельствует о наличии значительных диспропорций.

За 1991-2019 гг. суммарные сбережения составили 350983,9 млн. сомони, и важно понять, насколько эффективно общество ими распорядилось. Наиболее конечным результатом сбережений является накопление капитала, реального богатства граждан. Как показывают, данные приведённые в таблице 3, за исследуемый период в эксплуатацию были введены основные фонды общей стоимостью 92845,9 млн. сомони, что составляет всего 26,4% величины сбережений.

Для выявления тенденции воспроизводственных процессов макроэкономические параметры приведены по соответствующим фазам развития национальной экономики. Так в период кризиса 1991-1996 гг. ввод в эксплуатацию основных фондов составил 21,3 % сбережений. Этот показатель за 1997-2013 гг. составил 25,4%, а в фазе подъёма и развития 31,5%.

Однако, несмотря на положительные тенденции в накопление капитала более двух треть сбережений продолжает находиться в текущем обороте. Если анализировать динамику этих показателей, рост сбережений за рассматриваемый период составил 5,2 раза, инвестиции в основной капитал 8,8 раза, а ввод в действие основных фондов в 2,7 раза.

Основные макроэкономические характеристики процесса накопления в Республике Таджикистан

Показатель	Всего за 1991-2019гг.		В том числе					
			1991 - 1996 гг.		1997 - 2013 гг.		2014 – 2019 гг.	
	млн. сомони	%	млн. сомони	%	млн. сомони	%	млн. сомони	%
Валовое национальное сбережение	350983,9	100	59024,4	100	160055,7	100	131903,8	100
Инвестиции в основной капитал	258683,2	73,7	21198,8	35,9	102221	63,8	136263	103,3
Ввод в действие основных фондов	92845,9	26,4	11634,8	19,7	41242,3	25,7	39968,8	30,3
Ресурсы обращения	257252,4	73,2	47389,6	80,2	118813,4	74,2	91935,0	68,5

Источник . Рассчитан: Таджикистан: 20 лет государственной независимости. Статистический сборник. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2011. – с.356-357; Статистический ежегодник РТ. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2019. – с.199; Основные показатели СНС. Статистический сборник. – Душанбе: Государственное статистическое агентство при правительстве РТ, 2000.– с.19; Национальные счета РТ. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2019. – с. 24 .

Таким образом, за анализируемый период в национальной экономике прослеживается увеличение разрыва между инвестициями в основной капитал и ввода в действие основных фондов. Эти и другие факторы привели к снижению эффективности вложенных средств в национальной экономике.

Как подтверждают данные, приведенные в таблице 3, на экономику РТ оказывает давление нематериализованный инвестиционный ресурс в объёме 258 138 млн. сомони или свыше 27 115 млн. долл. США (исходя из курса 9,52 сомони за доллар 2019 г.) – разница между объёмом введённых основных фондов и объёмом сбережений за 1991-2018 гг.

Если рассматривать эту тенденцию по периодам, то за 1991-1996гг разница составила – 47 389,6 млн. сомони, за 1997-2013гг. – 118813,4 млн. сомони и за 2014-2019гг. – 91 935 млн. сомони.

Таким образом, основу накопленного инвестиционного ресурса в Республике Таджикистан составляют:

во-первых, разница между валовыми национальными сбережениями и инвестициями в основной капитал. Эта разница за анализируемый период составила 92 300 млн. сомони;

во-вторых, средства, направленные на накопление, но так и не дошедшие до стадии инвестирования в реальное производство, составившие за 1991-2018 гг. более 18 093,6 млн. сомони (разница между величиной валового накопления - 276776,8 и величиной инвестиции в основной капитал – 258 683,2 млн. сомони);

в-третьих, разница между вводом основных фондов и инвестициями в основной капитал, которая составила 142 745,5 млн. сомони.

На основе вышеизложенного, можно сделать вывод о том, что суммарный прирост средств в обороте, призванном обеспечить материализацию сбережений в виде реальных активов, более чем в 3 раза превышает объём основных фондов на конец 2018 г. (72 913,7 млн сомони). Данную оценку можно интерпретировать и как упущенные возможности (пессимистическая), и как возможный скрытый результат развития (оптимистическая), который представляет собой прирост инвестиционного ресурса.

Таким образом, ресурсы сбережения продолжают «накапливаться» и вызывают рост стоимости основных фондов в результате их перепродажи. Достаточно очевидным следствием имеющегося дисбаланса становится, например, завышенная стоимость жилья, несоответствие в оценках стоимости активов бизнеса по сравнению с зарубежными аналогами.

Литература:

1. **Макроэкономические пропорции и механизмы экономического роста в Республике Таджикистан** (проблемы и основные направления совершенствования) /Р.К.Рахимов, Я.П. Довгялло, Б.М.Шарипов, Ю.Р.Юсуфбеков: АН РТ Институт экономики и демографии. – Душанбе: Дониш, 2016.- С. 29.
2. Погосов И. Потенциал накопления и проблема модернизации. // Экономист, 2011, №3. – С. 4-15.
3. Тошматов М.Н. Специфика процессов накопления и инвестирования в условиях переходного периода. // Таджикистан и современный мир, 2011, №2 – С. 40-51.
4. Динамика изменения населения стран СНГ с 1960 по 2019 годы: az.sputniknews.ru/20191123/422406573/infografika-demografija.html;
5. Макропоказатели по отдельным странам СНГ. cisstat.com
6. Интернет ресурс: <https://nonews.co/directory/lists/countries/gdp-temp>; <https://gtmarket.ru/ratings/rating-countries-gdp/rating-countries-gdp-info>
7. Строительство в Республике Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте РТ, Душанбе, 2020. – С.10.
8. Таджикистан: 15 лет Государственной независимости. Статистический ежегодник. – Агентство по статистике при Президенте РТ, Душанбе, 2006. – С. 236.

НАЗАРИЯИ ИҚТИСОДШИНОСОН ОИД БА ХАВФ ВА МАҚСАДИ ГУРҶҲАНДИИ ОНҲО

Хайруллоев Ф.Н.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Мафҳуми «хавф» ҳамчун ҳамсоли фаъолияти бошуурокаи одам таърихи қадима дорад, аммо тадқиқотчиён танҳо дар охири асри XIX ва аввали асри XX ба омӯзиши назария ва амалияи он шуруъ намуданд. Дар бораи пайдоиши мафҳуми «риск» нуктаи назари гуногуни олимони мавҷуд буда, вале то ҳанӯз маълумоти аниқ оид ба пайдоиш ва истифодаи ин мафҳум вучуд надорад.

Як қатор тадқиқотчиён бар он ақидаанд, ки мафҳуми «риск» аз калимаҳои юнонии *risikon*, *ridsa* - шах, харсанг, шух, калимаи испании *risco* - шуки харсанг, калимаҳои

итолявии risiko - хавф, хатар risicare – байни харсангҳо морпеч ҳаракат кардан гирифта шудааст [3].

А.П. Алгин чунин мешуморад, ки боэътимод муайян кардани пайдоиши калимаи «хавф» имконнопазир аст. Дар луғати тафсирии В.И. Дал [34] пайдоиши арабии калимаи «хавф» -ро қайд мекунад. Баъзе манбаъҳо [14, 105, 143] нишон медиҳанд, ки истилоҳи "хавф" ба калимаҳои юнонии ridsikon, ridsa - қулла, санг, испанӣ (risco - шаффоф) ё итолиёӣ (risiko - хатар, таҳдид; risicare - манёвр) алоқаманд буда, аз ин вожаҳо гирифта шудааст [4].

Роберт Хизрич [134] далел меорад, ки «консепсияи хавфи соҳибкорӣ дар асри 17 таҳия карда шуд, вақте ки соҳибкор ба шахсе муроҷиат кард, ки бо давлат барои иҷрои кор ё таҳвили маҳсулоти худ шартнома бастааст. Азбаски арзиши шартнома пешакӣ гуфтушунид карда мешуд, ҳаҷми фоида ё зиёно танҳо бахти худи соҳибкорон муайян мекард".

Асосгузори назарияи соҳибкорӣ Ричард Кантиллон дар китоби худ "Таҷриба дар бораи табиати тиҷорат дар маҷмуъ" (1725) соҳибкориро як намуди маҳсуси фаъолияте донистааст, ки бо унсурҳои хавф алоқаманд аст. Вай қайд кард, ки соҳибкор як субъекти маҳсусест, ки дорои қобилияти пешгӯӣ, таваккал кардан ва масъулияти пурра барои қарорҳои қабулшуда мебошад [5].

Адам Смит зарур донист, ки ба фоида чизеро ба монанди мукофоти суғурта чуброн кунад, ки шахсе, ки сармояи худро ба ин тиҷорат гузоштааст, бо хавф алоқаманд дониста мешавад [6].

Аммо мо ба он ақидаем, ки мафҳуми хавф ба калимаи итолявӣ мувофиқат мекунад, зеро дар шароити муосир мо ин мафҳумро дар амалия низ мушоҳида намудаем. Бояд қайд намуд, ки дар мақолаи муаллифон гурӯҳбандии хавфҳо мавриди омӯзиш қарор мегирад.

Ҷадвали 1.

Гурӯҳбандии хавфҳо

Шаклҳои таснифот	Гурӯҳбандӣ
Аз лаҳзаи пайдоиш	Хавфҳо аз рӯи бозгашт, ҳозир ва ояндадор тақсим карда мешаванд
Мақсадҳои пайдоиш	Хавфҳои сиёсӣ ва иқтисод тақсим карда мешаванд
Дар ҷойи ҳодиса ҷойгир намудани хавфҳо	Хавфҳо ба берунӣ ва дохилӣ тақсим карда мешаванд
Муайяннамоии хавфҳо ва хусусияти оқибатҳои онҳо	Хавфҳо ба воқеӣ ва тафсирий тақсим карда мешаванд
Аз рӯи хусусияти фаъолият	Хавфҳои дуҷумдараҷа: хавфҳои саноатӣ, тиҷоратӣ, молиявӣ ва суғуртавӣ; инчунин касбӣ, сармоягузорӣ, нақлиёт ва ғайра мешаванд.
Намуди хавфнок	Табиӣ ва омехта
Дар сатҳи аслӣ	Макро, маконӣ ва микрогресс
Дараҷаи эътимодӣ	Хавфҳои ошкоршуда, пешгӯӣинашаванда ва пешгӯӣишаванда
Дар марҳилаҳои пайдоиш	Лоиҳаҳои нақшавӣ ва воқеӣ
Дараҷаи эътибор	Онҳо асоснок ва беасос мешаванд
Дараҷаи талафоти имконпазир	Боэътимод, мустақим
Дар сатҳи миқёсӣ	Глобалӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ

Гуруҳбандии хавфҳо ва муайян намудани сабабҳои пайдоиши онҳо асоси таҳлил, арзёбӣ ва муайян кардани самтҳои коҳиши хавф мебошад. Дар асоси таснифот хавфҳои зиёде вучуд доранд, ки онҳоро дар асоси меъёрҳои синфҳои гуногун фарқ мекунад.

Нишондиҳандаҳои муҳимтарини таснифоти хавфҳо, аз рӯи мақолаи муаллифон, инҳоянд:

- вақти пайдоиш, омилҳои пайдоиш;
- ҷойгиршавии пайдоиши хавфҳо;
- миқёси пайдоиш;
- табиати бавучудойии хавфҳо ва оқибати онҳо;
- андозаи зарари имконпазир ва ғайра.

Дар шароити имӯза бояд гуфт, ки корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон гуруҳбандии хавфҳо ро дуруст ба роҳ наменонанд, ин ҳолат боис ба гирифтани зарар мегардад.

Ба таври муфассал таснифоти пешниҳодшудаи хавфҳо чунин баррасӣ карда мешаванд:

А. Бо гузашти вақт хавфҳо ба хавфҳои ҷорӣ ва ояндадор ҷудо карда мешаванд. Таҳлили хавфҳои баргардонидашуда, табиати онҳо ва усулҳои паст кардани имкониятҳои имкон медиҳад, ки хавфҳои ҷорӣ ва ояндаро дақиқтар муайян кунанд.

Б. Бо сабабҳои бамиёномада хавфҳо ба бахшҳои гуногун тақсим мешаванд:

- хавфҳои сиёсӣ - ин хавфҳо мебошанд, ки ба тағйирёбии муҳити сиёсӣ алоқаманданд ва ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсир мерасонанд (пӯшидани сарҳадҳо, баровардани мол, амалиёти ҷарбӣ дар қаламрави кишвар);

- хавфҳои иқтисодӣ (тиҷоратӣ) хавфи ҷиддии иқтисодӣ дар корхонаҳо ва иқтисодиёти кишвар мебошанд. Навъи маъмултарини хавфи иқтисодӣ ин тағйирот дар шароити бозор, пардохтпазирии бесамар (қобилияти саривақт иҷро кардани уҳдадорихо), тағйирот дар сатҳи идоракунӣ мебошад.

В. Дар ҷойи ҳодиса хавфҳо ба дохили муҳити корхона тақсим карда мешаванд.

Хавфҳои беруна дорои хатарҳо, ки бевосита ба фаъолияти корхона ё иштирокчиёни ширкатҳо алоқамандӣ надоранд, фаҳмидан мумкин аст [5].

Ба сатҳи хавфҳои берунӣ як қатор омилҳои зиёде ҷуғрофӣ таъсир мерасонанд:

- сиёсӣ;
- иқтисодӣ;
- демографӣ;
- иқтимоӣ.

Хавфҳои дохилӣ дар бар мегиранд хавфҳоеро, ки аз фаъолияти худ корхона ва саҳомони асосии он вобастагӣ доранд. Сатҳи онҳо аз фаъолияти соҳибкорӣ дар идоракунии ширкат, интихоби стратегияи маркетинги оптималӣ, сиёсат ва тактика, инчунин иқтидори истеҳсолӣ, таҷҳизоти технологӣ, сатҳи ихтисос, сатҳи истеҳсолоти меҳнат, беҳавфнамоии раванди истеҳсолот, ки дар корхона вучуд дорад, таъсир мерасонад.

Г. Бо назардошти хусусиятҳои оқибатҳои хавфҳо ба хавфу шуурнокӣ тақсим карда мешаванд.

Хавфҳои холис (баъзан онҳо низ одӣ ё статистикӣ ном доранд) бо фактҳо, ки онҳо қариб ҳамеша дар фаъолияти соҳибкорӣ зарар мекунанд, фаҳмида мешаванд. Сабабҳои бавучудойии ин гуна хавфҳо офатҳои табиӣ, ҷангҳо, садама, амали ҷиноӣ, қобилияти корношоии корхона ва ғайраҳо мешаванд.

Хавфҳои махсус (баъзан онҳо низ динамикӣ ё тижоратӣ номида мешаванд) метавонанд дар дохили худ ду талафот ва фоидаи иловагиро барои соҳибкор дар робита бо натиҷаҳои интизорӣ кашанд [2].

Сабабҳои асосии хавфҳои таснифшуда метавонанд дар вазъияти бозор, тағйироти қурбҳои асъорӣ, тағйирот дар қонунгузорию андоз тағйир ёбанд.

Д. Гурӯҳбандии хавф дар муҳити бавучудойӣ, ки дар доираи фаъолият, аз гурӯҳи сершумори ҳамаи ҳолатҳо асос ёфтаанд:

- саноатӣ;
- тижоратӣ;
- хавфи молиявӣ ва суғуртавӣ мешаванд.

Дар мутобиқати соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ одатан хавфҳои бизнесро дар асоси омӯзиши мақолаи мо чунин фарқ мекунем:

- хавфи истеҳсолӣ - ин бо шикасти нақшаи ширкат ва уҳдадорихоии худро оид ба истеҳсоли мол, хизматрасонӣ ва дигар фаъолиятҳои истеҳсолӣ, ки дар натиҷаи ба муҳити беруна номусоид, инчунин истифодаи нокифояи техника ва технологияҳои нав, воситаҳои асосӣ ва ҷорӣ, ашёи хом, вақти кор алоқаманд аст, нишон медиҳад.

- хавфи тижоратӣ таваккалӣ ба миён омада, мувофиқаи фурӯши мол, хизматрасонӣ, истеҳсолот аз ҷониби соҳибкорон ба миён меояд. Сабабҳои бавучудойии хавфи тижоратӣ инҳо мебошанд: пешниҳод ва фурӯши мол бо сабаби тағйирот дар шароити бозор ё дигар ҳолатҳо, баланд бардоштани нархи хариди мол, моли гумшуда дар раванди табдили онҳо, афзоиши хароҷоти тақсимотӣ ва ғайраҳо.

Хавфи молиявӣ вобаста ба имконияти нокомӣ ҳоло уҳдадорихоии молиявии худӣ шахсият ё корхона мебошад. Сабабҳои асосии пайдоиши хавфи молиявӣ инҳо мебошанд: беқурбшавии сандуқи сармоягузорию молиявӣ вобаста ба тағйирот дар қурби асъор, пардохтпазирӣ, қарздорӣ ва ғайраҳо [4].

- хавфи суғурта – ин хавф тибқи шартҳои чорабинии суғурта, ки дар он суғуртакунанда бояд ҷуброни суғуртавӣ (маблағи суғурта) пардозад.

Вобаста ба ташкили таснифоти марбут дар фаъолияти истеҳсолӣ, мо метавонем ба таври иловагӣ хавфҳои зеринро муайян намоем:

- ташкилӣ (бо хатоҳои кормандон, мушкilotи системаи назорати дохилӣ, қоидаҳои сусти корӣ);

- хавфҳои бозор (вобаста ба ноустуворию иқтисодии иқтисодиёт: тағйирёбии нархи мол, коҳиши талабот, тағйирёбии қурби асъор);

- хавфи қарзӣ (хавфе, ки ҳамоҳангсозӣ уҳдадорихоии худро пурра дар вақташ иҷро намекунад);

- хавфҳои қонунӣ (вобаста ба он ки қонунгузорӣ ба ҳамаи ҳисобҳо ҷавобгӯ нест ё тағйир дода шудааст ё дар давраи муомилот тағйир ёфтааст, аз сабаби қонунвайронкуниҳо дар байни давлатҳои мухталиф, бо сабаби ҳуҷҷатҳои нодуруст тартиб дода шудааст);

- хавфҳои техникӣ ва истеҳсолӣ (хавфи зарар ба муҳити зист, руҳ додани садамаҳо, сӯхтор, шикастан, хавфи вайрон кардани объекти хато дар тарҳрезӣ ва насб).

Е. Бо андозаи талафоти имконпазир хавфҳоро метавон ба зербандҳои зерин тасниф намуд:

Хавфи қабулшаванда - хавфи ҳалли мушкilotест, ки дар натиҷа он амалӣ нагардидааст, корхонаро бо гум кардани фоида таҳдид мекунад. Дар минтақаи мазкур

фаъолияти соҳибкорӣ имконнопазирии иқтисодии худро нигоҳ медорад, яъне талафот сурат мегирад, аммо онҳо аз андозаи даромади пешбинишуда зиёд нестанд.

Хавфи ниҳой хавфест, ки корхона бо мақсади гум кардани даромад, яъне минтақаи хавфноки истехсолӣ, бо хавфи талафоте, ки аз хароҷоти пешбинигардида зиёдтар аст ва дар ҳолатҳои вазнин метавонад боиси талафоти ҳамаи корхонаҳое, ки дар лоиҳа маблағгузорӣ мекунад, оварда расонад.

Хавфи офатҳои табиӣ аз гурӯҳи хавфҳоест, ки дар он камбудии корхона пайдо мешавад. Зарар метавонад ба арзиши молу мулкҳои корхона баробар бошад. Ҷамчунин, ин гурӯҳ ҳама гуна хавфи марбут ба хавфҳои бевоситаи ҳаёти инсон ё пайдоиши офатҳои экологиро дар бар мегирад.

Бояд қайд кард, ки хавфҳои сармоягузорӣ, хавфҳои бозори амволи ғайриманқул, хавфҳои бозори коғазҳои қиматнок, хавфҳои идоракунии кадрҳо, хавфҳои асосноккунии интиҳоби воситаҳои ҳифзи иттилоот алоҳида тасниф шудаанд [6].

Сабабҳои бавҷудойии хавфҳо. Сабабҳои асосиро оид ба пайдоиши хавфҳо чунин баррасӣ менамоем.

1. Маблағгузориҳои равандҳои офатҳои табиӣ.

2. Имконият (ин унсур ҳолати тасодуфино талаб намекунад)

3. Доштани фарқҳои муҳолиф, зиддиятҳои манфиатҳои низой.

4. Мавқеи номуносиби пешрафти илмию технологӣ. Самти умумии рушди илму техника, алалхусус дар давраи кунунӣ, метавонад бо таври дақиқ ва муайян пешгӯӣ карда шавад. Бо вучуди ин, ҳамаи оқибатҳои мушаххасро дар ҳама ҳолат муайян кардан ғайриимкон аст.

5. Мавҷудияти номуайяни ва ноқомӣ, нокифоя будани маълумот дар бораи иншоот, раванд, падидае, ки дар он қарор қабул карда шудааст, бо маҳдудиятҳои инсон дар ҷамъоварӣ ва коркарди иттилоот, бо тағйирёбии доимии ин шакли иттилоот.

Дар амал, иттилоот аксар вақт ба истифодабарандагон, сифатҳои гуногун, нопурра ё нодуруст тақдир меёбад. Бинобар ин, сифати пасти маълумоте, ки дар қабули қарорҳо истифода мешавад, хавфи оқибатҳои манфии ин гуна қарорро баландтар месозад.

6. Манбаҳои мусоидат бо мақсади саҳеҳияти маълумот.

Инчунин барои пешгирӣ намудани хавфҳо мо бояд ба паст намудани сатҳи таваккал аҳамият диҳем.

Усулҳои асосии паст кардани таваккал дар фаъолияти соҳибкорӣ инҳо мебошанд:

- барои коркарди лоиҳа ҷалб намудани шарикон ва мутахассисони салоҳиятдор;
- таҳлили амиқи муаммоҳои имконпазир;
- ояндабинии тамоюли инкишофи вазъи бозор, талабот ба маҳсулот ва ё хизматҳои додасида;
- тақсимои таваккал байни иштирокчиёни лоиҳа, иҷрокуандагони он;
- суғуртакунии таваккал;
- захиракунии маблағҳои пулӣ барои пӯшонидани хароҷоти пешбининашуда;
- коркарди бизнес-нақша.

Адабиёт:

1. Гончарко Л.П., Филин С.А. Идоракунии хавф. Маводи дарсӣ . - Москва: КноРус, 2010. - 216 с.
2. Капитаненко В.В. Сармоягузорӣ ва сарпарастӣ - Москва: "Дашков и Ко ", 2003. – 358 с.

3. Мамаева Л. Идоракунии хавф. - М: "Дашков и Ко", 2009. - 256 с.
4. Рэдхед К., Хьюс С. Идоракунии хавфҳои молиявӣ. - М. 2005. - 453 с.
5. Уродовских В. Идоракунии хавфҳои корхона - Мактаби матнии донишгоҳ, ИНФРА-М, 2011. - 168 с.
6. Чернова ГВ, Кудравтсев А.А. Идоракунии хавф. - Москва: Проспект. 2008.

ИШТИРОКИ САРМОЯИ ХОРИЧӢ ДАР НИЗОМИ БОНКӢИ МИЛЛӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳасанов А.Р.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Ҷумҳурии Тоҷикистон саноатикунонии босуръатро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегии кишвар қабул намуд, ки он барои таъмин намудани устувории иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротии мамлакат ва рақобатнокии он заминаи амиқ мегузорад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 декабри соли 2018 ба рушди соҳаи саноат аҳамияти махсус зоҳир намуданд ва аз ҷумла зикр карданд: «Мо таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ, аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардан ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистон, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолии мамлакат ба ғизои хушсифат, инчунин, вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсулро ҳамчун ҳадафҳои стратегии худ интихоб намуда, нақшаи гузариши иқтисодиёти кишварро аз шакли аграрӣ–индустриалӣ ба индустриалӣ–аграрӣ амалӣ гардонидани истодаем. Дар натиҷаи тадбирҳои амалинамудаи Ҳукумати мамлакат дар се соли охир ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ аз 15,2 то 17,3 фоиз афзоиш ёфт.

Дар робита ба ин ва бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоем, ки саноатикунонии босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шавад. Вобаста ба ин, зарур аст, ки то соли 2030 ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба 22 фоиз расонида шавад» [1].

Саноатикунонии босуръати кишвар ва рушди соҳаи саноат аз рушди низоми бонкӣ, аз ҷумла аз иштироки сармояи хориҷӣ дар низоми бонкӣ низ вобастагӣ дорад. Воридшавии бонкҳои хориҷӣ ба бозори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба мисли аксари кишварҳои рӯбатараққӣ ва давлатҳои дорои иқтисоди гузариш, дар миёнаи солҳои 1990-ум сурат гирифт. Бо кушодани бозори дохилӣ ба бонкҳои хориҷӣ давлат якчанд ҳадафҳоро дар назар дошт: ҳавасмандгардонии вуруди сармоягузориҳои хориҷӣ, зиёд кардани рақобати байнибонкӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои хориҷӣ ва стандартҳои кор дар бозори маҳаллии бонкӣ ва ниҳоят, таъмини суботи низоми бонкӣ. Тавсеаи бонкҳои хориҷӣ дар бозори миллӣ як қатор оқибатҳоро дорад, ки онҳоро манфӣ маънидод кардан мумкин аст. Ҳиссаи бонкҳои хориҷӣ дар дороиҳои бахши бонкии иқтисод ногузир меафзояд, ки дар натиҷа тичорати бонкӣ аз

бозигарони маҳаллӣ ба ғайрирезидентҳо мегузарад. Масалан, дар Аврупои Марказӣ ва Шарқӣ назорат аз болои бахши бонкӣ, аллакай, комилан дар ихтиёри хориҷиён аст.

Дар низоми бонкии Ёумњурии Тоҷикистон ба ӯлати 30 июни соли 2021 дар маҷмӯъ 63 ташкилотҳои қарзӣ, аз ҷумла 15 бонк, 17 ташкилотҳои амонатии қарзии хурд, 4 ташкилотҳои қарзии хурд ва 27 фондҳои қарзии хурд фаъолият менамоянд. Аз 15 бонки тичоратие, ки фаъолият мекунад, 5 ададаш бо иштироки сармояи хориҷӣ мебошанд. Рӯйхати бонкҳои тичоратии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда дар ҷадвали 1 оварда шудааст [2].

Ҷадвали 1

**Рӯйхати бонкҳои тичоратии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то 30.06.2021
амалкунанда**

№	Номи бонки тичоратӣ	№	Номи бонки тичоратӣ
1	ҶСК "Ориёнбонк"	9	ҶСП "Кафолатбонк"
2	БДА ҶТ "Амонатбонк"	10	ҶСП Бонки "Арванд"
3	ҶСК "Бонки Эсхата"	11	ҶСП "Спитамен Бонк"
4	ҶСК "Тавҳидбонк"	12	ҶСП "Бонки байналмилалии Тоҷикистон"
5	ҶСП "Аввалин бонки молиявии хурд"	13	ҶСК "Коммерсбонки Тоҷикистон"
6	Филиали бонки "Тичорат"-и ҶИЭ дар ш. Душанбе	14	ҶСК "Алиф Бонк"
7	ҶСП "Халиқ Бонк Тоҷикистон"	15	КВД БССТ "Саноатсодиротбонк"
8	ҶСП "Бонки рушди Тоҷикистон"		

Манбаъ: www.nbt.tj. Бахши низоми бонкӣ

Эзоҳ: Бонкҳои тичоратии бо иштироки сармояи хориҷӣ бо ҳарфҳои ғафс ҷудо карда шудаанд.

Аввалин бонки хориҷие, ки ба бозори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шуд, ин филиали бонки «Тичорат»-и Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар ш. Душанбе буд ва он аз 10 августи соли 1995 ҳамчун филиали бонки хориҷӣ ба қайди давлатӣ гирифта шудааст. Филиали бонки «Тичорат»-и Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар ш. Душанбе ягонаи филиали бонки хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, аз оғози фаъолият то ба ҳол бо бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии маҳаллӣ ва хориҷӣ ҳамкориҳои пурсамар дорад. Филиал дар тӯли фаъолияти зиёда аз 25-солаи худ ӯнамеша барои рушди иқтисодиёт, инфрасохтор, соҳибқорӣ инфиродӣ ва истеъмолот саҳми арзанда гузоштааст ва минбаъд низ кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки дар ин росто мавқеи устувор дошта бошад [2].

Дувумин бонки хориҷие, ки дар миёни солҳои 1990 дар системаи бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шуд, ин ҶСП «Кафолатбонк» мебошад. Ҷамъияти саҳомии пӯшидаи "Кафолатбонк" дар тӯли беш аз бист сол дар бозори бонкӣ кор карда, худро ҳамчун шарикони устувор ва бозғатимод муаррифӣ намуда, ҳамеша ҳаракат мекунад хоҳиши муштариён, шариконро иҷро намояд ва сиёсати молиявии худро ба манфиати охири равона мекунад.

Сеюмин бонки хориҷие, ки ба бозори бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудааст, ин «Аввалин бонки молиявии хурд» (АБМХ) мебошад. АБМХ дар соли 2003 таъсис ёфта, дар Тоҷикистон аввалин бонки тичоратӣ буд, ки ба пешниҳоди қарзҳои хурд диққати асосӣ медиҳад. Бо таърифи бар бунёди қавии худ дар бахши маблағгузории хурд бонк маҷмӯи

хизматрасониҳои худро барои бехтар кардани ниёзҳои гуногуни молиявии шахсони инфиродӣ ва ҳуқуқӣ тавсеа дод.

Бонки дигари хориҷие, ки дар бозори молиявии Тоҷикистон амал мекунад, ин ҚСП “Бонки Арванд” мебошад. Аз рӯзи таъсисёбӣ, яъне соли 2002, дар доираи Лоихаи Минтақавӣ оид ба Маблағгузориҳои хурд дар водии Фарғона, ки аз тарафи Намояндагии АСДИ/ВОСА дар Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ мегашт, ташкилот ҳамаи саъю кӯшиши худро барои ба даст овардани ҳамдигарфаҳмӣ, қонеъ намудани талабот ва густариши ҳамкориҳои муфид бо мизочон равона менамояд.

Ҷадвали 2.

Рӯйхати саҳмиядорони бонкҳои хориҷӣ дар низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон
(30.06.2020)

Р/Т	Номи бонк	Сармояи оинномавӣ, сомонӣ	Саҳомоне, ки дорои хиссаи иштироки афзалиятнок мебошанд	Иштироки сармояи хориҷӣ дар сармояи оинномавӣ дар умум, %
1	ҚСП “Бонки Арванд”	53 450 091	ҚДММ ШҚХ “Фронтиэрс” Ҷумҳурии Қирғизистон-27,2%	76,1
			ФҚХ “Микроинвест” Ҷумҳурии Тоҷикистон- 23,9%	
			JSC Investment company with variable capital “Rural Impulse Fund II S.A. Sicav – SIF” Люксембург-16,1%	
			Access Microfinance Holding AG Олмон-14%	
2	ҚСП “Аввалин бонки молиявии хурд”	93 340 000	Фонди Оғо Хон оид ба рушди иқтисодӣ (AKFED) - 60,6%	100,0
			Агентии Оғо хон оид ба маблағгузориҳои хурд (АКАМ) - 22,9%	
			ҚСҚ “Бонки олмонии рушд (KfW)” - 10,8%	
3	ҚСП “Кафолатбонк”	123 552 900	ҚСҚ “Бонки Сармоя”, Ҷумҳурии Исломии Эрон - 96,3%	96,3
4	СП “Халиқ Бонк Тоҷикистон”	34 392 000	ҚС “Бонки Халқии Қазоқистон”, Ҷумҳурии Қазоқистон - 100%	100,0
5	Филиали бонки “Тичорат”-и ҚИЭ дар ш. Душанбе	16 409 725	Бонки давлатии “Тичорат”, Ҷумҳурии Исломии Эрон - 100%	100,0

Манбаъ: www.nbt.tj. Баҳши низомии бонкӣ

Бонки охирина, ки ба бозори бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гаштааст, ин ҚСП “Халиқ бонк Тоҷикистон” мебошад. Моҳи майи соли 2007 ҚСП «Казкоммерсбанк Таджикистан» ташкил шуд ва дар моҳи январи соли 2008 иҷозатномаи БМТ-ро барои гузаронидани амалиёти бонкӣ гирифт. ҚСП “Казкоммерсбанк Тоҷикистон” бонки фаръии ҚС

"Казкоммерсбанк" яке аз калонтарин банкҳои ИДМ мебошад. 1 июли соли равон "Казкоммерсбанк Тоҷикистон" номашро ба "Халиқ Банк Тоҷикистон" иваз намуд.

Саҳмдорони банкҳо бо иштироки сармояи хориҷӣ дар чадвали 2 оварда шудааст. Чи тавре аз маълумоти ин чадвал бармеояд, аз 5 банки тичоратии бо иштироки сармояи хориҷӣ амалкунанда фақат дар 2-тои онҳо, яъне ҚСП "Кафолатбанк" саҳми хориҷиён 96,3% ва ҚСП "Банки Арванд" 76,1%-ро ташкил мекунад. Дар 3 банки тичоратии дигар 100% саҳмияҳо ба хориҷиён тааллуқ доранд.

Манфиатҳои банкҳои дорои иштироки хориҷӣ асосан ба шаҳри Душанбе рабт доранд: ҳамаи 5 ташкилоти қарзӣ ё 100% шумораи умумии онҳо дар ин ҷо ба қайд гирифта шудаанд. Нишондиҳандаи консентратсияи сармояи хориҷӣ инчунин номутаносибии тақсимои сармоягузорию ба сармояи оинномавӣ байни Душанбе ва дигар минтақаҳо нишон медиҳад. Ҳамин тариқ, 100% ҳаҷми умумии иштироки хориҷӣ дар сармояи оинномавии банкҳо ба шаҳри Душанбе рост меояд. Ин далел ба мантиқи умумии тичорати банкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат мекунад: берун аз Душанбе селасҳои молиявӣ бо ҳаҷми хурдтар тавсиф карда мешавад.

Манбаъҳои сармоягузорию хориҷиро аз ҷиҳати чуғрофӣ ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: ҷумҳуриҳои собиқ ИҶШС ва кишварҳои «дур» -и хориҷа. Сарфи назар аз робитаҳои наздики иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҷумҳуриҳои собиқ ИҶШС, ҳаҷми сармоягузориҳои онҳо дар соҳаи банкии Тоҷикистон ниҳоят кам аст. Онҳо танҳо 13,7 фоизи (48930424,8/308370144,3) иштироки ғайррезидентҳоро дар ташкилотҳои қарзии Тоҷикистон ташкил медиҳанд, дар ҳоле ки ҳиссаи ин гурӯҳи кишварҳо дар гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон назаррас мебошад. Ҷумҳуриҳои собиқи ИҶШС-ро як банки Ҷумҳурии Қазоқистон ва ҳиссаи 27,2% -и Ҷумҳурии Қирғизистон дар сармояи оинномавии ҚСП «Банки Арванд» намоёндагӣ мекунад. Гарчанде ки Федератсияи Россия яке аз шарикони асосии тичоратӣ ва стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, он дар баҳши банкии ҷумҳури намоёндагӣ намекунад. Чунин миқдори ками иштироки банкҳои ҷумҳуриҳои собиқи ИҶШС таъҷҷубовар нест: сармояи онҳо кам мебошад ва аз ҳамин сабаб, ҳуди онҳо ба сармоягузорию мустақим ниёз доранд.

Хусусияти ҷалби сармояи хориҷӣ ба баҳши банкии Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле гуногун аст. Пеш аз ҳама, тақсимотро аз рӯи андозаи ҳиссаи иштироки ғайррезидентҳо дар сармояи оинномавии банкҳо амалӣ кардан мумкин аст (нигаред ба чадвали 3).

Чадвали 3.

Чудокунӣ аз рӯи андозаи ҳиссаи иштироки ғайррезидентҳо дар сармояи оинномавии банкҳо

№	Чудокунӣ аз рӯи андозаи ҳиссаҳо	Шумораи банкҳо
1	Иштироки 100% дар сармояи оинномавӣ	3
2	Иштироки аз 50 то 100% дар сармояи оинномавӣ	2
3	Иштироки аз 20 то 50% дар сармояи оинномавӣ	-
4	Иштироки камтар аз 20% дар сармояи оинномавӣ	-

Қисми асосии сармояи хориҷӣ ба баҳши банкии Тоҷикистон ба кишварҳои хориҷи дур 86,3% рост меояд. Ҳамзамон, пешсафон аз рӯи ҳаҷми сармоягузорию Ҷумҳурии Ислонд

Эрон, Фонди Оғохон оид ба рушди иқтисод, Фонди Оғо Хон оид ба рушди иқтисодӣ (AKFED), Агентии Оғо хон оид ба маблағгузори хурд (АКАМ), Олмон, Люксембург мебошанд. Нақши пешбари сармояи Эрон дар низоми бонкии Тоҷикистон (39,2% тамоми сармоягузориҳои хориҷӣ) мақоми Ҷумҳурии Исломии Эронро ҳамчун шарик асосии иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт инъикос мекунад. 3 ташкилоти қарзӣ аз ҳисоби ғайррезидентҳо 100% сармояи оинномавӣ доранд. Саҳми ғайррезидентҳо ба сармояи оинномавии бонкҳо дар ин гурӯҳ 144 141 725,0 сомонӣ (қариб 12,8 миллион доллари ИМА) ё 46,7% ҳаҷми умумии сармоягузориҳои хориҷиро ташкил медиҳад. 2 ташкилоти қарзӣ дар сармояи оинномавии худ беш аз 50%, вале камтар аз 100% саҳми ғайррезидентҳоро доранд. Ягон бонке нест, ки иштироки хориҷӣ аз 0 то 50% бошад. Ҳамин тариқ, ба ҳама 5 ташкилоти қарзӣ бо иштироки ғайррезидентҳо дар сармояи оинномавӣ аз 50 то 100% ҳисса дошта (ё 100% шумораи умумии ташкилотҳои қарзии дорои инвестицияҳои хориҷӣ), ки дар онҳо ғайррезидентҳо метавонанд нақши ҳалқунанда ё назаррасро бозанд ва таъсир ба раванди қабули қарорҳо расонанд, 308 370 144,3 сомонӣ ё 17,6% ҳаҷми умумии сармояи оинномавии низоми бонкӣ рост меояд.

Агар ҷамъи дороиҳои низоми бонкӣ бо иштироки сармояи хориҷӣ дар соли 2019 2 417,6 млн. сомониро ташкил дода бошад, пас дар соли 2020 2 908,0 млн. сомонӣ баробар шуд, ки ин нисбат ба соли 2019 518,0 млн. сомонӣ ё ки 20,3% зиёд аст. Агар ҳиссаи дороиҳои бонкҳо бо иштироки сармояи хориҷӣ дар соли 2019 13,3 (2417,6/18217,0) % -и ҳамаи дороиҳои низоми бонкии Тоҷикистонро ташкил карда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2020 12,8 (2908,0 / 22643,4) %-ро ташкил дод. Яъне, ҳиссаи дороиҳои бонкҳои тиҷоратӣ бо иштироки сармояи хориҷӣ дар дороиҳои умумии низоми бонкӣ дар соли 2020 нисбат ба соли 2019 0,5% кам шудааст.

Агар дороиҳои ҳар як бонкро дар алоҳидагӣ таҳлил намоем, дороиҳои ҚСП “Бонки Арванд” дар соли 2020 нисбат ба соли 2019 ба 96,3 млн. сомонӣ ё 20,5%, ҚСП “Аввалин бонки молиявии хурд” дар соли 2020 нисбат ба соли 2019 ба 115,4 млн. сомонӣ ё 13,2%, Филиали бонки “Тиҷорат”-и Ҷумҳурии Исломии Эрон дар ш. Душанбе дар соли 2020 нисбат ба соли 2019 ба 95,5 млн. сомонӣ ё 29,8%, ҚСП “Кафолатбонк” дар соли 2020 нисбат ба соли 2019 ба 8,2 млн. сомонӣ ё 4,3%, ҚСП “Халик бонк Тоҷикистон” дар соли 2020 нисбат ба соли 2019 ба 174,7 млн. сомонӣ ё 31,2% зиёд шудааст. Дар байни 5 бонк аз ҳама бештар дороиҳои ҚСП “Халик бонк Тоҷикистон” ба маблағи 174,7 млн. сомонӣ зиёд шудааст.

Ҳамин тариқ, иштироки сармояи хориҷӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамагӣ 17,6% ҳаҷми умумии сармояи оинномавии низоми бонкӣ ва дороиҳои онҳо дар соли 2020 12,8%-и дороиҳои умумии низоми бонкии Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки иштироки сармояи хориҷӣ дар низоми бонкии миллӣ ба саноатикунии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири зиёд надорад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018, www.president.tj.
2. www.nbt.tj

**ТАҲИЯИ МЕТОДИКАИ ЯГОНАИ ҲИСОБОТИ ИДОРАКУНӢ БАРОИ
КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ**

Шамсиддинов М.М., Шобеков М.Ш.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Ҳисоббаробаркунии тичоратии ташкили шаклҳои нави меҳнат ва пардохти он аз рӯи натиҷаи истеҳсоли маҳсулот бо назардошти омилҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ амалӣ гардонидани мешавад. Танҳо дар мавриди ҳавасмандии тамоми коргарони зерсохтор барои назорати сатҳи хароҷоти истеҳсоли ҳавасманд гардида, аз ғайримаксаднок ва сарфақорӣ пешгирӣ намояд.

Ҳавасмандии ҳамаи кормандони зерсохтор барои беҳтаргардонии натиҷаҳои истеҳсоли метавонад барои ҷорӣ намудани усулҳои иқтисодии идоракунии истеҳсолот асос гардад. Барои баҳодихӣ ва таҳлили фаъолияти марказии масъулият нақши асосиро коркарди илман асоснокшудаи услуби ҳисоби нархгузориҳои трансфертии дохилихоҷагӣ барои воҳиди маҳсулот ва фаъолияти марказӣ масъулияти молиявӣ мебошад. Ба омӯзиши услуби нархгузориҳои трансфертӣ барои баҳодихии самаранокӣ олимони гуногун машғул шудаанд.

Баҳисобгирии идоракунӣ дар навбати худ бояд масъалаҳои зеринро ҳал намояд:

- оптимизатсияи хароҷот;
- таъмини шаффофияти фаъолияти корхона барои соҳибмулкони ва роҳбарият;
- таъмини самаранокӣ амалисозии сиёсати нархгузорӣ;
- баҳодихии самаранокӣ фаъолияти корхона;
- бучеткунонии корхона.

Дар навбати худ баҳисобгирии идоракунӣ бояд назорати нишондиҳандаҳои зеринро мусоидат намояд:

- пардохттавонӣ, яъне пешгирии муфлисшавӣ;
- фоиданокӣ – ин баланд бардоштани самаранокӣ фаъолияти корхона.

Ҳамин тавр, таҳлили маълумоти баҳисобгирии идоракунӣ имконият медиҳад, ки самаранокӣ корҳо дар самти истихроҷи маъдан ва хароҷоти он дар саноати кӯҳӣ муайян гардад. Бояд қайд намуд, ки ба самаранокӣ корҳо дар соҳаи саноати кӯҳӣ дар даврони Иттиҳоди шӯравӣ низ диққати махсус дода мешуд. Мо зери мафҳуми самаранокӣ хароҷот дар соҳаи кӯҳӣ мафҳуми зеринро мефаҳмем «фарқ миёни арзиши иқтисодии натиҷаҳои бадастовардашуда ва хароҷот ба сомони маҳсулот...».

Истифодаи ҳисобот оид ба баҳодихии фосолави натиҷаи фаъолияти марказҳои истеҳсоли ҳамчун шакли ҳисоботи дохилӣ ба роҳбарияти корхона имконияти муқоисаи натиҷаи фаъолияти ҳар як маркази хароҷоти корхонаи саноатиро фароҳам оварда, саҳми ҳар як сохторро бо натиҷаи фаъолияти умумии корхона ва муқоисаи онро нисбат ба якдигар, инчунин ҳавасмандии ҳар як кормандро нисбат ба натиҷаи фаъолият таъмин месозад. Дар умум, вазифаи ташкили маркази хароҷот ин дарёфти омилҳои паст намудани арзиши асли, талафот, баланд бардоштани сифати маҳсулоти ниҳой мебошад.

Таҳқиқот нишон дод, ки дар корхонаҳои саноати истихроҷ ва коркарди маъданҳои кӯҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷузъҳои маркази хароҷот ва ҳисоботи фарогирандаи он дар шаклҳои гуногун дида мешавад. Имрӯз ҳамчун таҷрибаи муосири ҷаҳонӣ метавон таъсиси 4 маркази ҳисоботро дар ин соҳа тавсия дод.

Ҳисобот аз рӯи сегмент барои сатҳҳои гуногун ва шаклҳои мухталиф тартиб дода мешавад:

- аз рӯи минтақаҳои истеҳсоли;
- аз рӯи самти фурӯши маҳсулот;
- аз рӯи ҳудудҳои минтақавӣ;
- аз рӯи намуди маҳсулот.

Принсипи асосии таҳияи ҳисоботи сегментӣ дар корхонаи саноати кӯҳӣ чунин бояд бошад:

- саривақтӣ;
- зарурат ба зинаи болоӣ;
- таъсиррасонӣ ба қабули қарорҳо;
- сарфаи харҷ;
- афзоиши фоида.

Қайд менамояд, ки «Корхона бояд ба қисмҳо (марказҳо)» дар доираи он фаъолиятҳои, ки истеҳсолот ташкил карда мешавад, ба зинаҳои назорат ва баҳодиҳии натиҷаҳо, яъне марказҳо, сеҳҳо, минтақаҳо, бригадаҳо, ки аз тарафи масъулон, мудирон ва бригадирон роҳбарӣ карда мешавад, ҷудо гардад. Асоснокии муайянсозии маркази масъулият бо зарурати танзими хароҷот ва натиҷаҳои ниҳой дар асоси гурӯҳбандии нишондиҳандаҳо буда, на танҳо ба ҳавасмандӣ ва гурӯҳбандии иттилоот аз рӯи маркази масъулият шароит фароҳам месозад, балки метавонад ба натиҷаҳои ниҳой таъсир расонад.

Эътироф дар сохтори корхонаи саноатӣ ҳудудҳои ҷавобгарии инфиродӣ ба пайдогарии мафҳуми “Маркази масъулият” боис гардидааст. Мафҳуми маркази масъулият нисбат ба маркази хароҷот васеътар буда, дар ҳар дуи он назорати сатҳи сарфакорӣ, максималӣ ва боздиҳии хароҷот шарҳ дода шудааст. Дар таҷрибаи муосири таъмини ҳисоббаробаркунии дохилихоҷагии назорат ва ҳавасмандӣ аз ҷиҳати илмӣ - назариявӣ асоснокшуда низоми маҷмуии (дегӣ - лаҳҷавӣ) ҳисоби хароҷот дар доираи корхонаи саноатӣ истифода мегардад. Ақидаҳои ин ҷо пешниҳодгардида бо мушкилоти зиёд алоқаманд буда, пеш аз ҳама, бо анъанаҳои қабулшуда, таҷдиди низоми ҳисобгирӣ, ивазшавии сиёсати ҳисобгирии муҳосибӣ, танзими қарорҳо ва дар умум, ғайримутамарказонии тамоми низоми ҳисобгирии корхона мебошад.

Зарурати объективии ғайримутамарказонии низоми идоракунии корхона аз ду омил зерин вобастагӣ дорад:

- васеънамоии ҳудудҳои корхона, ки дар натиҷа мушкилии технологияи истеҳсолот, тағйироти бозори фурӯш ба амал меояд;
- зиёд шудани ҳаҷм ва мураккабии хусусияти иттилооти фаврии муҳосибӣ, ки ба марказ таъсир мерасонад.

Омили муҳимми ғайримутамарказонии муҳити рақобат ин ҳолате, ки манбаи ашёи хом ва молҳо, технологияи истеҳсолот, бозори фурӯш, намуди маҳсулот, географияи истеҳсолот ва фурӯш таъсир мерасонад. Дар натиҷа, миқдори қарорҳои маъмури зиёд гардида, фаъолияти дастгоҳи марказӣ ғайрисамаранок мегардад. Аз ин ҷо, зарурати ғайримутамарказонидан ва тақсимоли қарорҳо миёни сатҳҳои гуногуни идора ба миён меояд.

Моҳияти муҳимми ғайримутамарказонии истеҳсолот чунин шарҳ дода мешавад:

- роҳбарони сохторҳои воҳидӣ иттилооти зиёдро дошта, ба менечерон метавонанд иттилооти кофӣ пешниҳод насозанд;
- роҳбарони сохторҳои воҳидӣ қарорҳои саривақтӣ оид ба сохтори зертобеъ қабул созанд;

- фаъолияти роҳбарони сохторҳои воҳидӣ дар сурате самаранок мегардад, ки онҳо имконияти пешниҳоди ташаббусро дошта бошанд;
- вогузори масъул ба роҳбарони сохторҳои воҳидӣ ҷавобгарии инфиродии зиёд намуда, ба инкишофи малакаи роҳбарии онҳо мусоидат мекунад;
- роҳбарони зинаи болоӣ аз гаронии қабули қарорҳои тактикӣ озод гардида, диққати худро ба ҳалли масъалаҳои стратегии корхона равона месозанд.

Сохтори ташкилии корхонаро метавон ҳамчун «маҷмуи хатҳои масъулият дар дохили корхона фаҳмид». Хатти масъулият - ин хатте, ки самти ҳаракати иттилоотро таҷассум менамояд (махсусан ҳисобот). Таҳқиқи илмии мафҳуми макони бавучудойии хароҷот, маркази хароҷот, маркази масъулият шарҳи ягона надошта, олимон ва муҳаққиқон онро гуногун шарҳ додаанд.

Барои фаъолияти истеҳсолии истихроҷу коркарди маъдан иттилооти саривақтии асоснок доир ба ҳаҷми истеҳсолот, арзиши асли ва дар умум ҳисобгирии хароҷоти кӯҳӣ зарур мебошад. Ҳисобгирии хароҷот дар саноати кӯҳӣ аз чор зина иборат аст:

- 1) хароҷоти моддӣ;
- 2) хароҷоти энергетикӣ;
- 3) хароҷоти меҳнатӣ;
- 4) хароҷоти иловагии истеҳсолӣ.

Мукамалсозии манбаи иттилоотии ҳисоботи идоракунӣ, ки барои қабул намудани қарорҳо дар корхонаи саноатӣ зарур аст, бояд дар асоси самтҳои зерин амалӣ гардад:

- таҳлили иттилооти баҳисобгирии идоракунӣ бо баромад ба менечерон ва роҳбарони корхона;
- ташаккули баҳисобгирӣ ҳамчун низоми динамикӣ ва тамоюлӣ, ҳамбастагии занҷираи объект ва субъекти идоракунӣ, ки ба таври объективӣ равандҳои хоҷагидориро инъикос менамояд;
- ташкили низоми коркарди иттилооти баҳисобгирию ҳисоботӣ вобаста ба шакл ва намудҳои гуногуни сохтори корхона;

Барои амалигардонии самтҳои мазкур зарурати гузариш ба низоми нави баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаҳои саноатӣ пеш омадааст. Иттилооти саҳеҳ ва дақиқи ҳисобдорӣ, ки дар фазои ягонаи баҳисобгирии идоракунӣ ташаккул меёбад, ҳамчун асос барои муайянсозии арзиши аслии маҳсулот (қору, хизматрасонӣ) баромад менамояд, инчунин коркард ва қабули қарорҳои идоракунӣ дар ҳама самтҳо ва зинаҳои сохтори идоракунии корхона таъмин карда мешавад.

Ҳисоботи дохилиистеҳсолии идоракунӣ аз тарафи санадҳои қонунгузорӣ ба меъёри муайян дароварда нашуда, бинобар ин таркиб ва мазмуни нишондиҳандаҳои ҳисоботӣ, шакл ва муҳлати пешниҳоди он аз тарафи корхона мустақилона амиқ гардида, аз самти фаъолияти он вобастагӣ дорад.

Адабиёт:

1. Алборов Р.А. Бухгалтерский управленческий учёт (теория и практика). / Р.А.Алборов. – М.: Дело и Сервис, 2005. – 285 с. ва дигарон
2. Керимова В.Э. Бухгалтерский учёт :учебник / В.Э.Керимова // под ред. проф. В.Г. Гетьмана. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ИНФРА-М, 2017. — 601 с.
3. Низомов С.Ф. Управленческий учёт и контроль в строительстве теории методологии и практики / С.Ф. Низомов // Сохибкор. 2013. - 272 с.

4. Руф Ю. Н. Процессный подход к организации бухгалтерского управленческого учета как базис для формирования внутренней отчетности на предприятии // Современные аспекты экономики. - 2013. - № 3 (187). - С. 89-97.

5. Ивасенко К. В. Особенности учета затрат и калькуляция себестоимости продукции в геологоразведочных предприятиях : учеб. пособие / К. В. Ивасенко. - Тюмень : Изд-во ТюмГУ, 1981. - 67 с.

6. Палий В. Ф. Управленческий учет издержек и доходов с элементами финансового учета. / Палий В. Ф. //М.: ИНФРА-М, 2006. - С. 211.

7. Шеремета А.Д. Вопросы теории в учетных дисциплинах/ А.Д.Шеремета //Бухгалтерский учёт . – 2008. -№ 2- С. 60-62.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СТРУКТУРНОЙ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ И ИНВЕСТИЦИОННОГО ВЛОЖЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Шарипов Ш.Р.

Технологический университет Таджикистана

Инвестиционная политика государства должна охватить совокупные меры по организации инвестиционной среды для всех агентов экономики с целью увеличения инвестиционного потенциала, роста экономики, улучшения производительности труда и повышения уровня жизни населения.

Цели инвестиционной политики каждого государства определяются целью и экономическим положением страны:

- стимулирование всех субъектов экономики;
- организация равных условий для развития бизнеса;
- реализация жилищной программы;
- содействие развитию экспортных производств и т.д.

Исходя из этого, важно совершенствовать институциональную среду инвестиционного процесса. Поэтому со стороны государства необходимо эффективно реализовать функцию стратегического участия в инвестиционном процессе, совершенствовании институциональной среды и создании благоприятного инвестиционного климата и имиджа страны.

Совокупность государственных мер, направленных на привлечение иностранных инвестиций, можно представить в виде 2-х групп. В первой группе – меры по обеспечению снижения инфляции, рисков для иностранных инвесторов и гарантирования выплаты иностранных займов. Вторая группа включает государственное вмешательство, которое направлено на снижение налогообложения для иностранных инвесторов и обеспечивает льготные таможенные условия. При разработке политики вовлечения и применения иностранных инвестиций важно, чтобы могли реализовываться базовые принципы, которые реализуются в разных формах в соответствии со спецификой, конкретными экономическими условиями и целями страны.

При привлечении внешних инвестиций необходимо учитывать, в первую очередь, принцип экономической безопасности, согласно которому они зависимы от увеличения и уменьшения внешнего долга и состояния платёжного баланса.

Принцип реализации государственных инвестиционных целей. Иностранные инвестиции должны регулироваться государством и решать макроэкономические проблемы, в том числе: развитие ВВП; ликвидность платёжного баланса; изменения в сфере производства и занятости; стабильность цен и уровень инфляции; сокращение дефицита бюджета и т. д.

Принцип этапа и приоритеты использования иностранного капитала. Разработка направлений использования иностранного капитала и инвестиций входит в общую задачу экономического развития от ситуации неудовлетворённости и кризисов до уровня развития. Эта разработка включает в себя следующие этапы: импорт; экспортные направления; организация экономики в сфере высоких технологий.

Принцип использования метода кредита. Чтобы эффективно использовать кредит и использовать внешний долг, правительство должно разработать список приоритетных секторов и проектов. Кроме того, финансирование проекта должно охватывать все виды кредитования. Другими словами, деньги должны быть предоставлены для конкретных проектов, которые могут повлиять на конкретные задачи государства.³⁰

Принцип прогресса в консолидации внутреннего долга. Экономический эффект от использования кредита достигается только тогда, когда страна располагает финансовыми и материальными активами, начиная от стоимости кредита, подлежащего выплате кредитору в виде платежей и процентов. В противном случае кредит оплачивается как убыток. При использовании кредитных средств выигрывают не только кредиторы (иностранные или отечественные), но в целом и отдельные регионы страны.

Принцип приоритета для международных кредитных карт. Большой риск необходим для государственного бюджета и экономики в форме государственного долга в форме государственного долга в форме бизнеса, привлечение иностранных инвестиций происходит только в чрезвычайных ситуациях и, если нет экономической возможности, выбрать выгоду от использования кредита.

Принцип кредитования проекта. Этот принцип аналогичен принципу использования метода кредитования, но вопреки его использованию, он необходим в политике привлечения, то есть в комплексном анализе реализации проекта, а также в необходимости ускорения капитального проекта.

Принцип конкурентоспособности при отборе проектов. Это означает, что конкуренция между проектами должна осуществляться в приоритетных областях.

Принцип сравнительной оценки различных видов внешних заимствований. Никто не может сформулировать принцип «получения чего-либо» при разработке государственной политики. Например, долгосрочные займы отличаются от краткосрочных займов, и если правительство имеет краткосрочный заем, это можно отнести к сильному долгу, в то время как использование этих займов остается неизменным.

³⁰Бобоев А.А. Оценка инвестиционной привлекательности сельского хозяйства.

Автореф. дис. к-та экон. наук: 08.00.05.– Душанбе, - 2010. -27 с.

Согласно принципу улучшения инвестиционного климата, страны могут привлекать инвестиции только через достижение высокого рейтинга инвестиционной привлекательности.

Принцип ограниченного доступа иностранного капитала к стратегическим и приоритетным секторам. Как показывает мировой опыт, каждое государство в развитии ресурсной базы или экономической базы должно ограничивать доступ внешних инвесторов к важнейшим сферам экономики, с целью сохранения национальных богатств и уменьшения угрозы.

Принцип одинаковых обстоятельств для инвесторов. Иностраный капитал и без дополнительных налоговых льгот обладает определенными стимулами для вложения в развивающиеся страны.

В большинстве бедных стран создаются налоговые инициативы без учёта целей и конкретных инвестиционных секторов. Создание благоприятных условий без негативного влияния на иностранные инвестиции оказывает негативное влияние на инвестиции местных инвесторов. Программа либерализации валютного курса должна осуществляться только в рамках расширения частных инициатив, как правило, отечественных предпринимателей.

Государственная политика тесно переплетается с региональной политикой и политикой бизнеса. Все они связаны с координацией, так как это показано на рис.1, но инвестиционная политика правительства строго ограничена, что позволяет ему создавать условия и стимулировать инвестиции в региональный, отраслевой и вторичный секторы.

Политика секторального сектора подразумевает поддержку инвестиций в приоритетный сектор экономики, включая экономическую безопасность страны, промышленное производство, ускорение научно-технического прогресса и установление краткосрочных и долгосрочных показателей.

Рис.1. Взаимосвязь видов инвестиционной политики*

*Составлено автором

Для организации результативной региональной инвестиционной политики следует разработать инвестиционную стратегию в определённых регионах. Рекомендуется применить следующие меры по привлечению инвестиций на региональном уровне:

- разработка и воплощение стратегии развития и размещения производительных сил; централизованных программ, маркетинговых, организационно-технических и др. мер по привлечению инвестиций на уровне региона. Программы унифицированного таргетирования могут включать в себя программы отражения, например, визитную карточку, которая касается коммерческого потенциала всего региона и его территориальных границ;

- развитие базы знаний в области эффективного использования международного лизинга;

- разработка комплексных территориальных программ на основе кластерного подхода, а также создания на приграничных с соседними государствами СЭЗ;

- разработка эффективных бизнес-профилей по приоритетным отраслям и предприятиям.³¹

Следует отметить, что региональный аспект ориентирован на отраслевой сектор, ориентированный на обеспечение роста производства на основе увеличения производства за счёт появления новых и появляющихся технологий, новых методов управления. Например, рост в горнодобывающей промышленности должен быть достигнут, с одной стороны, за счёт повышения уровня производства, а с другой - за счёт глубокой переработки его продуктов.

Всё большую роль в недавней инвестиционной деятельности играют коммерческие компании и отдельные организации. Исходя из этого, роль инвестиционной политики предприятия как меры действий позволит эффективно инвестировать и возвращать инвестиции в целях обеспечения финансовой стабильности и корпоративной конкурентоспособности, долгосрочного экономического роста и развития.

В экономике Республики Таджикистан есть области и сектора, которые могут быть конкурентоспособными на внутреннем и мировом рынках.

Основные приоритеты связаны с созданием конкурентных преимуществ, в частности модернизации производственных мощностей в реальном секторе национальной экономики, подготовке высококвалифицированных кадров, внедрение ноу-хау в процесс управления производственным процессом и т.п.) .

В области совершенствования экономической инфраструктуры, работа должна быть сосредоточена на:

➤ развитию транспортной инфраструктуры через интеграцию;

➤ развитию логистических комплексов, основанных на использовании различного вида транспорта, совершенствование методов управления транспортной инфраструктурой на базе использования новых рычагов и инструментов;

➤ создании новых производств на экспорт и поддержка существующего экспорта;

➤ развитию телекоммуникационной и информационной инфраструктуры - туры по всему Таджикистану посредством расширения доступа для государственных и юридических лиц к информационным услугам, поддержка освоения инвестиций в

³¹ Крушвиц Л, Шефер Д., Шваке М Финансирование и инвестиции. -СПб: Питер,2001. - 120с.

направлении улучшения инфраструктуры связи, внедрения комплекса автоматизированных информационных систем;

➤ размещении государственных заказов, внедрения правовых механизмов защиты внутренних пространств от неравной конкуренции со стороны иностранных конкурентов;

➤ восстановлении поддержки туризма, вложения иностранных инвестиций в данный сектор, в восстановление дорожной инфраструктуры и развитие сервисного обслуживания;

➤ инновационной и научно-технической поддержки путём повышения общественного порядка исследований и инноваций, разработки законодательства о защите интеллектуальной собственности, устранения барьеров для привлечения результатов научных исследований в экономический оборот.

Достижение оживления инвестиционной деятельности и эффективного улучшения инвестиций возможно только через решение проблемы финансовых и инвестиционных проблем в целом. Практическая концепция финансово-инвестиционного комплекса заключается в:

а) интеграции комбинации инвестиций и реалистичных процессов инвестирования;

б) комбинации фондов недвижимости и недвижимости;

в) слиянии финансовых и физических ресурсов, образовании финансовых корпораций.

В таком ракурсе финансово-инвестиционный комплекс состоит из доходных активов и кредитных.

Изучение мирового опыта, и в частности инвестиционной политики ряда развивающихся стран, в частности латиноамериканских, свидетельствует, что создание неблагоприятной ситуации для иностранного инвестора в стране может привести к росту внешнего долга государства, который препятствует экономическому процветанию и развитию страны. Во всем остальном государственные кредиты являются источником политического давления и экономических причин, в том числе в области защиты внутреннего рынка.

Привлечение иностранного капитала связано с выполнением страной взятых на себя обязательств, в случае их несвоевременного выполнения создаются различные формы зависимости страны от страны заёмщика. В связи с этим, большинство стран используют иностранные инвестиции в первую очередь в техническую помощь, чтобы повысить эффективность использования своих ресурсов, увеличить потенциал национального персонала, а затем привлечь инвестиции в форме кредитов, хотя результативно применять имеющиеся ресурсы, а потом затем вложить средства в экономику страны.

Следовательно, возрождение инвестиционного оживления и переход к экономическому росту являются сложным и многогранным процессом, который требует совместных усилий во всех процессах, управляемых государством.

Следует отметить, что региональный аспект ориентирован на отраслевой сектор, ориентированный на обеспечение роста производства на основе увеличения производства за счет появления новых и появляющихся технологий, новых методов управления. Например, рост в текстильной промышленности должен быть достигнут, с одной стороны, за счёт повышения уровня производства, а с другой - за счёт глубокой переработки его продуктов.

Важную роль в инвестиционной деятельности в последнее время играет ряд фирм и выпускаемые рекламные видеоролики. Поэтому инвестиционная политика, которую

реализуют фирмы, направлена на то, чтобы инвестируемые средства эффективно использовались и способствовали финансовой стабильности, конкурентоспособности и росту производительности.

Управление будет эффективным при условии наличия и строгого применения и обработки информации. На практике используется различное множество методов обработки и анализа информации, которые состоят в основном, в обработке текстовых, числовых и графических данных. Полное и своевременное информационное обеспечение позволяет более рационально проектировать различные инвестиционные проекты, содействует вовремя принимать необходимые управленческие решения.

Обеспечение необходимой информацией структур управления происходит с помощью организаций, непосредственно занимающихся подготовкой и сбором необходимых данных. К их числу можно отнести органы государственной статистики, разнообразные информационно-аналитические и консалтинговые центры, исследовательские организации.

Существенное значение в снабжении информацией структур управления играют СМИ, с поддержкой которых органы управления получают необходимый объем информации и опираясь на нее разрабатывают определенное мнение общественности, которое может оказать воздействие на принятие того или иного управленческого решения и направленности использования иностранных инвестиций.

Существенную роль в этом играет продуманная организация режима информационного обеспечения при разрешении проблемных вопросов, которые встают не только перед органами государственной власти, но и перед населением, бизнесменами. Очень важно собрать такую информацию, с помощью которой грамотно и обоснованно показать и раскрыть суть инвестиционного проекта перед инвесторами, с целью вызвать у них интерес к работе над проектом. Важно иметь в виду, что инвесторов помимо экономического эффекта, интересуют сведения и о самой организации, ее опыте, умении, команде, которая планирует выполнить предложенный проект. В настоящее время любой инвестор скрупулезно изучает сам инвестиционный проект, его ТЭО, разработанный бизнес план с прогнозными финансовыми оценками.

В аспекте реализации эффективной политики со стороны государства в сфере информации немаловажно организовать действенную защиту государственных информационных ресурсов; сформировать условия для эффективного информационного обеспечения всех вызвавших интерес сторон. Из всего объема информации важно выделить блок информационного обеспечения относительно иностранных инвестиций. Исходя из действующего в стране законодательства со стороны органов государственной власти реализуется взаимодействие и согласование инвестиционной деятельности и её информационное обеспечение.

Л.Дж. Гатман и М.Д. Джонк, подчёркивая немаловажную роль эффективной организации инвестиционной деятельности и организации благоприятного инвестиционного климата, отмечали о необходимости формирования информационно-аналитических центров, деятельность которых должна быть направлена на систематическое проведение рейтингов и публикации результатов оценок субъектов инвестиционной деятельности³².

³² Гатман Л.Дж., Джонк М.Д. Основы инвестирования. – М: Дело 2001.- С.86.

Важное значение в процессе координации инвестиционной активности придается органам исполнительной власти на местах, которые однако наделены меньшими правами в плане координации инвестиционной деятельности на местах. Например, действующим законодательством не предусмотрена организация определённых информационных систем, структур, ответственных за обеспечение информационного снабжения инвестиционной деятельности местных органов власти.

В имеющемся пакете нормативно-правовых актов касаемых инвестиций нет определённого объёма норм, регулирующие информационное обеспечение ИП. Органы исполнительной власти на местах поднимают вопрос перед госорганами о организации информационного обеспечения инвестиционной активности. Эти проблемы были рассмотрены ещё в Законе Республики Таджикистан «Об информатизации» (от 06.08.2001г. №40), в котором определена задача сформировать новейшую инфраструктуру и интегрировать её в международные информационные сети и системы.³³

Исходя из этого, Указом Президента Республики Таджикистан «О создании Консультативного Совета по улучшению инвестиционного климата при Президенте Республики Таджикистан» еще в конце 2007 года, было принято решение, о том, что защиту вкладчиков необходимо проводить путём улучшения качества и вероятности предоставляемых им сообщениям, а также путем улучшением системы ее предоставления.³⁴

В числе важных условий, направленных на мобилизацию иностранного капитала выступает предоставление вкладчикам надёжной информации об объекте, для того, чтобы они могли проанализировать эффективность вливания своих свободных финансовых ресурсов в данный объект.

Для того, чтобы иностранный инвестор был заинтересован вкладывать инвестиции в экономику другой страны он должен иметь открытый доступ к любого рода информации, касающейся объекта вливания, страны, её законодательной основы, иметь доступ к финансовой информации, участникам рынка ценных бумаг, и о возможных коллективных инвесторах.

Согласно Закона РТ «О ценных бумагах и фондовых биржах» на рынке ценных бумаг для иностранных инвесторов установлены определенные ограничения и определенный минимальный объем информации, которую можно предоставить вкладчику в отношении с обращением ценных бумаг.³⁵

В ходе заключения договоров в них пытаются отразить определенные нормы, регламентирующие информационные взаимоотношения в процессе вложения капитала. Часто в этих договорах оговаривается норма касающаяся достижения прозрачности и доступности законодательства, которая затрагивает иностранные инвестиции. В ряде договоров обговаривается и более энергичные формы сотрудничества, например, о обеспечении взаимобмена оповещениями и информацией о тех фактах, которые могут возникнуть, либо оповещение о возможных изменения в экономических постановлениях и решениях, которые могут касаться прав и легитимных интересов инвесторов. Что касается

³³ Законе Республики Таджикистан «Об информатизации» от 06.08.2001г. №40

³⁴ Указ Президента РТ «О создании Консультативного Совета по улучшению инвестиционного климата при Президенте РТ от 19 декабря 2007 года, № 356.

³⁵ Закон РТ «О ценных бумагах и фондовых биржах» от 10 марта 1992 года №552

информационной политики со стороны государства, то она должна быть направлена на формирование и развитие государственных информационных ресурсов; создание возможностей для прозрачного и доступного информационного обеспечения для граждан, органов государственной власти, местных органов управления и самоуправления, различных общественных объединений на основе государственных информационных ресурсов; и обеспечивать поддержку процесса организации рынка информационных услуг и ресурсов.

Литература:

1. Бобоев А.А. Оценка инвестиционной привлекательности сельского хозяйства. Автореф. дис. к-та экон. наук: 08.00.05.– Душанбе, - 2010. - 27 с.
2. Крушвиц Л, Шефер Д., Шваке М. Финансирование и инвестиции. -СПб: Питер, 2001. - 120 с.
3. Гатман Л.Дж., Джонк М.Д. Основы инвестирования. – М: Дело 2001.- С.86.
4. Закон Республики Таджикистан «Об информатизации» от 06.08.2001г. №40
5. Указ Президента РТ «О создании Консультативного Совета по улучшению инвестиционного климата при Президенте РТ от 19 декабря 2007 года, № 356.
6. Закон РТ «О ценных бумагах и фондовых биржах» от 10 марта 1992 года №552.

ТАЪСИСЁБӢ ВА РУШДИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шарафова М.Ҷ.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Тоҷикистон кишвари агросаноатӣ буда, дорои потенциали бузурги гидроэнергетикӣ, конҳои бузурги маъданҳои фойданок ва иқтисодии бузурги саноатӣ мебошад. Дар баробари ин, Тоҷикистон дар назди сарҳадҳои бозорҳои калони истеъмолии Русия ва Қазоқистон, Чин, Афғонистон ва Покистон ҷойгир шудааст, ки ин ба рушди бозори байнидавлатӣ ва минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ мусоидат менамояд. Пайвастиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми хоҷагии ҷаҳонӣ барои рушди минбаъдаи қувваҳои истеҳсолкунанда, ташаққули ёфтани муносибатҳои истеҳсоли ва иқтисодии содиротии кишвар замина мегузорад.

Бо мақсади ноил гардидан ба Ҳадафҳои рушди ҳазорсола дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ва Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ қабул гардидааст. Мақсад аз амалигардонии ин барнома то 3 баробар афзоиш додани маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД), ба ҳар сари аҳоли ва ду баробар паст кардани сатҳи камбизоатӣ мебошад, ки ин ҳадафҳо то ба имрӯз давра ба давра амалӣ гардида истодаанд.

Вобаста ба ин, таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба барномаи рушди инноватсионии Тоҷикистон дохил мебошад, зеро тичорати муосирро бе чунин минтақаҳо тасаввур кардан душвор аст, аз рӯи таҳлилҳои коршиносони хориҷӣ 30% гардиши тичорати ҷаҳонӣ тавассути МОИ мегузарад.

Бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармояи хориҷӣ, ҷалби техникаи муосир ва технологияи инноватсионӣ, барои мусоидат намудан оид ба ташкили

инфрасохтори муосир, инчунин ба масъалаҳои шуғли аҳоли ва ташкили ҷойҳои нави корӣ, ташкил ва рушди инфрасохтори муосири нақлиётӣ, истеҳсоли ва иҷтимоӣ, беҳтар кардани сифати идоракунии, таъмини самараноки истеҳсолот ва истеҳсоли маҳсулоти дар бозори ҷаҳонӣ рақобатдошта, ғани гардонидани бозори дохилӣ ва истеъмоли, азхудкунии мавзӯҳои нав ва таъмини рушди шахрсозӣ, ниғаҳдорӣ ва истифодаи самарабахши захираҳои табиӣ барқароршаванда ва барқарорнашаванда ва баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагонии аҳоли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ» ва Низомномаҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ қабул карда шуд.

Ба мақсади расидан ба афзалиятҳои миллӣ тавассути рушди минтақаҳои кишвар, баланд бардоштани иқтидори истеҳсоли содиротии мамлакат ва дар ин раванд ҷалби ҳарчи бештари сармояи хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон панҷ минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ), аз ҷумла МОИ «Суғд», МОИ «Панҷ» МОИ «Данғара», МОИ «Ишқошим» ва МОИ «Кӯлоб» таъсис дода шудааст.

Минтақаҳои озоди иқтисодии “Суғд” фаъолияти худро аз моҳи августи соли 2009 шуруъ намуда, масоҳати умумии минтақа 320 гектарро дар бар мегирад. Дар минтақа шароити хуб барои маблағгузoron, махсусан имтиёзҳо ба андоз ва гумрук фароҳам оварда шудааст.

Айни замон 27 субъект барои фаъолият дар минтақаи озоди иқтисодӣ ба қайд гирифта шуда, аксарияти онҳо имрӯз маҳсулот истеҳсол карда истодаанд. Минтақаи озоди иқтисодии “СУҒД”, асосан, минтақаи саноатиро истеҳсоли ва инноватсионӣ мебошад. Муҳлати амали МОИ «Суғд» 25 сол пешбинӣ гардидааст.

Муҳлатҳои давраи гузариш ҳангоми ҷорӣ кардани низоми МОИ «Суғд» аз тарафи маъмурияти минтақа на зиёдтар аз 7 сол аз рӯзи қабул кардани қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мегардад. Ин давра барои бунёди инфрасохтор, ташаккули заминаи ҳуқуқӣ ва ба таври воқеӣ аз худ намудани қаламрави МОИ «Суғд» истифода мешавад. Муҳлат ва шартҳои давраи гузариш пеш аз қатъи амали низоми МОИ «Суғд» аз ҷониби маъмурияти МОИ муайян мегардад. Дар ин маврид шартҳои давраи гузариш на дертар аз 3 сол то қатъи амали минтақаи озоди иқтисодӣ фаро мерасанд. Барои дароз кардани муҳлати амали МОИ «Суғд» аз ҷониби маъмурияти МОИ ба мақоми ваколатдори давлатии идоракунии минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҳулосаҳои иқтисодӣ оид ба дароз кардани муҳлати фаъолияти МОИ «Суғд» пешниҳод мегардад,

Соҳаи саноатро дар вилоят зиёда аз 200 комбинату корхонаҳои муштарак бо сохтори идоракунии ҷамъиятҳои саҳомиву хусусӣ фаъолият менамояд. Номгӯии истеҳсоли саноатӣ дар ҳаҷми умумӣ то ба 90 номгӯйро ташкил мекунад. Корхонаҳои калонтарин дар ин соҳа АООТ “Қолинҳо”, АООТ “Абрешим”, КМ “Қабул-Тачик-Текстайлз”, КМ “Қавонӣ”, АО “Зинат”, АООТ “Файз” мебошанд.

Инчунин дар вилоят истеҳсоли саноати консервабарорӣ ба роҳ монда шудааст, ки ҳаҷми истеҳсоли солна ба 230 млн. дона, яъне, зиёда аз 90%-и маҳсулоти ҷумҳурӣ рост меояд. Асоси истеҳсолкунандагони маҳсулоти консервӣ ин комбинати консервии АО Хучанд, комбинати консерваи Исфараву Қистакӯз ба ҳисоб меравад. Комбинати коркарди кӯҳии Анзоб оид ба даст овардани рӯдаву истеҳсоли концентрати сурмаву рутут, КМ “Зарафшон”- коркарди тилло, комбинати коркарди кӯҳии Адрасмон, ЧИ “Востокредмет”, “Ленинабад-угол”, “Ленинабад-нефтогаз” ва ғайраҳо. Саноати химия бошад, ИЧ “Заря Востока, инчунин корхонаҳои бисёрсоҳа ба монанди корхонаи

истехсоли таҷҳизоти гази АПО “Хучанд-торгмаш”, ЧС “Хучанд-ЗИЛ” ва дигарон ба шумор меравад.

Вилояти Хатлон дорои шоҳроҳҳо, роҳи оҳан ва шоҳроҳҳои ҳавой мебошад. Саноати сабуки хӯрокворӣ, кимиё, электрикӣ ва коркарди метал рушд ёфтааст. Дарёҳои асосӣ - Панҷ, Вахш ва якчанд обанборҳо дорои захираҳои адонашавандаи захираҳои гидроэнергетикӣ мебошанд, ки ин барои ташкили минтақаи озоди иқтисодӣ бевосита мусоидат менамояд.

Ноҳияи Данғара яке аз минтақаҳои пешрафтаи иқтисодии ҷумхури буда, ҳудуди он 521,03 гектарро ташкил медиҳад. Дар ин радиф минтақаи озоди иқтисодии “Данғара” 2 феввали соли 2009 таъсис ёфтааст. Минтақаи озоди иқтисодии «Данғара» дар ҳудуди ноҳияи Данғара дар масоҳати умумии 521 гектар ташкил карда шудааст. Маблағи умумии сармояи мустақим низ ба минтақаҳои озоди иқтисодӣ рушд ёфта, аз бучети давлатӣ барои нигоҳдорӣ ва инфрасохтори аввалиндарачаи минтақаҳои озоди иқтисодӣ 10,8 миллион сомонӣ ҷудо гардидааст. Аз ҷониби субъектҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар солҳои зикршуда ба бучети давлатӣ дар ҳаҷми 19,7 миллион сомонӣ пардохтҳои гумрукӣ ва андозҳо ворид шудааст. Оғози сохтмони се иншооти бузург корхонаҳои сементбарорӣ, кафелбарорӣ ва шишабарорӣ дар ҳудуди минтақаи озоди иқтисодии «Данғара»-и ноҳияи Данғара фаъолияти онро боз ҳам пурқувват намудааст. Корхонаи сементбарорӣ дар минтақаи мазкур дар масоҳати 20,8 гектар замин ва бо харҷи 1 миллиард сомонӣ сохта шудааст. Иқтидори солонаи корхонаи бунёдшаванда 1,6 миллион тонна сементро ташкил дода, маблағи фурӯши солонаи маҳсулот ба 775 миллион сомонӣ расонида мешавад. Барои сохтмони корхонаи сементбарорӣ 150 нафар ҳамватанонамон ҷалб карда шудаанд ва дар оянда зиёда аз 800 нафар бо ҷойи кори доимӣ таъмин карда мешаванд. Дар минтақаи озоди иқтисодии “Данғара” 27 субъекти иқтисодӣ ба қайд гирифта шудааст ва аз он ҷумла то имрӯз 5-тои онҳо ба кор шуруъ кардаанд.

Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қисмати шарқии он ҷойгир аст. Ин сарзамин аз манзараҳои зебои беҳамто, мавҷудияти сангҳо, чашмаҳои шифобахш бо об ва сарватҳо аз канданиҳои ғоиданок бой аст.

Минтақаи озоди иқтисодии «Ишкошим» 2 феввали соли 2009 таъсис ёфта, масоҳати он дар ҳудуди ноҳияи Ишкошим 200 гектарро фаро мегирад. Ҳаҷми сармояи мустақим низ ба минтақаҳои озоди иқтисодӣ тамоюли афзоишро дошта, аз бучети давлатӣ барои нигоҳдорӣ ва инфрасохтори аввалиндарачаи минтақаи озоди иқтисодӣ 10,8 миллион сомонӣ ҷудо гардидааст. Аз ҷониби субъектҳои минтақаи озоди иқтисодӣ дар солҳои зикршуда ба бучети давлатӣ дар ҳаҷми 19,7 миллион сомонӣ пардохтҳои гумрукӣ ва андозҳо ворид шудааст. Дар минтақаи озоди иқтисодии «Ишкошим» то соли 2015-ум 2 субъект ба қайд гирифта шуда, аз 1-уми январи соли 2016 фаъолиятро шуруъ кардааст. Минтақаи озоди иқтисодии “Ишкошим” асосан минтақаи тичоратӣ, сайёҳӣ, сармоягузорӣ ва савдои наздисоҳилӣ мебошад.

Минтақаи озоди иқтисодии “Панҷ” пас аз қабул гардидани қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷораҳои аввалиндарача оид ба ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 5 март соли 2008 оғоз гардид. Соли 2015 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодии «Панҷ» ба тасвиб расид. Мутобиқи банди якуми қарори мазкур дар мавзеи

Қарадуми ноҳияи Қумсангир МОИ «Панҷ» бо масоҳати умумии 400 гектар ташкил карда шуд.

Дар робита ба ин, солҳои 2014 — 2015 аз бучети давлатӣ барои нигоҳдорӣ ва инфрасохтори аввалиндараҷаи минтақаҳои озодаи иқтисодӣ 10,8 миллион сомонӣ ҷудо гардидааст. Аз ҷониби субъектҳои минтақаҳои озодаи иқтисодӣ дар солҳои зикршуда ба бучети давлатӣ дар ҳаҷми 19,7 миллион сомонӣ пардохтҳои гумрукӣ ва андозҳо ворид шудааст. Аз 9 субъекти минтақаи озодаи иқтисодии «Панҷ» соли 2015 2 субъект ба фаъолият шуруъ кардааст.

Тибқи нақшаи ҷорабиниҳои Амри Президент аз 29 декабри соли 2017 барои бунёди минтақаи озодаи иқтисодии шаҳри «Кӯлоб» ба Вазорати иқтисод ва рушди савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод ирсол карда шуд.

МОИ шаҳри «Кӯлоб» тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар майдони 309,2 гектар тасдиқ шудааст. Мақсади таъсиси он таъмини самараноки иқтисодиёти кишвар, тараққӣ додани ҳамкориҳои тичоратӣ бо кишварҳои хориҷӣ, афзун намудани иқтидори маҳсулоти содиротӣ ва таъсиси ҷойи нави корӣ ба ҳисоб меравад.

Оид ба масъалаҳои минтақаҳои озодаи иқтисодӣ шӯрои нозирон амал мекунад ва тамоми камбудиву мушкилот ва монеаҳое, ки дар фаъолияти минтақаҳои озодаи иқтисодӣ вучуд доранд, дар шӯрои нозирон баррасӣ мегардад. Пешниҳодҳо аз ҷониби роҳбарият, субъектҳои минтақаи озодаи иқтисодӣ ва аъзои шӯрои нозирон оид ба минтақаҳои озодаи иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки муовинони роҳбарони вазоратҳо ва идораву мақомоти дахлдор мебошанд, ироа гардида, таҳти роҳбарии раиси шӯрои нозирон баррасӣ карда мешаванд. Шӯрои нозирони МОИ дар як сол ду чаласа баргузор карда, рафти фаъолияти минтақаҳои озодаи иқтисодиро ҳамачониба мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳад. Чаласаҳои шӯро ба навбат дар панҷ минтақаи озодаи иқтисодии ҷумҳурӣ баргузор мегардад. Табиист, ки барои фаъолият дар минтақаҳои озодаи иқтисодии Тоҷикистон имтиёзҳои андозӣ пешбинӣ шудааст. Аз ҳама гуна фаъолияти соҳибкориву сармоягузорию, ки дар минтақаҳои озодаи иқтисодӣ ба роҳ монда шудааст, танҳо ду намуди андоз — андози иҷтимоӣ ва андоз аз даромади шахсонӣ воқеӣ ситонида мешавад. Ғайр аз ин, ворид намудани таҷҳизот низ аз бочи гумрукӣ озод аст.

Умуман, моҳият ва хусусияти асосии ташкили МОИ аз он иборат аст, ки имтиёзҳои тичорати хориҷӣ, яъне низоми махсуси тарифӣ ва бочи гумрукӣ сабаби афзудани амалиёти тичоратӣ мегарданд. Андозҳои имтиёзнок шаклҳои гуногуни тичоратиро ба вучуд оварда, боиси зиёд гаштани ҳавасмандии сармоягузори ватанӣ ва хориҷӣ мегардад ва инчунин дар МОИ инфрасохтори мукаммали муосир ба вучуд меоянд, ки арзиши боркашонихоро паст карда, барои содироти ватанӣ шароити мусоид фароҳам оварда мешавад.

Вобаста ба гуфтаҳои боло барои бехтар намудани фаъолияти МОИ пешниҳодҳои зеринро зарур меҳисобем:

1. Минтақаҳои озодаи иқтисодӣ имрӯз дар Тоҷикистон дар давраи рушд ва инкишоф қарор доранд.

2. Мавзӯҳое, ки МОИ қарор доранд, дар ҳолати ғайристандартӣ қарор дошта, ба талаботи имрӯзаи ҷаҳонӣ ҷавобгӯй нестанд.

3. Ҳар чи бештар ҷалб намудани сармояи хориҷӣ бо роҳи пешниҳоди имтиёзҳо ва ҳавасмандкуниҳо ба сармоягузoron.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 17.05.2004, №24;
2. Низомнома «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 05.12.2005, № 191;
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои аввалиндараҷа оид ба ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 05.03.2008, №103;
4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодии «Панҷ» ва «Суғд» аз 02.05.2008, №227;
5. Низомномаҳои минтақаҳои озоди иқтисодии «Суғд» ва «Панҷ» бо қарорҳои Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон №1146 ва 1147 аз 29.10.2008;
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодии «Ишқошим» ва «Данғара» №74 аз 20.02.2009; Низомномаҳои минтақаҳои озоди иқтисодии «Ишқошим» ва «Данғара» бо қарорҳои Маҷлиси намояндагони Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон №2010 ва №1545 аз 20.01.2010;
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон №700 аз 25.03.2011.
8. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси Фонди ҷумҳуриявии рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» №565 аз 8 октябри соли 2012;
9. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси Шӯрои нозирон оид ба масъалаҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» №664, 30 декабри соли 2014.

**ИДОРАКУНИИ ЗИДДИБУХРОНӢ ДАР СИСТЕМАИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ
РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНА**

Шукуров Н.Ш.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Дар замони бухрон корхонаҳо, хусусан корхонаҳои хурд, аввалин шуда дар бозор ва рафтори истеъмолкунандагон тағйирот ва дигаргуниҳои навро эҳсос мекунам. Ҳамеша роҳи баромадан аз вазъияти бухронӣ вучуд дорад. Албатта, вобаста ба миқёси бухрон, методология ва тартиб гуногун хоҳад буд. Ин механизм бо самаранокии идоракунии зиддибухронӣ муайян карда мешавад. Идоракунии бомуваффақияти зиддибухронӣ, пеш аз ҳама, идоракунии салоҳиятдор дар асоси қобилияти дуруст истифода бурдани дастовардҳои менечменти муосир мебошад.

Бухрони иқтисодӣ, пеш аз ҳама, зухуроти даврии рушди иқтисоди бозорӣ мебошад. Ва вобаста ба як намуди муайяни бухрон, барои рафъи ин вазъ механизми мушаххаси идоракунии зиддибухрониро истифода бурдан лозим аст [1].

Дар ҳоли ҳозир, дар бораи бухрон, пардохт накардан ва қарзҳо, оптимизатсия ва кам кардани хароҷот, ихтисори кормандон ва ғайра маълумот ва суҳбатҳои зиёде мавҷуданд. Дар омади гап, дар бораи чораҳои воқеан муассири зиддибухронӣ, ки имкон медиҳад на танҳо корхона дар бухрон начот ёбад, балки аз рақибон бартарӣ дошта бошад. Дар робита ба ин,

чустучӯӣ имконот ва механизмҳои баланд бардоштани самаранокии корхона дар давраи бухрон аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад.

Ҳамин тариқ, чораҳои аз ҳолати бухронӣ баромадани корхонаро метавон чунин гурӯҳбандӣ кард:

- стратегӣ;
- тактикӣ;
- амалиётӣ.

Ҳамин тариқ, роҳи асосии баромадан аз вазъияти бухронӣ ва пешгирии такрорӣ он таҳияи бодикқат ва татбиқи стратегияи рушди корхона мебошад.

Барои зуд қабул кардани қарори муассир ва дуруст дар бухрон, ҳал кардан ё пешгирии он, тавсия дода мешавад, ки ҳамаи аломатҳои онро омӯзед ва онро саривақт эътироф кунед. Дар ин вазъият (ҳангоми шинохтани бухрон), арзёбии ҳамбастагии мушкilot аҳамияти кам надорад. Ҳузур ва табиати чунин муносибатҳо дараҷаи хатари бухрон ва дар бораи хусусият ва шакли онро нишон медиҳад.

Умуман, сохтори рафъи корхона аз бухронро метавон дар шакли механизми зинабазина барои ҳаракати корхона барои анҷоми бомуваффақияти мубориза бо вазъияти бухронӣ муаррифӣ кард.

Бояд қайд кард, ки барои кам кардани оқибатҳои бухрон зарур аст, ки як қатор расмиёт мунтазам гузаронида шаванд. Ҳамин тариқ, мониторинги мунтазами ҳолати умумии корҳо бояд бидуни шак анҷом дода шавад. Ин усулро бо муоинаи тиббӣ қиёс кардан мумкин аст: ҳар қадар барвақттар ташхис гузошта шавад, имконияти барқароршавӣ зиёдтар аст. Барои арзёбии вазъи корҳои корхона, он метавонад ҳам аудити дохилӣ гузаронад ва ҳам ташкилоти аудитории тарафи сеюмро даъват намояд.

Он ҳамчунин бояд дар бораи идоракунии самараноки захираҳои инсонӣ дар хотир дошта бошад. Ин принцип на танҳо дар бухрон, балки дар рушди устувори иқтисодӣ низ муҳим аст. Дар ниҳоят, коҳиши одии кормандон дар бухрон ба ширкат имкон медиҳад, ки танҳо як қисми камро сарфа кунад ва дар муддати кӯтоҳ, аммо он ба самаранокии умумии ширкат дар заминаи стратегӣ амалан таъсир намерасонад. Яъне ин усул чораи муассири зиддибухронӣ нест. Аз ин рӯ, кори босифати шуъбаи кадрҳо ва идоракунии дар ин самт зарурат ва кафолати самаранокии ширкат мебошад [2].

Ҳар гуна вазъияти бухронӣ тавачҷуҳи васоити ахбори оммаро ҷалб мекунад, ки ин маълумотро манбаи даромад меҳисобанд. Ин вазъ метавонад ба имичи ташкилот таъсири манфӣ расонад, ба ҳолати қор ва андешаи шарикон ва истеъмолкунандагони (мизочон) корхона таъсири нолозим расонад. Ногуфта намонад, ки табиати бухрон (махаллӣ, муваққатӣ ва ғайра) дар ин ҷо муҳим нест. Аз ин рӯ, барои нигоҳ доштани обрӯ ва фаъолияти тичоратии худ, шумо бояд возеҳ ва босалоҳиятона ягон амал кунед.

Дар бухрон корхона ҳадди ақал ду роҳи боздоштани рушди бухронро дорад:

- барои пешгирӣ аз пайдоиши мушкilotе, ки боиси бухрон шуда метавонанд, саъй кунед. Кӯшиш кунед, ки бо эҳтимолияти ҳадди ақали ҳавасмандкунии пайдоиши бухрон амал кунед;

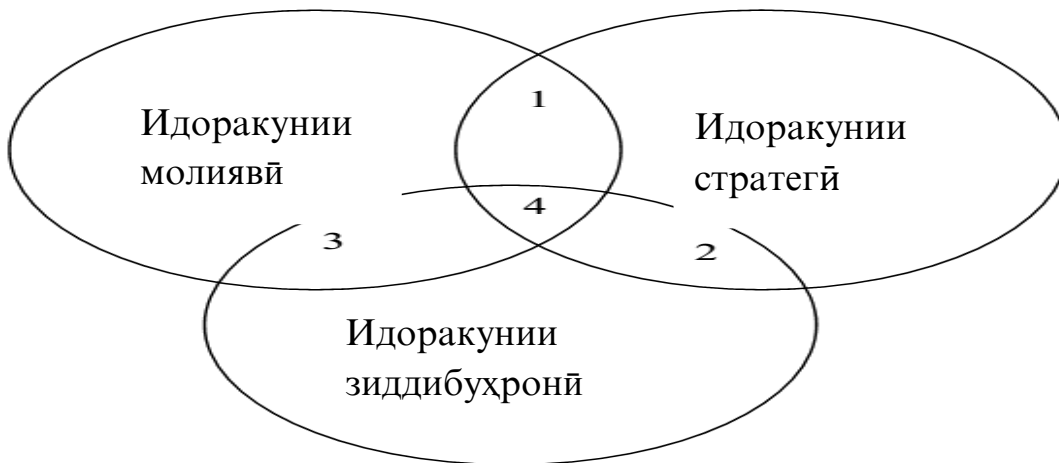
- дар доираи вазъияти бухронӣ, ки аллакай дар корхона оғоз ёфтааст, тавсия дода мешавад, ки самтҳои мавҷудаи фаъолияти созмоне, ки аз бухрон зарар дидаанд, муайян карда шавад ва аз ин рӯ, барои амалисозӣ ва кам кардани зарари эҳтимолӣ тамоми чораҳои имконпазир андешида шаванд.

Хусусияти равиши стратегӣ дар чаҳорҷӯбаи идоракунии зиддибуҳронӣ дар он аст, ки ташаккули потенциали молиявӣ, нигоҳ доштани устувории он на танҳо ба модели мавҷудаи сафарбаркунӣ ва тақсимои захираҳои молиявии ташкилот таъя кунад, балки динамизми тағйирёбии он дар тӯли якчанд сол ба назар гирифта шудааст. Нақши охирин дар таъмини суботи стратегии зиддибуҳронии корхона ба амалҳои пешгирикунанда тааллуқ надорад, ки ба назари мо, онҳо бояд дар якҷоягӣ бо дигар тадбирҳо татбиқ карда шаванд.

Ҳамин тариқ, идоракунии зиддибуҳронӣ, ба назари мо:

- мураккаб бо фаровонӣ ва фазои вазифаҳои функционалӣ, ки асоси он мебошанд;
- мутобиқати босифати байни ҳамаи зинаҳои идоракунӣ, инчунин истеъмолкунандагони захираҳои молиявиро талаб мекунад;
- ҳамроҳ бо назорати васеътари молиявӣ ва мониторинги захираҳо;
- дар асоси омӯзиши амиктари тағйирот дар муҳити беруна;
- ҳамаи зерсистемаҳои қабули қарорҳои идоракуниро фаро мегирад.

Модели иттилоотии идоракунии стратегии зиддибуҳронӣ ба фазои мавҷудаи қарорҳо ва таъсирҳои идоракунӣ асос ёфтааст (Расми 1).

Расми 1. Модели ҳамкориҳои стратегӣ, идоракунии молиявӣ ва буҳрон дар ташкилот ҳамин тариқ, қабули қарорҳои идоракунӣ дар сатҳи аввал ба ташаккули таъминоти устувори ташкилот бо захираҳои молиявӣ дар системаи банақшагирии стратегии дарозмуддати молиявӣ нигаронида шудааст. Дар айни замон, ба ноил шудан ба сохтори оптималии сармоя, оптимизатсияи арзиши захираҳои молиявии истифодашуда ва таъсиси мавқеи устувори бозор аҳамияти калон додан лозим аст [1].

Давраи дуҷуми қарорҳо ба ҳамкориҳои ҷанбаҳои моҳияти идоракунии зиддибуҳронӣ дар доираи идоракунии стратегии корхона асос ёфтааст. Аз ҷумла, сухан дар бораи татбиқи стратегияҳои зиддибуҳронӣ меравад, ки ба тақсимои самараноки захираҳои молиявӣ бо ҳавфҳои ҳадди ақали маблағгузорӣ, омезиши фаъоли равишҳои бозорӣ ва стратегӣ ба идоракунӣ, мутобиқати онҳо дар қабули қарорҳо, ки ба таҳкими мавқеҳои рақобат нигаронида шудаанд [2].

Дар самти савуми қарорҳо диққати асосӣ ба ҷузъи молиявии идоракунии зиддибуҳронӣ, тарҳрезӣ ва татбиқи минбаъдаи стратегияҳои самараноки маблағгузорӣ бо мақсади пешгирии пастшавии суръат ва сифати фаъолияти молиявӣ дода мешавад [3].

Ва дар ниҳоят, самти чоруми ҳал ба сегонаи идоракунии молиявӣ, стратегӣ ва зиддибуҳронӣ, татбиқи ҳамаҷонибаи воситаҳои дар онҳо асосёфта асос ёфтааст. Тавозуни оптималии воситаҳои идоракунии молиявии зиддибуҳронӣ дар асоси биниши дарозмуддати

самаранокии ояндаи созмон ба шумо имкон медиҳад, ки стратегияи оптималии зиддибухронию танзим кунед [4].

Ба андешаи мо, стратегияи зиддибухронии созмон бояд ба сохтани чунин як системаи кабули қарорҳо рағбона қарда шавад, ки дар он афзоиши самаранокӣ дар дарозмуддат аз самаранокии қорӣ зиёдтар бошад. Хусусияти муҳимми идоракунии стратегияи зиддибухронии қорхонаҳо, ба назари мо, дар он аст, ки аз як тараф пешгӯии оқибатҳои кабули қарорҳои идоракуниро дар тӯли муддати тӯлонӣ душвор аст, самаранокии чунин қарорҳо аз бисёр омилҳо вобаста аст, аз ҷумла омилҳои номуайян [5].

Мо чунин мешуморем, ки идоракунии зиддибухронӣ дар созмон бояд доимӣ бошад, ҳатто дар ҳолате, ки нишонаҳои возеҳи нооромӣ вучуд нашошта бошад. Бо дарназардошти он, ки бухрон бо ин ё он дараҷа аз даст додани захираҳои молиявӣ ҳамроҳӣ мекунад, алоқаи зиҷ бо системаи идоракунии молиявӣ қомилан возеҳ аст.

Дар асл, ҳамчун як зерсистемаи идоракунии молиявӣ, идоракунии зиддибухронӣ дар дурнамои стратегӣ бояд тавозуни захираҳои созмонро таъмин кунад. Идоракунии зиддибухронӣ аз нуқтаи назари стратегӣ ба фароҳам овардани шароити зарурӣ ва рағби омилҳои манфии ҳавф, ки дар ояндаи наздик дар қорхона ба вучуд меоянд, нигаронида шудааст [6].

Ҳамин тариқ, таҳия ва татбиқи қорҳои зарурии зиддибухронӣ дар қорхона қисми таркибии фаъолияти қорхона ва дар маҷмуъ иқтисодиёт мебошад. Пешгирӣ қардани бухрон ҳамеша ғайриимкон аст, аммо бо тартиботи муассир ва дурусти зиддибухронӣ оқибатҳои онро қам қардан мумкин аст ва дар қое ба манфиати онҳо рӯй овардан.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ» // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №12, 2003.
2. Балдин К.В. Антикризисное управление макро- и микроуровень [Текст]: учебное пособие / Балдин К.В., Быстров О.Ф. [и др.]. - М.: «Дашков и Ко», 2017. - 316 с.
3. Беляев С.Г. Теория и практика антикризисного управления [Текст]: учебник / Под ред. С.Г. Беляева. - М.: ЮНИТИ, 2013. - 469 с.
4. Кузьменко Н.И. К вопросу о выборе эффективной кадровой политики предприятия в условиях социально-экономической трансформации общества // Синергия. 2016. № 3. - С. 37-42.
5. Овсянников С.В. Финансовый мониторинг как инструмент кризисоустойчивого развития предприятия // Территория науки. 2015. №4. - С. 196-202.
6. Самородский В.А. Антикризисное управление [Текст]: учебник / Самородский В.А., Хлусов И.А. - М.: Колос, 2016. - 208 с.

Эгамбердиева Дилбар
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Бо баробари омилҳои асосии навсозии иқтисодии минтақаҳои кишвар, гузариши он ба роҳи инноватсионии рушд ҷойи муҳимтаринро сармояи инсонӣ ишғол мекунад. Фаъолияти навоарона ҳамчун фаъолият барои омода кардани маҳсулоти комилан нав, ҷорӣ намудани равандҳои такмилёфтаи технологӣ аз кормандон сифатҳои нави касбӣ ва иҷтимоӣ, эҷодкорӣ ва тафаккури навоаронаро талаб мекунад.

Дар навбати худ, барои дастёбӣ ба рушди сармояи инсонӣ, баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли зарур аст, ки навоариҳо фаъолон татбиқ шуда, технологияҳои нав ҷорӣ гардида, тамоми заминаи технологии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон нав карда шавад.

Ҳамин тариқ, вазифаи ташаккули сармояи инсонӣ, ки ба навоариҳо ҳассос буда, барои дар шароити босуръат навшавии технологияҳо ба ворид шудан ба равандҳои илмӣ ва истеҳсоли омода аст, ба навбати аввал ҷой дода мешавад. Тасодуфӣ нест, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 рушди «потенциали кадрӣ дар соҳаи илм, маориф, технология ва навоариҳо» ҳамчун вазифаи афзалиятноки муҳимтарин муайян карда шудааст.

Гузарондани иқтисодӣ ба роҳи навоаронаи рушд имрӯз муҳимтарин масъалаи афзалиятноки кишвари мо мебошад. Амалисозии он дар сохтори сармояи инсонӣ ташаккул додани хосиятҳои навоарона, рушди қобилиятҳо ва омодагии одамон, коллективҳои меҳнатӣ ба иҷрои чунин намудҳои фаъолиятро тақозо мекунад, ки натиҷаи онҳо ба вучуд омадан ва азхудкунии саноатии объектҳои моликияти зеҳнӣ хоҳад буд. Ин масъаларо дар ҳама сатҳҳо ва пеш аз ҳама дар муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ҳал карда, дар донишҷӯён талабот ва хоҳишро барои сифати нав ташаккул додан, майлу завқи онҳоро ба ҷустуҷӯю таҳқиқоти илмӣ, таҷрибаҳо рушд додан, малақаҳои ҳамкориро бо истеҳсолот ба манфиати иқтисодии минтақаи худ ва дар маҷмӯъ кишвар тақвим додан зарур аст.

Навсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фаъолияти ибтикорӣ робитаи ногурастанӣ дорад, зеро вай он механизми пешбарандаест, ки дар шароити муосир воқеан сифати фаъолияти касбиро тағйир дода, ба рушди сармояи инсонӣ бевосита таъсир мерасонад.

Рушди навоарона афзалияти асосии иқтисоди муосир мебошад. Он ангеаест барои фаъолияти соҳибкорӣ, ки ба сармояи зеҳнӣ асос ёфта, дар ҷомеа низоми омезишҳои навтарини омилҳои истеҳсолотро дастгирӣ мекунад. Чунин низом на танҳо асоси рақобатпазирии иқтисод аст, балки вай барои рушди ҳамҷонибаи шахсият тавассути худамалисозӣ, худогоҳии эҷодӣ ва сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ шароит фароҳам меорад.

Навоариҳо ҳамчун асоси гузариш ба роҳи навоаронаи рушд ва омилҳои сифати нави рушди иқтисодӣ хизмат мекунанд. Онҳо афзоиши рақобатпазирӣ таъмин карда, муҳарриқи иқтисоди милли мегарданд.

Унсури асосии раванди рушди истеҳсолоти навоарона шахси эҷодкор буда, сармояи инсонии ӯ дар асоси тавлиди донишҳои нав ба захираи асосии истеҳсолоти навоарона табдил меёбад.

Хусусияти хоси истеҳсолот дар асоси навовариҳо аз он иборат аст, ки раванди истеҳсолӣ ба раванди эҷодии табдил додани дониш ба маҳсулоти нав мубаддал мешавад.

Фаъолияти самарабахши навоварона маъноӣ баланд бардоштани нақши қобилиятҳои эҷодии одамро барои худшиносӣ, ҳудогоҳӣ дорад, ки вобастагии қавии раванди истеҳсолоти навоваронаро ба рушд ва такмили ҳуди субъекти иқтисоди навоварона муқаррар мекунад.

Дар асарҳои илмии асосгузори назарияи сармои инсонӣ тафсири сармои инсонӣ оварда шудаанд, ки мазмун ва сохтори онро ифшо мекунад. Масалан, Г. Беккер сармои инсониро ҳамчун «захираи дониш, қобилият ва ангезаҳои, ки ҳама доранд» муайян мекунад [2]. Назарияпардозии машҳури сармои инсонӣ Т.Шултс оид ба мафҳуми «сармои инсонӣ» чунин мегӯяд: «Сармои инсонӣ як шакли сармо аст, зеро он манбаи даромади оянда мебошад. Вай инсонӣ аст, зеро он қисми ҷудонопазири инсон мебошад» [3]. Бар ақидаи Л.Туроу сармои инсонӣ қобилияти истеҳсол кардани молу хидмат аст. Ч. Кендрик сармои инсониро ҳамчун дониши инсон, қобилиятҳои умумӣ ва махсуси ӯ ба меҳнати пурмаҳсул баҳо медиҳад.

Пайравони муосири назарияи сармои инсонӣ таърифи ба ин категория мушобехро медиҳанд. Масалан, С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи дар асарҳои илмии худ сармои инсониро «ченаки дар одам таҷассумёфтаи қобилияти ба даст овардани даромад» меноманд [4]. А. И. Добринин, С.А. Дятлов, С. А. Курганский сармои инсониро ҳамчун «захираи аз ҷониби инсон анбоштаи малакаҳо, донишҳо, қобилиятҳо, ангезаҳо муайян мекунад, ки ба таври мақсаднок дар ин ё он соҳаи таҷрибестеҳсоли ҷамъиятӣ истифода мешаванд, ба афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва самаранокии он мусоидат карда, ба ин васила ба афзоиши музди меҳнати шахси мазкур таъсир мерасонанд» [1]. Ақидаҳои муҳаққиқони ватанӣ И.Абдуллоев, З.Б.Акрамов, М.Нурмаҳмадов, С.Ю. Комилов, Д.Л.Саидмуродов, Х.У. Умаров, Т.Б. Ғаниев, Д.Б. Қодиров, Т.Ю. Усмонов, И.Хоркашев, Д.А. Ҳодиев ба ҳамин самт равона карда шуда аст [6; 7; 8].

Дар назарияи сармои инсонӣ ақидаи олимони Лобачева Е.Н. ва Борисенкова Л.Н.-ро дастгири намуда, қайди баъзе камбудҳоро мувофиқи мақсад мешуморем.

Якум, мафҳумҳои мавҷудаи сармои инсонӣ бо муносибати яктарафа ба сохтори сармои инсонӣ, муайян кардани он танҳо ҳамчун маҷмуи қобилиятҳои инсонӣ дар ҳолати ноҳада гирифтани эҳтиётоташ фарқ мекунад.

Дувум, аз ҷониби субъектҳои иқтисодӣ – тарафдорони равиши аз нуқтаи назари оқилона ба ҳадди аксар расонидани даромад истифода кардани муносибат ба таҳлили падидаҳои иқтисодӣ ҳам дар баррасии моҳияти сармои инсонӣ ва ҳам хангоми таҳлили раванди таҷдиди сифатҳои инсонӣ имкон намедиҳад, ки моҳияти воқеии чунин категорияи иқтисодӣ, ба монанди «сармои инсонӣ» дарк карда шавад. Саволи баҳснок ба миён меояд: оё консепсияҳои мавҷудаи сармои инсониро дар шароити иқтисоди дониш, ки дар он принципҳои қаблан авлавиатдоштасудаи ҳадафнокии иқтисодии фаъолияти инсон аз кӯшиши шахс барои худшиносӣ, озодии шахсиро ба даст овардани ӯ ва ангезиши рушди ботинии вай дар ҷойи дувум мекунанд, татбиқ кардан мумкин аст?

Мушкилоти аввалин ин аст: Қобилиятҳои инсон мазмуни воқеии сармои инсониро ифшо намекунад. Хангоми ифшои моҳияти ин категория иштибоҳан чунин сифатҳои

инсон, ба монанди ниёзҳои ӯ сарфи назар карда мешаванд. Ба таркиби ҷузвҳои сармояи инсонӣ ворид кардани субъекти алоҳидаи «захираҳои ангеаҳои ӯ», ки инро дар асарҳои чунин олимони, ба монанди Ч. Беккер, А. И. Добринин мушоҳида кардан мумкин аст, дар бораи нодуруст шарҳ додани ҳуди истилоҳи «ангеа» далолат мекунад.

Ангеа наметавонад ба монанди дониш, сатҳи маърифат сифати субъект бошад. Ин «вазифаи мақсадноки фаъолияти инсон» аст.

Асоси фаъолияти инсонро ниёзҳо ташкил медиҳанд. Маҳз ниёзу эҳтиёҷот омили рушд ва қобилияти худро истифода кардани одам мебошанд. Маълум аст, ки ташаккул ва истифодаи сармояи инсонӣ ҳамчун раванд ба туфайли муҳимсозии эҳтиёҷот оғоз мешавад ва дар ҳаракат аст: рушд ва истифодаи ҳама гуна қобилиятҳо бе мавҷудияти эҳтиёҷоти барои ин зарурӣ дар субъект номумкин аст.

Зарурати ба соҳаи таҳлили сармояи инсонӣ ворид намудани эҳтиёҷотро ҳангоми муайян кардани сифатҳои одам, ки ба ӯ барои амалисозии фаъолиятҳо ва ноил шудан ба натиҷаҳои он имкон медиҳад, мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҳар гуна фаъолият аз ниёзҳо оғоз мешавад. Эҳтиёҷот то оғози фаъолияти субъект мавҷуданд ва чун тақдирҳои оғози он то ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ дастури охири онҳо боқӣ мемонанд. Аз ин рӯ, эҳтиёҷот асоси фаъолияти инсонро ташкил медиҳанд. Қонеъгардонии комили эҳтиёҷот (ниёзҳо) бидуни қобилиятҳо доштани одам, ки имкониятҳои потенциалии ӯро ҷиҳати пешбурди фаъолияти самаранок мутобиқи эҳтиёҷотҳо муайян мекунад, имконнопазир аст. Мавҷудияти қобилиятҳо шартҳои субъективӣ татбиқи раванди фаъолият ва ба даст овардани натиҷа мебошад. Қобилиятҳо ҳамчун воситаи муайяни бомуваффақият ноил шудан ба ҳадафи фаъолият маҳсуб мешаванд ва дар ин сифат танҳо унсурҳои сохтори амалшавии фаъолият мебошад. Татбиқи қобилиятҳо ба эҳтиёҷоти инсон асос ёфтааст. Эҳтиёҷот ва қобилияти одам сифатҳои ба ҳам вобаста мебошанд, ки ба ӯ барои иҷрои фаъолият ва ба даст овардани натиҷаи он заруранд. Ҳамин тариқ, эҳтиёҷот ва қобилиятҳо сохтори сармояи инсониро бо асосҳои баробар бояд ифода кунанд.

Муаммои дуҷумлаи назарияи сармояи инсониро чунин баррасӣ бояд кард: ин номумкин будани мувофиқати он ба шароити иқтисодии нави иқтисоди дониш. Муҳаққиқон қайд мекунад, ки консепсияи нави сармояи инсонӣ бояд ба хусусиятҳои иқтисодии ҷомеа дар марҳилаи нави рушди он мувофиқат намояд. Назарияи сармояи инсонӣ, ки дар масири назарияи иқтисодии неоклассикӣ ташаккул ёфтааст, маҳдудиятҳои муайян дорад. Назарияи сармояи инсонӣ ба муаммои пешбурди назарияи иқтисодии неоклассикӣ - тақсимоти оқилонаи захираҳои маҳдуд итоат карда, дар асоси принципҳои рафтори оқилонаи одам таҳия шуда буд. Ин равиши иқтисодиро нисбат ба рафтори одам танҳо барои шароити иқтисодии саноатӣ бо истеҳсоли мошинсозии пешрафташ ва бартарият доштани меҳнати якҷайл (дилгиркунанда) метавон комилан объективӣ номид. Аммо дар остонаи ташаккули иқтисоди дониш, ин равиш дар баробари ҳама консепсияҳои қаблан ташаккулёфтаи сармояи инсонӣ аҳаммияти худро гум мекунад. Истифодаи аксари ақидаҳои назарияшиносони сармояи инсонӣ дар иқтисоди муосир бо бартарияти эҷодкорӣ дар он ва бо хусусияти асосии он–ангеаи дохилии субъекти фаъолият, хоҳиши возеҳи ӯ барои худтақвимдихӣ ва худшиносӣ ғайриимкон гашта истодааст.

Бо тасдиқоти он, ки рушди минбаъдаи назарияи сармояи инсонӣ бояд дар доираи назарияи иқтисодӣ сурат гирад, розӣ шудан мувофиқи мақсад аст. Заминаи асосии рӯ овардан ба методологияи назарияи иқтисодӣ дар он аст, ки ташаккули ҷомеаи постиндустриалӣ дар натиҷаи вусъати фаъолияти эҷодӣ ба вучуд омада, он дар навбати худ бо сифатҳои корманд муайян карда мешавад. Маҳз сармояи инсонии ӯ, қобилияти вай ҷиҳати амалӣ намудани фаъолияти эҷодӣ ва зарурати амалӣ сохтани чунин фаъолият шартӣ асосии афзоиши истеҳсоли навоарона ҳамчун асоси иқтисоди донишҳо мешаванд.

Танҳо бо муайян кардани моҳияти иқтисодии сармояи инсонӣ, таҳқиқи муфассали раванди такрористеҳсолкунии он, муқаррар намудани қонунҳои ҳаракати сармояи инсонӣ метавон ба мушкилоти истеҳсолоти навоарона посух дод ва ба ин васила муаммои рушди онро ҳал кард.

Тақвияти шавқ ба таҳқиқоти сармояи инсонӣ ба туфайли вазифаҳои ин категорияи иқтисодӣ оғоз шудааст. Вазифаҳои сармояи инсонӣ қобилияти онро ҷиҳати қонъ кардани ниёзҳои давлат, ширкатҳо, шахсият, мувофиқан дар сатҳи фарди алоҳида, микро ва макросатҳ ифода мекунанд [5].

Ҳамин тариқ, сармояи инсониро мо ҳамчун маҷмуи сифатҳои баррасӣ мекунем, ки онҳо ҳосилнокии меҳнати муайян мекунанд ва манбаи даромади инсон ва ҷомеа мебошанд.

Дар натиҷаи таҳқиқи категорияи «сармояи инсонӣ» зарурати омӯختани омилҳои ташаккул ва рушди он пайдо мешавад.

Ду гурӯҳи асосии омилҳои ташаккул ва рушди сармояи инсониро ҷудо кардан мумкин аст:

1) омилҳои ташаккул ва рушди ҷузви иҷтимоии сармояи инсонӣ: таълими расмӣ, таълими ғайрирасмӣ, омӯзиши мустақилона (таҳсил, таҳассус, дониш, муҳоҷирати меҳнатӣ, ахлоқ, маънавиёт, фарҳанг);

2) омилҳои ташаккул ва рушди ҷузви биологии сармояи инсонӣ: саломатӣ, сатҳи ҷисмонӣ, сармоягузорӣ ба системаи тандурустӣ.

Дар назарияи иқтисодӣ инкишофи ҳама гуна равандро аз ҷониби қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ муайян кардан мувофиқи мақсад аст.

Аз ҷониби қувваҳои истеҳсолкунанда ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ бо суръати пешрафти илмию техникӣ ва навоариҳо муайян карда мешавад. Азбаски рушди илм ва техника танҳо воситаи амалисозии раванди меҳнат аст ва маҳз дар ҷараёни меҳнат сифати қувваи корӣ баланд мешавад, сармояи инсонӣ ҳам мешавад, пас зерин таъсири пешрафти илмӣ-техникӣ ва дар натиҷаи амалисозии раванди навоарона, ҳам дар воситаҳои истеҳсолот ва ҳам ба сифати қувваи корӣ дар сармояи инсонӣ дигаргуниҳои назаррас ба амал меоянд.

Зарурати объективи рушди сармояи инсонӣ, ки аз манфиатҳои рушди қувваҳои истеҳсолкунанда бармеояд, бо такмилёбии тамоми системаи муносибатҳои истеҳсолӣ тақвият дода мешавад, ки на танҳо ба суръатбахшии пешрафти илмию-техникӣ, суръати он, миқдос ва самти рушд, балки дар маҷмуъ ба рушди навоаронаи иқтисод таъсир мерасонанд ва дар натиҷа татбиқи талаботҳои навоаронаи иқтисодро барои рушди сармояи инсонӣ таъмин мекунанд. Муносибатҳои нави истеҳсолӣ ба сармояи

инсонӣ чандин талаботи мушаххас мегузоранд ва барои рушди минбаъдаи он имкониятҳои бештару мукамалтар фароҳам меоранд.

Бо дар назар дошти он ки ба муносибатҳои истеҳсоли шаклҳои муайяни хоҷагидорие мувофиқат мекунад, ки дар онҳо инъикос меёбанд ва маҷмуи онҳо механизми иқтисодиро ташкил медиҳанд, барои аз ҷониби муносибатҳои истеҳсоли муайян кардани роҳҳо ва самтҳои асосии рушди сармояи инсонӣ, мафҳуми «механизми иқтисодии ташаккул, рушд ва татбиқи сармояи инсонӣ» ҳамчун ҷузви таркибии механизми хоҷагидорӣ асоснок бояд карда шавад.

Тамоми самтҳои ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ бояд аз ду ҷониб баррасӣ карда шаванд:

1) ташаккул додани қобилиятҳои инсонӣ (таҳкими саломатӣ, гирифтани маълумот, такмил додани малакаҳои касбӣ);

2) татбиқи қобилиятҳои бадастомада бо мақсадҳои истеҳсоли ё дар фаъолияти фарҳангӣ ё сиёсӣ.

Ҳамин тариқ, тамоми ин самтҳо имкон медиҳанд, ки роҳи асосии рушди сармояи инсонӣ муайян карда шавад, ки он воқеан баландшавии сатҳи маълумот ва таҳассус, фарҳанги иқтисодӣ, муносибатҳои ангеизишдихӣ, муносибатҳои тақсимкунанда, беҳтар кардани шароити кор ва ҷун натиҷа баланд бардоштани сатҳи зиндагиро дар бар мегирад.

Давлат дар муқоиса бо бахши хусусӣ ва тижорат дорои захираҳо ва имкониятҳои бузургтарин буда, масъулияти асосиро барои рушди сармояи инсонӣ дорад. Вазифаи асосии он ташаккул додани шароит барои татбиқи босамари барномаҳои рушди ҷузви иҷтимоиву биологии низоми сармояи инсонӣ ва ҳамоҳангсозии онҳо мебошад.

Табаддулоти иҷтимоию иқтисодӣ, ки дар кишвари мо ба амал меоянд, ба муаммоҳои ташаккули сармояи инсонӣ ҳамчун яке аз шартҳои таъмини рушди иқтисодӣ дар давраи гузариш ба роҳи навоаронаи рушд таваҷҷӯҳи ҷиддиро талаб мекунад. Рушд бештар ба сатҳи рушди сармояи инсонӣ, қонеъ кардани ниёзҳои одам ва ҷомеа ва мавҷудияти инфрасохтори пешрафтаи иттилоотӣ вобаста аст. Таҳдид ба рушди иқтисодиро метавон ҳамчун зарари воқеӣ ва эҳтимолӣ тавсиф кард, ки дар натиҷаи коҳиши хусусиятҳои сифатӣ ва миқдории сармояи инсонии миллӣ дар як давраи муайян ба вучуд омадааст.

Ҳамин тариқ, сармояи инсонии миллӣ манбаи устувор ва дарозмуддати рушди иқтисодӣ буда, рушди босамари соҳаи иҷтимоию иқтисодӣ бошад, муҳимтарин шартҳои такмил ва беҳтар намудани сифати сармояи инсонӣ дар иқтисоди навоарона мебошад. Ин хусусан дар замони ҳозира, вақте ки хароҷоти ҳукумат барои имтиёзҳо ва авлиятҳои иҷтимоӣ коҳиш ёфта, сиёсати саҳти пулӣ ва бучавию андозӣ татбиқ карда мешавад, муҳим аст. Ин ба мутобиқшавии инфиродӣ ба шароити тағйирёфтаи иҷтимоию иқтисодӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Бо дарназардошти камфаъолии равандҳои иқтисодӣ бояд қайд кард, ки равандҳои манфӣ тамоюли худро дар шароити муосир нигоҳ медоранд. Таваҷҷӯҳи таҳқиқотӣ ба ҳолати сармояи инсонӣ дар Тоҷикистон аҳамияти ҷустуҷӯӣ самтҳои рушди сармояи инсониро қаблан муайян мекунад.

Сармояи инсонӣ омили асосии рушди навоарона мебошад. Аммо дар шароити кишвари мо ҷанбаҳои манфии зерин мавҷуданд, ки ба истифодаи босамари сармояи инсонӣ ҳамчун омили рушди навоарона монеъ мешаванд:

- саҳми ками бахши навоарӣ ба ММД ва иқтидору имкониятҳои содиротӣ;
- сатҳи баланди вобастагии иқтисоди Тоҷикистон аз воридоти технология ва таҷҳизот.

Ҳамзамон, дар бахши навоарӣ дигаргуниҳои босифат ба амал омада, онҳо бо афзоиши воқуниши бозор ба навоариҳои, ки корхонаҳои ватанӣ бо қувваю неруи худ анҷом медиҳанд, афзоиши манфиатҳои онҳо ба миқёси навоариҳои гуногун ва илмтатбиқшавӣ дар маҳсулоти ниҳой вобаста мебошанд.

Адабиёт:

1. Добрынин А.И., Дятлов С.А., Цыренова Е.Д. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. - Санкт-Петербург: Наука, 1999. - 309 с.
2. Капелюшников Р.И. Экономический подход Гэри Беккера к человеческому поведению.- США: экономика, политика, идеология, 1993, №11, с. 17–32.
3. Капелюшников Р.И. Современные западные концепции формирования рабочей силы. - Москва: Наука, 1981, 136 с.
4. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. Москва, Дело ЛТД, 1993, 864 с.
5. Лобачева Е.Н., Борисенкова Л.Н. МГТУ им. Н.Э. Баумана. - Москва, 2013.
6. Ходиев Д.А. Особенности развития человеческого капитала в условия переходного периода (на примере Республики Таджикистан): Дис. канд. экон. наук: К 08.00.05 / Таджикский государственный университет коммерции. -Душанбе, 2010. <http://www.tguk.tj>
7. Хоркашов И.С. Анализ социально-экономических угроз развития человеческого капитала в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского Национального Университета №10 (74). - Душанбе: Сино, 2009. – 455 с.
8. Хоркашов И.С. Анализ социально-экономических угроз развития человеческого капитала в Республике Таджикистан. Вестник Таджикского национального университета . №7 (55). - Душанбе: Сино, 2009. – 339 с.

БАХШИ 5.

**ФАЛСАФАИ МОДЕЛҲОИ
ИННОВАТСИОНӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО
ДАР РАВАНДҲОИ МУОСИРИ ИҶТИМОӢ**

СЕКЦИЯ 5.

**ФИЛОСОФИЯ ИННОВАЦИОННЫХ
МОДЕЛЕЙ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА
СОВРЕМЕННЫЕ СОЦИАЛЬНЫЕ
ТЕНДЕНЦИИ**

**РАССОМИ ШИНОХТА, АРБОБИ ШОИСТАИ ҲУНАРИ ҶШС ТОҶИКИСТОН
АБДУРАҲМОН РАҲИМОВ**

Бахтибекова Гулсара

Омӯзгори Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон

Ҳунари тасвирии тоҷик таърихи бостонӣ дошта, муддати садсолаҳо камол ёфта, то ба даврони шӯравӣ тавассути рассомони рус дар ҳамбастагӣ бо наққошиҳои бостонӣ тақомул ёфта, нахустин рассомони касбии миллӣ ба майдони ҳунар меоянд. Ба ҳам омадани жанрҳои мухталифи ҳунари тасвирии Шарқ ва тарбия ёфтани зумрае аз рассомони соҳибистеъдод ҳунари тасвирии тоҷикро ба қуллаҳои баланд мебарорад. Дар қатори онҳое, ки солҳои 50-уми садаи гузашта ба останаи ҳунари тасвирии тоҷик қадами устувор гузоштааст, ин Арбоби ҳунари ҶШС Тоҷикистон, узви Иттифоқи рассомони ИҶШС ва Тоҷикистон, шодравон Абдураҳмон Раҳимов низ буд.

Ҷ 27 феввали соли 1933 дар деҳаи хушманзараи Ғазантараки ноҳияи имрӯзаи Деваштичи вилояти Суғд ба дунё омадааст. Аз айёми кӯдакӣ аз волидайнӣ хеш ятим монда, як муддат дар хонаи кӯдакони ҳамон ҷо тарбия гирифтааст. Яъне, айёми бачагӣ ва ҷавонии ӯ дар ҳамин деҳа сипарӣ шудааст. Маҳз табиати хушманзараи деҳа, боғҳои сарсабз, шебу тепаҳои сабзпӯш, фазои поку мусоид, ниҳоят муҳити кӯдакистон Абдураҳмони ҷавонро ба майдони ҳунари рассомӣ овард. Маҳз ўро хонаи кӯдакони деҳа, ки он ҷо тарбия меёфт, ба ин ҳунар ҳидоят кард. Дар ҳамон ҷо ба кашидани расмҳои ҳақиқӣ машғул гардид. Роҳбарияти хонаи кӯдакон истеъдоди рассомии ўро ба инobat гирифта, соли 1947 Абдураҳмони ҷавонро ба хонаи кӯдакони болаёқати шаҳри Сталинобод мефиристад. Азбаски он бо Омӯзишгоҳи рассомии шаҳри Сталинобод иртибот дошт, вай он ҷо таҳсилро давом медиҳад. Ӯ аз хонаи кӯдакон ба Омӯзишгоҳи рассомии шаҳри Сталинобод гузашта, аз омӯзгорони пуртаҷриба Н.К.Рушев ва С.Е.Захаров нозуқиҳои касби рассомиро ёд мегирад. Мавсуф соли 1953 омӯзишгоҳро бомуваффақият хатм менамояд. Дар солҳои донишҷӯӣ, на танҳо роҳи усулҳои офаридани асарҳои ҳунари тасвириро аз бар менамуд, балки мустақилона ба офаридани мусаввараҳо мепардохт. Ўро пас аз чанд муддати хатми Омӯзишгоҳи рассомии Сталинобод, барои давом додани таҳсил ба Донишкадаи рассомӣ, ҳайкалтарошӣ ва меъморӣ ба номи И.Е.Репин воқеъ дар шаҳри Ленинград мефиристанд, ки бомуваффақият шомили ин донишгоҳ мегардад. Ӯ дар жанрҳои мухталифи ҳунари тасвирӣ: суратгарӣ, манзаранигорӣ, натюрморт, бахусус чехранигорӣ асарҳои ҷолиб офарид ва дар намоишҳо ширкат варзад. Масалан, дар жанри чехранигорӣ ӯ ҳанӯз дар солҳои донишҷӯӣ як силсила асарҳо меофарад. Ба монанди «Чехраи донишҷӯдухтар» (1956), «Муаллима Рачабова» (1957), «Муаллимаҳои комсомол» (1958), ки аз қадами устувори ӯ дар офаридани образи инсонҳо дарак меод.

Ба ҳамаи мову шумо маълум аст, ки жанри чехранигорӣ аз ҷиҳати бандубаст дар ҳунари тасвирӣ яке аз душвортаринҳост. Маҳз дар ҳамин давра дар асарҳои чехранигорӣ А.Раҳимов вижагии интиҳобу истифодаи ранг, дарки нозуқи ва лаёқати фаҳмиши дунёи ботинии қаҳрамонҳо сайқал меёбад. Пас аз хатми донишкада соли 1959 А.Раҳимов ба Душанбе бармегардад ва ҳаёти (1.с.10) минбаъдаашро бо Иттифоқи рассомони Тоҷикистон мепайвандад. Бояд тазакурр дод, ки эҷодиёти ӯ дар ҳунари тасвирии тоҷик, аллақай, мақоми вижа пайдо карда буд. Ҳамон сол, яъне соли 1959 ӯ чехраи бофандадухтари тоҷик, вакили Шӯрои Олии Тоҷикистон Шарофат Қараевро хеле ҷаззоб тасвир менамояд. Шарофат дар

шафати дастгоҳи бофандагӣ тасвир ёфтааст. Рассом кӯшидааст, таваччуҳи хонандаро ба хислату симои қаҳрамон ҷалб намояд. Маҳз аз ҳамин давра А. Раҳимов дар офаридани як силсила мусаввараҳо дар жанру самтҳои гуногун сабки вижаи хешро пайдо менамояд.

Ӯ бо неруи ҷавонӣ ба жанрҳои манзараофарӣ, натюрморт, хотамкорӣ, наққошӣ, кандакорӣ дар гач, бахусус дар суратгарӣ, рӯ меорад. Вале беш аз ҳама ба жанри душвори чехранигорӣ дил мебандад. А.Раҳимов дар ҳунари тасвирии касбии тоҷик маҳз ҳамчун чехранигор шинохта мешавад. Эҷодиёти рассомро дарки манзуму лирикии воқеияти ихтоташуда фаро гирифта буд. Мусаввараҳояш бо вучуди манзум будан дар худ инчунин мавҷудияти иҷтимоӣ ва рӯҳияи ҷомеаи вақтро ифода мекарданд. Асарҳои офаридааш чехраҳои бофанда, донишчӯ, омӯзгор, коргар, пахтачин, говчӯш, ҷӯпон, олим, кишоварз, ходимони давлативу ҷамъиятӣ ва ғайраҳо буданд. Азбаски пеши худ офаридани образҳои инсонҳои начибро гузошта буд, аз ин лиҳоз ӯ қаҳрамонҳои хешро миёни мардум ҷустуҷӯ ва пайдо мекард. Оғози солҳои 60-ум А. Раҳимов дар ҷодаи ҳунар аллакай мақом ва самти вижаи хешро пайдо карда буд. Ин даврае буд, ки дар суратгарии тоҷик як таҳаввулотӣ назаррасе ба вуқӯ меомад. Пажӯҳиши усулҳои нави тасвирӣ, дарки табиату ҷамъият, забони ниғориш, бандубасти қонунҳои тасвирӣ, сабки вижаи эҷодии бисёре аз рассомони тоҷикро ба майдон овард. Дар аксар асарҳои рассомони ин давраи тоҷик кӯшиши нишон додани тамомиаи маънавиву эҳсосӣ мушоҳида мешуд. Маҳз чунин хислатҳо дар эҷодиёти А. Раҳимов аз лиҳози чехранигорӣ назар намоем, маълум мегардад, ки ӯ аксари осори хешро дар қолаби ин жанр офаридааст (2.с.110-115).

Аммо дар осори чехранигории ӯ нафосати образи зан мақоми вижа дорад. Ӯ симоҳои зиёде занонро бо як нафосати нотақрор офаридааст, ки чехраи дуқисмаи бофандагон Бозорбоева ва Бобоева (1961), «Чехраи ҳунарпеша Тӯҳфа Фозилова» (1960), «Қаҳрамони ҷумҳурӣ роҷеъ ба завқронӣ Шведсова» (1964), «Чехраи балеринаи тоҷик Сталина Азаматова» (1972), «Пиразане дар либоси кабуд» (1973), «Духтаре аз Руминия» (1973), «Зани Руминӣ», «Чехраи муаллима» (1974), «Чехраи Идимо» (1974), «Чехраи Азиза» (1974), «Духтари афғон» (1975), «Муаллимаи деҳа» (1975), «Чехраи говчӯш Ҳоҷиева» (1977), «Чехраи вакили анҷумани XX-и Ҳизби коммунисти Тоҷикистон Ҳ. Назарова» (1986) аз қабилҳои онҳост. А. Раҳимов маҳз дар ҳамин ҷанбаъ озмоиш намуда, комёб шуда буд. Ӯ ба мамлакатҳои гуногун сафарҳои зиёде кардааст. Натиҷаи сафарҳои эҷодӣ як силсила асарҳо мебошанд, ки то ҳанӯз моҳияти хешро гум накардаанд. Асарҳои «Духтари Руминӣ», «Зани Руминӣ», «Афғондухтар аз Устоалиф» (1975), «Духтаре аз Ғазнӣ» ва ғайра. «Духтаре аз Ғазнӣ» воқеан асари аҷиб аст. Рассом ҳангоми сафари хеш ба Ҷумҳурии Афғонистон силсилаасарҳоро бо сабки хос тасвир кардааст. Дар образи занҳои офаридааш, албатта, либосҳои аҷиб, хусусияти нотақрори миллии онҳоро нишон додааст. Духтари зебочехра, дар либоси аҷибу ғариб буда, бо табассумаш чехраашро боз ҷаззобтар менамояд. Либоси миллий ва зару зевари пешонӣ, дастону гарданаш шинам омадааст. Нишон додани орзуву омили ботини қаҳрамонон, бештар дар чехраҳои мардона баръало намудор мегардад. Чехраҳои мӯйсафеди боғбон, рӯзноманигори ҷавон, рассоми кобулӣ ва деҳқоне аз деҳоти баландкӯҳ, дар маҷмӯъ, образи табақаҳои гуногуни мардуми ин диёрро ифода менамояд.

Ӯ кашидани оғози фасли ҳазонро, ки ҳанӯз осмони софу беғубор аст, офтоб медурахшад, кӯрпаи заррини табиат густурда мешавад, дӯст медошт. Ба ин мақсад ӯ ба гӯшаву канори зебоманзару табиати нотақрори Ватан сафарҳои зиёде намуда, силсиламанзараҳои ҷолиб кашидаст. Асарҳои офаридаи ӯ «Сағирдашт» (1973), «Роҳи морпечи Зиддӣ» (1975), «Тирамоҳи кӯҳистон» (1977), «Тирамоҳ» (1980), «Баҳор дар

Зимчрӯд» (1977), «Дараи Яғноб» (1979), табиати чаннатмакони Тоҷикистонро бо тамоми нафосату зебоиаш инъикос менамояд. Дар силсилаасарҳои «Ағбаи Анзоб», деҳаи Ғабаруд, Ғарм бавижа дараи Варзоб, миёни асарҳои рассом мақоми хоса доранд. Р. Абдурахмон ба ғайр аз чехранигорӣ ва манзаранигорӣ, дар жанрҳои дигари ҳунари тасвирӣ низ озмоиш намуда, асарҳои ҷолибу воқеӣ офаридааст. Мусаввараҳои дар ин жанр офаридаи ӯ мазмуну мухтавои вижа дошта, муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти ҳамондавраи Тоҷикистонро инъикос кардааст. Мусаввараи «Рӯзи истироҳат дар чойхонаи Роҳат» (1961) хеле аҷиб аст. Рассом сюжети мазкурро бесабаб интихоб накардааст. Аз он ки чойхона дар ҳаёти мардуми Мовароуннаҳр аз қадим як рӯкни муҳими ҳаёти маишӣ ҳисоб меёфт, ба ҳама маълум аст. Пеш аз ҳама, вай на танҳо чойи нӯшидани чой, балки чойи суҳбат ва фароғати мардуми табақаҳои мухталиф, чойи шохмотбозиву қиссагӯӣ ҳисоб меёфт (3.с.164).

Асарҳои «Дастархони сабз» (1973), «Натюрморт бо анор» (1975), «Дастархони тирамоҳӣ» (1976), «Неъматҳои Ватани ман» (1980), «Неъматҳои замини Тоҷикистон» (1981) хеле ҷазобу зебоанд. Дар натюрморти «Неъматҳои Ватани ман» воқеан тамоми неъматҳои замини зарҳези Тоҷикистон, ҳамаи меваҳои, ки замини зарнисори тоҷик мепарварад, дида мешавад. Дар марказ тарбузи бурида ва дар атрофи он ангуру себ, шафтолуву зардолу, олу харбуза, болои дастархон ва дар табақҳои алоҳида, хуллас тамоми меваҳои ин сарзамини зарҳез ин ҷо дида мешаванд. Даस्ताгули баҳорӣ, сӯзанӣ ва дастархони бофта, хусни ин асарро дучанд кардааст. Асар ба дараҷае табиӣ баромадааст, ки бинанда онро манзараи асл мепиндорад. Аз як тараф рассом фаровонии нозу неъматҳои ватани азизашро нишон дода бошад, аз ҷониби дигар, бо истифодаи рангҳои гуногун, аз уҳдаи ҳалли талаботи қонунҳои суратгарӣ баромада, унсурҳои миллиро фаровон истифода намудааст. Аз соли 1953 иштирокчи намоишҳои ҷумҳуриявӣ умумииттифоқӣ ва аз соли 1957 намоишҳои байналмилалӣ мебошад. Баробари фаъолияти эҷодӣ, А. Раҳимов ба корҳои ҷамъиятиву давлатӣ машғул гардида, солҳои зиёде муовини раиси Иттифоқи рассомони Тоҷикистон буд. То соли 1985 вазифаи раиси Фонди бадеии Тоҷикистонро иҷро мекард. Ӯ то охири умр раиси комиссияи кор дар деҳоти Иттифоқи рассомони Тоҷикистон буд. Абдурахмон Раҳимов 21 январи соли 1997 дар шаҳри Душанбе аз олам ҷашм пӯшид. Ӯ ба мамлакатҳои хоричӣ, аз ҷумла ба Афғонистон (1975), Олмон, Чехия ва Фаронса (1975), Руминия (1979), Қоҳира ва Португалия (1982) сафар намудааст. Аз соли 1953 иштирокчи намоишҳои ҷумҳуриявӣ умумииттифоқӣ ва аз соли 1957 намоишҳои байналмилалӣ буд. Асарҳои ӯ дар нигористонҳову осорхонаҳои бузурги Русия, собиқ ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ва мамолики хорича маҳфузанд.

Адабиёт:

1. Абдурахман Раҳимович Раҳимов. Темпера. Акварель. Каталог выставки /Авт.вступ.статья Т.И.Овчарова; Сост. каталога Ш.М.Анаркулова. – М.: Сов. Художник, 1982.-10с.с.илл.
2. Муродов Р. «Поэзия красок: о творчестве художника» Абдурахмана Раҳимова // Очерки о художниках Таджикистана. – Душанбе, 1975.-С.110-115.
3. Халаминская М.Н. Искусство молодых. Очерки о художниках республик Средней Азии и Казахстана. – М.: Сов. художник, 1967-164 с. с илл.

ИСТИҚЛОЛИЯТ НЕЪМАТИ БЕБАҲО БАҲРИ МО!

Гарибшоева Г., Латифова И.М.*

Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №24

Коллеҷи муҳандисӣ - омӯзгории ш.Душанбе*

Истиқлолият волотарин ва пуарарзиштарин дастоварди давлату миллати тоҷдори тоҷик аст, ки сӣ сол муқаддам муҳимтарин воқеаи таърихӣ сарнавишти миллати тоҷик ба вучуд омад. Ин ҳодисаи фараҳбахш аввали моҳи сентябри соли 1991 ба вуқӯъ пайваст ва 9-уми сентябр расман Рӯзи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид. Аз ҳамон вақт то имрӯз ин санаи муборак барои миллати тоҷик иди муқаддас маҳсуб мешавад.

Ин неъматӣ бузург баробари ба даст овардан, нуру зиё, меҳру вафо, ободию озодӣ, ҳамфикрию ҳамзистӣ ва осоиштагию абадиятро ба мардуми бузурги тоҷик ва Тоҷикистони азиз овардааст.

Даврони истиқлолият барои мо имкони воқеӣ фароҳам овард, ки роҳи имрӯзу ояндаи миллат ва пешрафти минбаъдаи Тоҷикистони азизу маҳбубамонро ба сӯйи ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ интиҳоб намоем. Истиқлолият барои мо рамзи олии Ватану ватандорӣ, бузургтарин неъматӣ давлатсозию давлатдорӣ мустақил, қору пайкорҳои пайгирона, созандагӣ, азму талошҳои фидокоронаи расидан ба истиқлолияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро омӯзонида, меъёрҳои ҷомеаи шаҳрвандиро таҳким бахшид ва дар як вақт ҳаёти озодонаи ҳар фард ва баландтарин зинаи бахту саодати ҳақиқии миллатро таъмин намуд.

Ҳамаи сокинони Тоҷикистони азизу маҳбуб имрӯз ифтихор аз он доранд, ки бисту нух сол қабл аз ин нахустин хиштҳои пойдевори истиқлолияти воқеӣ ва давлатдорӣ миллии худро ниҳода, аз шарофати мустақилият соҳиби рамзҳои давалатӣ – Парчам, Нишон ва Суруди миллий гардидем.

Пас аз як соли эълони истиқлолият, аниқтараш моҳи ноябри соли 1992 дар Қасри Арбоби ноҳияи Б.Ғафуров Иҷлосияи XVI – уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба арсаи сиёсат шахсиятеро овард, ки дастовардҳои минбаъдаи кишвар ба номи ӯ алоқамандии ҳамачониба доранд. Аз рӯзи Сарвари давлат интиҳоб гардидани фарзанди барӯманди халқ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тамоми фишангҳои ҳокимият тағйирот ворид гардид.

Нахустин ҳадафи ҳукумати ҷумҳурӣ ин оғоз намудани нақби Анзоб ба ҳисоб мерафт. Сарвари давлат дар ин кор ибтидои ҳама бунёдкорҳои роҳсозию коммуникатсияро дида, дараҷаи начотро дар он дарёфта буданд. Дар роҳи таъмини истиқлолияти энергетикӣ, раҳиҳои кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ, амнияти озуқаворӣ, ки ҳадафи стратегияи ҳукумати мамлакат мебошанд, бо сохтмони нерӯгоҳҳои хурду калони барқи обӣ, хатҳои интиқоли қувваи барқ, туннелҳо, шохроҳҳои пулҳои байналмилалӣи мошингард ва даҳҳо иншооти азими инфраструктураи иҷтимоӣ натиҷаҳои нек ба даст оварда шуданд.

Дар баробари кӯшишу заҳматҳои роҳбари давлату ҳукумат нерӯгоҳҳои хурду калони барқӣ ба кор дароманданд. Аз ҷумла сохтмони нерӯгоҳҳои барқии оби «Сангтӯда-1» ба охир расонида шуд ва он айни замон ба манфиати халқ хизмат мекунад. НОБ-и «Сангтӯда-2» ва як қатор нерӯгоҳҳои дигар ба кор шуруъ карданд. Яке аз дигар объекти стратегӣ НОБ-и «Роғун» ба ҳисоб меравад, ки аввалин маротиба он 16-уми ноябри соли 2018 бо иштироки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам

Эмомалӣ Раҳмон ба истифода дода шуд. Дар умум он аз шаш чарх иборат буда, тавоноии ҳар кадоми онҳо 600 мегаватро ташкил медиҳанд.

Доир ба раҳиҳои кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ як қатор силсила тадбирҳои мушаххас амалӣ карда шуданд, ба монанди роҳҳои мошингарди Душанбе-Хоруғ-Мурғоб, Душанбе-Рашт-Саритош, нақбҳои автомобилгарди Истиклол, Шахристон, шохроҳи Душанбе-Хучанд-Чанок ва нақби Шаршар. Ҳоло дар кишвар равуо ва боркашонӣ сад дар сад беҳтар гардидааст.

Бо ташаббуси истиқлолият ба дастовардҳои назарраси сиёсӣ ва иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ расида бошем ҳам, дар марҳилаи мураккабу ҳассоси ҷаҳони муосир ба иттиҳоди ҳамраъӣ, ваҳдати миллӣ, маърифату зиракии сиёсӣ, худшиносӣ ва ҳудудҳои худогоҳӣ ва эҳсоси баланди ватандӯстӣ ватандорӣ бештар ниёз дорем.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мегӯянд: “Солҳои охир дар ҷаҳон як силсила тамоюлоти хатарнок, аз қабилӣ таҳдиди терроризми байналмилалӣ, экстремизм, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, қочоқи силоҳ ва ғайрияти гурӯҳҳои ҷинояткори трансмиллӣ қувват мегиранд, ки инҳо метавонанд ба оромӣ суботи минтақа ва амнияти давлатии кишварҳои алоҳида таъсири ногувор расонанд”.

Аз ин рӯ, моро зарур аст, ки зиракии сиёсӣ аз даст навода, яққоя хатари коҳиш ёфтани ин ҳаракатҳои номатлубро пешгирӣ намуда, барои пешрафти Ватани азизамон саҳми худро гузорем.

Адабиёт:

1. Шарипов А.Б. Раванди ташаккули ҳизбҳои сиёсӣ дар Тоҷикистон. Воситаи таълимӣ / А.Б.Шарипов. –Душанбе: Эр-граф, 2013. – 180 с.
2. Колчинская В.Ю. Анализ данных в социологии. Учебное пособие / В.Ю.Колчинская. –Челябинск: Изд-во «Юрайт», 2010. – 85 с.

МАҲОҶИМИ МАҲСУСИ ШЕЪРИ ФАРЗОНА ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ТАСВИРСОЗӢ

Бобоева Т. Р.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Зухури насли нави адабии солҳои 90–ум ва ба миён омадани тафаккур ва назари ҷадид дар таҳаввули шеъри навини тоҷик ба гунае растохези дигар дар қаламрави шеъри форсӣ буд. Албатта, ин насли нави адабӣ наметавонист худ аз худ ба вучуд ояд, барои рӯи кор омадани он чанд авомиле буд, ки шароити мусоид фароҳам овард.

Нахустин аз ин авомил эҳёи анъанот ва рӯч ба дастовардҳои бузурги илмӣ мазҳабӣ ва адабӣ маҳсуб мегардад, ки қаблан дар ҳисори маҳдудият арзёбӣ мешуд. Гароиши тоза ва хосаи шуароӣ имрӯз ба ирфон аз ин шаҳодат медиҳад.

Омили дигари таҳаввули шеъри навини тоҷик раҳо шудани он аз ҳисори маҳдудият, интиқоли масъулияти шоирӣ ба ҳунари шоирӣ ва истиқлоли тафаккур маҳсуб мегардад. Шеъри тоҷик қариб то солҳои 80 – ум дар ҳисори маҳдудияти фикрӣ қарор дошт ва шуаро

ҳаргиз наметавонистанд, ки матолибе бурун гуфта бошанд. Аз ин лиҳоз, дар шеъри ин давра аз ҳунар дида, масъулият бартарӣ дошт. Таҳаввули бузурги шеъри имрӯз ҳам дар ҳамин аст, ки шеър ва шоирӣ аз масъулият ба ҳунар кӯч баст ва ин заминае фароҳам овард, ки шуаро бар мабнои ҳунар даст бар офариниш заданд ва дар заминаи истиқлоли тафаккур тафаккури тоза ва хосаро дар ашъори хеш бирезанд. Ҳамин тариқ, дар заминаи ин авомили муҳимми таҳаввули шеъри навини тоҷик як идда хасоиси муҳимме ба шеър пайвастанд, ки он боиси тафрикаи шеъри имрӯз аз шеъри гузашта гардид.

Масъалаи пайдоиши тафаккури тоза ва хоса дар шеър, коркарди шаклҳои нави шеърӣ, маъниофарӣ ва тасвирнигорӣ бар мабнои ҳунари шоирӣ, эҳёи баъзе аз андешаҳои ирфонӣ бо вучухоти навин муҳиммоти хосаи шеъри имрӯзанд. Муҳимтар аз ҳама, шеъри имрӯз шеъри ҳунарий аст. Албатта, баррасии масоили умда ва мухталифи шеъри имрӯзи Тоҷикистон таҳқиқоти амиқ ва мучаддад меҳонад ва мо наметавонем, ки перомунӣ ҳамаи ин масоил ин ҷо муфассал ҳарф бизанем. Аз он ки матлаби мо баррасӣ ва таҳқиқи баъзе аз хасоиси умдаи шеъри имрӯз дар симои намоёндаи бузург ва сарояндаи насли навини шеъри имрӯз Фарзона мебошад, мо кӯшиш намудем, ки бештар бо масоили маъниофарӣ ва суварнигорӣ дар шеъри Фарзона ибрози назар намоем. Чаро ки ин яке аз вижагии хосаи ҳам шеъри имрӯз ва ҳам шеъри Фарзона маҳсуб мегардад.

Тавре ки қаблан зикраш рафт, баробари ба миён омадани насли нави адабӣ, ки Фарзона намоёндаи он аст, тафаккури тоза ва хоса дар шеър афзалият пайдо намуд. Ин маънои онро дорад, ки акнун шуаро на ба завоҳир ва суварӣ ашъ, балки ба ботину маонии он меандешиданд ва дигар тафосири калимот на маонии луғавии онҳо буд, балки маънии хосаи дар тафаккури шоир бамиёномада ба ҳисоб мерафт. Дар ин замина маъниофаринӣ ва суварнигорӣ дар шеър хеле таҳаввул намуд ва боиси ба вучуд омадани маонии нобу тоза дар шеъри имрӯз гардид, ки ин аз таҳаввули ҳунари шоирони имрӯз дарак медиҳад.

Гоҳе буд, ки шуаро дар заминаи як калима чандин маонии тоза, тасовири ноб, суварӣ чамили шоирона меофариданд, ки ҳама зодаи тафаккури хосаи эшон буд. Албатта, ин гуна маъниофариниҳои шуаро зимни як калима ҳанӯз дар ашъори шуарои классик ба мушоҳида мерасид. Ҷилваи оинаи Бедил бо ҳазор тобиши маонӣ аз ин шаҳодат медиҳад.

Фарзона дар ин ҷода қадаме устувор гузоштааст. Мо ин ҷо танҳо сари як вожа ва тобиши лафзӣ маънавии он, вожаи субҳ дар ашъори Фарзона сухан хоҳем гуфт. Мо ба таҳқиқ нуруи тафаккур ва қароҳаи шоирӣ Фарзонаро зимни маъниофаринӣ ва суварнигорӣ тавассути вожаи «субҳ» идрок менамоем.

Рӯшан аст, ки инсон дар фосолаи зиндагии хеш ба ашъуе ҳодиса ва муносиботи муайяне меҳр мебандад ва қодир аст, ки дар ҳаҷми бевусъати он ишқи худро ба гунаҳои мухталиф изҳор дорад. Шоирон дар ин замина муқаддамтаранд, зеро асари муҳаббат ба ашъ, манзара, лаҳзаҳои зиндагӣ дар ҳар қадам аз ашъори эшон ҷилвагар аст, ҳатто аз камали муҳаббат асмои ашъи мазкур ва мафохими дӯстдоштаи ӯ ба навъе ба самбулҳои шеърӣ табодул карда, василаи ибрози назар ва матолиб хоҳанд гардид.

Аз чунин вожаҳое, ки муҳаббати Фарзонаро дар худ зиёда ғунҷоиш додааст, субҳ ва тарокибу ибороти марбут ба он мебошад, ки дар шеъри шоир ба қасрат дучор мешавад.

Ҷиҳати таҳқиқ дар баъзе вижагиҳои ҳунарии Фарзона ин ҷо ба таҷаллои рангорангии мазмин ва розҳои вожаи субҳ ва тасовири марбут ба он дар шеъри шоир тавачҷух мефармоем.

Субҳ дар асл як лаҳзаи зиндагии инсон ё лаҳзаи тулуи хуршед аст, ки гоҳо аз маънии аслии хеш дур шуда, ба сурати яке аз сифоташ ба қор меравад.

Ҳамраҳи субҳ

Ҳамраҳи чашмони софу обии оинаҳо

Ҳамраҳи тахти баланди қуллаҳо

Интизори офтобам.

Аз муҳимтарин мухтасоти шеър пайванди шоир бо шеър ва ашъи маърази нигоҳи хеш қарорёфта ба ҳисоб меравад. Вақте шоир ҳадафаш ба тасвир овардани як садо бошад, агар вай ба тамоми вучудаҳ андаруни ин садо ғарқ шуда, сурати як садоро нагирад, ё дар ҳачми як садо нағунҷад, шеъри ӯ ҳақиқати шеъриро соҳиб нахоҳад гашт. Воқеан ҳам дар ин шеър ду нуктаи муҳими шеъри имрӯз рӯшан хоҳад шуд. Аввалан, шоир мувофиқи матлаби болоӣ, ба вожаҳои берӯҳ чон бахшида, шеърро дар қолаби як интизорӣ ғунҷоиш медиҳад ва баъдан, ҳудаҳ бо ашъи маърази нигоҳаш саҳт пайванд меёбад. Яъне, Фарзона бо субҳ дармеомезад ва дар субҳ интизори офтоб мешавад.

Ин хусусияти шеърӣ дар байти дигари Фарзона рӯшану зебо ҳувайдост:

Овах, чӣ лаззатест шабеҳи субҳ

Бо хуни офтоб бипайвастан.

Шоир дар олами тасаввур ва зеҳни худ аз як ашъ ашъи дигар месозад ё чизеро дар чизи дигар пайванд медиҳад. Субҳ ба аввалин нурҳои офтоб дами тулуъ пайваста, дар шарёнаш хуни офтоб қорӣ мегардад. Аз ин хотир, шоир меҷӯяд шабеҳи субҳ бошад. Шабеҳи субҳе, ки бо нур даромехтааст, шабеҳи субҳи нуронӣ.

Аз нигоҳи дигар, ин ҷо зуҳури тасвири зебои манзарае чилвагар аст, ки далолат ба хунари шоир мекунад, яъне, дар андешаи шоир субҳ баъд аз таҷаллоӣ офтоб ғарқи хуни хуршед мегардад. Аслан ин ҷо манзараи баромадани офтоб тасвир шуда, ки онро ба василаи шабоҳати вуруди субҳ ба дарёи хуни офтоб – анвори он ифода намудааст. Ҳосили сухани шоир дар он аст, ки ман низ шабеҳи субҳ ғарқи нур будан меҷӯям, яъне покизаву мусаффову мунаввар аз нури ишқ ва сафову зиё.

Ин матлаб дар шеъри дигари Фарзона рӯшантар баён гардидааст:

Ёри мо рӯид аз пайванди субҳу офтоб

Ман нагӯям кист ӯ, оина гиру худ биёб.

Аз нигоҳи аввал, байт хеле содаву саҳл аст. Вале чун ба умқи маонии он меандешем, матлаби шоир рӯшан мегардад. Пушти ин вожаҳои мураттаби дар назар одӣ як дунёи дигар, фалсафаи умри инсон аст, ки тавассути самбули субҳ ва офтоб бунёд ёфтааст. Аз ин ҷо масъалаи ҳаллоқияти шоирона ва нури офарандагии шоир рӯшан мегардад, зимни он шоир дар дунёи зеҳнаш мафҳуми нав меофардад. Ин ҷо субҳ ва офтоб ба иловаи он ки тобиши маъноии хешро нигоҳ доштаанд, ҳасоиси табиӣ хешро аз даст дода, ба инсоне табдил меёбанд, ки маҳсули офаридаи зеҳни шоир аст. Яъне, субҳ ва офтоб ҳислати инсониро соҳиб гашта, дар пайванди онҳо рӯшанӣ тавлид меёбад. Вақте шоир мегӯяд:

Дар ман бирез субҳ,

Дар ман бирезу ғусл бидеҳам дар оби нур,

То дар ҳуҷайраам бишавам чашм,

То ҳар нигоҳи ман шавад оинаи булӯр.

Калимот ҳама муқаррарии одист. Вале вақте мо ба он сӯи вожа меандешем, дунёи дигари маънӣ он ҷо нуҳуфтааст. Як дунёи покизагӣ ва назофат дар пушти вожаи субҳ аст, ки шоир меҷӯяд тамоми вучудаҳро аз он шодоб созад дар обҳои мунираш вузуъ гирад. Ин ҷо ҳам субҳ аз асли тобиши хеш ба сурати яке аз сифоташ, ки покизагист, роҳ мебаряду маонии тоза касб мекунад, ки ин ҳам қареҳаи бузурги офарандагиро аз шоир талабидааст.

Ё дар ҷойи дигар:

Шафак даричаи чашми маро ҳамекӯбад,
Ки субҳ омаду берун шав аз қаламрави хоб.

Дар байти мазкур вожаи субҳ чанд маъниро ифода мекунад. Аввалан, субҳ ҳамон лаҳзаи тулуи офтоб аст ва баъдан, субҳ аз қолаби маънии луғавии хеш берун шуда, дар сурати паём – паёми раҳой аз зулмат ва ғафлат зухур мегардад.

Ин нукта дар шеъри дигари Фарзона низ ҳувайдост:

Гоҳи мурдан ҳам умеди зиндагӣ дорем мо,
Шамъ месӯзад ба ёди субҳи фардое, ки нест.

Шоир таҳти таъсири афсуни зоти ашқ қарор мегирад. Субҳ аз он ки сапед ва покиза аст, Фарзона дар коргоҳи зехни хеш ба он тобиши маъноии дигар мебахшад. Яъне, ин ҷо вожаи субҳ маонии умед, рӯшанӣ, орзу ва бахтро соҳиб гаштааст.

Ҷамчунон ки рӯшан гашт, субҳ дар шеъри Фарзона бо он ки ба маънии аслии худ – лаҳзаи тулуи офтоб ояд, инчунин аз асли тобиши хеш ба сурати яке аз сифоташ роҳ мебаряду маонии тоза касб мекунад.

Мо бо овардани мисолҳои болоӣ иктифоя намуда, бештар ба ҷанбаи дигари матолиби хеш – суварнигорӣ тавассути вожаи субҳ (таъбирот ва ибороти бо субҳ сохташуда) тавачҷух хоҳем кард.

Шоир тавассути вожаи субҳ калимоти мураккаб сохта, сифоти субҳро ба шахсият пайванд медиҳад ва бо нуруи халлоқияти хеш тасовири тоза меофарад:

Субҳзоди офтобоғӯши ман,
Зулматамро бо шарар пайванд кун.

Фарзона тамоми ҳунари шоиронаи худро дар вожаи субҳзод рехтааст, пушти он инсоне ба чашм мехӯрад, ки зодаи субҳу рӯшноӣ ва аз табори нур аст. Инсони покизаву ниҳоят самимӣ ва нурунист.

Вожаи субҳзод аз тарокиби субҳ ва зодан сохта шуда, тасвири зебои шоиронаро эҷод кардааст.

Ё дар ҷойи дигар:

Эй духтарони субҳнаҷод,
Борони фарвадин ба шумо ҳам хучаста бод!

Вожаи субҳнаҷод ё аз табори субҳ будан мубайини фарогири тамоми сифоти субҳ, яъне покизаву сапеду рӯшан ва зебову мунир будан маҳсуб мегардад. Шоир пушти калимаи субҳнаҷод дунёи зебои духтарӣ, олами поку назиф ва самимири тасвир мекунад.

Аз ин ҷо масъалаи самимияти шоирона бармеояд, ки муҳимтарин меъёри муайянқунандаи арзиши ҳунари шоир аст. Ризо Бароҳанӣ дар «Гилло дар мис» оварда: «Агар пушти сари тасовир инсони самимӣ ба чашм нахӯрад, онҳо арзише нахоҳанд дошт».

Шоирӣ воқеӣ бояд тавониста бошад, ки самимияти вучуди хешро дар шеъраш рехта бошад, вагарна пайванди шеъру шахсияти шоир нахоҳад монд. Муҳимтар аз ҳама метавонад, ки ба калимоти холӣ ва берӯҳ ҷон бахшида тавонад. Агар чунин набуд, ҷаро Хоқонӣ гуфта, ки:

Суварнигори ҳадисам, вале дар он сурат
Ки ҷон натавонам ниҳод, нангорам.

Ба шеър самимият бахшидан, яъне он қареҳаи зотиро, ки дар вучуди шоир ҳаст, ба калимоти дамида тавонида, ба қолаби бечони онҳо ҷон даровардан аст, ки дар натиҷаи ин вожаҳо дар таркиби шеър ба ҳам унс мегиранд ва пайванд меёбанд. Дар ин сурат дар вучуди

хонандаи шеър шоир бо самимияте, ки ба калимоти дохили шеър мебахшад, бояд тавонад, ки эҳсосоти марғуб, андуҳнок ё муфарраҳро тавлид намуда бошад. Ҳамчунон ки пушти калимаи субҳнаҷод шоир тавониста, ки як дунёи тозаи офаридаи хешро тавзеҳ намояд.

Дар ин байт вақте мехонем:

Гӯшаи чодари шаб боло шуд,

Ҳурии субҳ бурун омаду ораз афрӯхт.

Ин ҷо як хасоиси дигари шеъри имрӯз, ки Фарзона дар ин ҷода комёб гаштааст – муҳокотофаринӣ ба чашм мехурад. Шоир дар коргоҳи зеҳни хеш аз субҳ муҳокот меофарад ва онро ба хур пайванд медиҳад. Ҳуре, ки асли маконаш даруни шиша аст ва субҳ мисоли хур асири чодари торикӣ гаштааст.

Ин матлаб дар ҷойи дигар рӯшантар ба назар мерасад:

Парии субҳ

Мисли чашми нимбози ғунчаҳо хаёлманд

Чу хандаҳои кӯдакон сафеду сода аст.

Ин ҷо лаҳзаи дамидани субҳ замони раҳой аз торикӣ ба сурати чилваи парии субҳ даромада, ки ба сони чашмони нимбози ғунчаҳо хаёлманд ва чун хандаҳои тифлон сафеду сода аст.

Ҳамин тариқ, дар шеъри Фарзона вожаи субҳ ба ранги мухталиф ва мазомини гуногун чилвагар аст, ки ин аз таҳаввули тафаккур ва дараҷаи баланди маънисозии шоир дарак медиҳад. Бинобар ин субҳ ҳамчун манзарае аз ҳосили зиндагии инсон дар шеъри шоир ба гунаҳои мухталиф тасовири зебо ва рангоранг сурат бастааст.

Адабиёт:

1. Зиёи Муваҳҳид. Шеър ва шинохт. –Техрон: Марворид, 1377. – 292 сах.
2. Ризо Бароҳанӣ. Тилло дар мис. Дар се ҷилд. –Техрон: Фирдавсӣ, 1371. – 2110 с.
3. Фарзона. Муҳри гули мино. - Хучанд: Ношир, 2006. – 400 с.
4. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона. Ҷилди якум. –Хучанд: Хуросон-Медиа, 2014. – 504 с.

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПОДГОТОВКИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ УНИВЕРСИТЕТА

Джураева С.Н.
Технологический университет Таджикистана

Современному этапу развития общества и государства характерны высокая динамика развития и кардинальные перемены во всех областях жизнедеятельности. Проблема нарастания темпа социально-экономической активности приобретает в настоящее время глобальный характер и требует для своего дальнейшего решения усилий большинства государств совместного регулирования мирового хозяйства.

Ускорение развития рыночных отношений, демократизация гражданских институтов, всё чаще заостряют решение проблемы социально-экономической эффективности и ответственности организаций разнообразных форм собственности (как коммерческих, так и

некоммерческих), а дилемма наращивания потенциала их конкурентоспособности приобретает особую значимость [5; 6; 10]. Решение данных вопросов исследователи в области менеджмента, управления человеческими ресурсами, в последнее время все чаще связывают с наращиванием эффективности развития персонала организаций (в том числе образовательных), формированием его конкурентоспособности. Речь идёт о том, что любой системе (организации) необходимо иметь и перманентно развивать, по отношению к конкурентам, определённый набор преимуществ. Всё это ведёт к тому, что в эпоху перехода от постиндустриальной эпохи к эпохе информации, или интеллектуального труда, конкурентоспособность отдельного специалиста все больше детерминирована социальнокультурными и экономическими факторами нового этапа общественного развития.

Исследования, направленные на решение глобальных проблем человечества, являются центральной идеей современных исследовательских разработок участников Римского клуба. Возникающие трудности, по их мнению, обусловлены иным образом мышления и действий, принятых в нашей массовой культуре. С появлением новых социальных феноменов человеку необходимо эффективно решать самые разные проблемы, совершенствовать себя как личность, а также постоянно открывать и выстраивать в восходящую спираль роста его новые принципы (Э. Вайцеккер, А. Кинг, Э. Ловинс, Э. Пестель, А. Печчеи и др.).

Так, создатель и первый президент Римского клуба Аурелио Печчеи в своей работе «Человеческие качества» (1980), сформулировал идею о том, что в основе поиска совершенной модели управления мировым развитием лежит совершенствование человека, раскрытие его новых потенциальных возможностей.

Признанный специалист в области изучения природы конкуренции, профессор Гарвардской школы бизнеса М.Э. Портер подчёркивает, что конкурентоспособность работника любой организации напрямую связана с экономической конкурентоспособностью государства. Страна, которая озабочена своим будущим, а значит, имеет чёткую стратегическую экономическую и социальную позицию, должна постоянно и целенаправленно повышать конкурентоспособность своих работников. Отсутствие достаточного уровня капиталовложений в обучение каждого будущего специалиста приводит к тому, что компании будут не в состоянии сохранять конкурентные преимущества, а низкоквалифицированные рабочие окажутся перед фактом отсутствия каких-либо перспектив на будущее и возрастающей собственной несамостоятельности [7].

Созданная М.Э. Портером концепция конкурентоспособности и по сей день практически реализуется швейцарской, основанной на членстве неправительственной организацией – Всемирный экономический форум. Следуя основным положениям «Программы глобальной конкурентоспособности», для «улучшения положения в мире», Всемирный экономический форум активно содействует установлению взаимодействия между ключевыми заинтересованными группами: представителями предпринимательского сообщества и правительственных органов, деятелей в области образования, науки и культуры. В частности, на проходившем 3 марта 2015 г. Всемирном экономическом форуме было подчёркнуто, что на конкурентоспособность национальных экономик оказывают влияние различные многочисленные и весьма разнородные факторы. На самочувствие экономики оказывают негативное влияние, например, недостаточно эффективный менеджмент персонала организаций; неудовлетворительно низкие инвестиции в развитие

человеческого капитала, в то время как государственные меры по защите прав интеллектуальной собственности, развитию системы оказания образовательных услуг и др. могут дать позитивные результаты. Наравне с институциональными факторами определяющее значение могут оказать: повышение квалификации рабочей силы и профессиональная переподготовка, гарантированность равного доступа к новым знаниям и инновационным технологиям. Следует отметить, согласно индексу глобальной конкурентоспособности, из 144 оцененных экспертами Всемирного экономического форума стран, Таджикистан занимает 126 место среди 190 стран в Докладе «Ведение бизнеса» за 2019 год и 79 мест среди 137 стран в Индексе глобальной конкурентоспособности Всемирного экономического форума на период 2017–2018 годов. В одном из узловых актов Болонского процесса «Коммюнике конференции министров, ответственных за высшее образование» (Прага, Берлин) можно встретить трактовку миссии образования и «отношение к образованию как к общественному благу и общественной ответственности». В последнее время проблема ответственности за качество услуг в сфере профессионального образования приобретает особую актуальность, особенно в контексте мониторинга и оценки развития профессиональных компетенций, корпоративной и общепрофессиональной культуры и конкурентоспособности специалиста.

Развитие профессиональной мобильности молодого поколения на основе повышения квалификации, обучения на протяжении всей жизни и переподготовки позволит будущим специалистам укрепить свою конкурентоспособность на рынке труда [3].

Следовательно, поступательное движение от экспортно-сырьевой экономики к инновационной модели развития находится в зависимости от формирования действенного механизма общественного развития, базирующегося на балансе интересов предпринимательского сообщества, с одной стороны, и развитием человеческого потенциала регионов, повышения конкурентоспособности работника – с другой.

Таким образом, можно с уверенностью говорить о том, что «конкурентоспособность» имеет достаточно широкий диапазон охвата и в то же самое время следует отметить растущую тенденцию к консенсуальным выводам вокруг пангенезиса о том, что она является основной, если не доминирующей апорией экономической политики.

Исходя из вышесказанного, можно обозначить следующие социально-экономические факторы, действие которых в настоящее время определяет формирование и развитие конкурентоспособной личности:

- изменение производственной ориентации в современном постиндустриальном обществе;
- появление конкурентной рыночной среды;
- научно-технический прогресс и гуманизация производственной сферы;
- информатизация общества;
- требование организационных изменений в сфере управления производством и людьми [8, с. 9–10].

Радикальные перемены в структуре социума, мощные субстанциальные «тектонические» сдвиги (на макро- и микроуровне) на глобальном рынке, опирающегося на цифровые технологии, в современном постиндустриальном общественно-экономическом пространстве коррелируют, в первую очередь, с функциональной пертурбацией знания,

которое постоянно растет и модифицируется, зависит от его главного носителя в обществе – человека.

В условиях нарастающей общемировой конкуренции территорий, отраслей, корпораций, идей и конкуренции личностей, достижение высокого уровня профессиональной компетентности, культуры и в конечном счете конкурентоспособности является сильнейшим фактором общественного развития. Наилучших результатов достигает тот, кто способен к предельной самореализации в своей сфере деятельности, а успех профессиональный находится в прямой зависимости от конкурентоспособности образовательных систем.

Как утверждают академик РАО В. Жураковский и профессор И. Федоров, к предпосылкам успешного реформирования вузовского образования с учётом вышеуказанных приоритетов относятся: достаточно высокий уровень педагогической науки, сформированность психолого-педагогического сообщества, его диалог с представителями родственных наук, практикоориентированная и гуманистическая природа таджикской образовательной мысли, ее аксиологический вектор, направленный на обеспечение общности особенностей воспитания и процесса обучения, результативность таджикского образовательного наследия; плодотворность научных изысканий в сфере высшего образования, присутствие разнообразных форм интеграции учебного и научного процессов доказавших свою обоснованность; наличие в российских вузах большого числа успешных в содержательно-методическом и организационном плане инноваций, а также немаловажное значение возможности их внедрения с помощью государственных целевых программ, а также системы повышения квалификации и профессиональной переподготовки управленческих кадров и преподавателей университетов [2, 3].

Повышение инновационности будущих специалистов означает повышение качества познавательной активности и учебной творческой деятельности выпускников современного университета еще на стадии вузовской подготовки, направление вектора этой деятельности на непрерывное саморазвитие конкурентоспособности студентов.

Резюмируя всё вышесказанное, можно обозначить следующую группу социально-экономических и педагогических предпосылок формирования конкурентоспособности будущего специалиста в образовательном процессе высшей школы.

Первая группа предпосылок сопряжена с многогранным и неоднозначным процессом смены парадигм в образовательной сфере, становлением новой концепции образования, удовлетворяющей растущим потребностям личности и динамично развивающегося социума в условиях внедрения инновационных технологий обучения, например, технологии активного обучения и воспитания.

Вторая группа предпосылок связана с особенностями развития информационного общества: увеличением объема производимой информации, увеличением информационного потребления, развитием современных информационных технологий и т. д.

Третья группа предпосылок возникает в связи с интеграционными процессами в образовании: развитием системы обучения на протяжении всей жизни, преемственностью уровней образования, модернизацией учебных дисциплин, внедрением новых учебных дисциплин, сформированных на основе принципа интеграции, и т. д.

Четвёртая группа предпосылок основана на решении проблем качества образования: усиление требований к уровню профессионализма преподавателей; изменением ожиданий,

возлагаемых на образование; расширением спектра развития человеческого потенциала, образовательных возможностей личности и т.д.

Таким образом, в среднесрочной перспективе, цель современных реформ в образовании заключается в обеспечении конкурентоспособности России на общемировом уровне. Достижение намеченной цели возможно при условии оптимального соотношения затрат и качества в образовательной сфере и научной деятельности. Внедрение качественно новых механизмов, способствующих более экономному использованию материальных, финансовых, интеллектуальных, трудовых, информационных ресурсов и обеспечивающих привлечение дополнительных средств, организацию повышения качества предоставления образовательных услуг, на базе обновления его структуры, содержания и технологий обучения, усиление его инновационного потенциала и инвестиционной привлекательности.

Литература:

1. Государственная программа Республики Марий Эл. «Развитие образования и молодежной политики» на 2013–2020 годы. Постановление правительства республики Марий Эл от 30 ноября 2012 года № 452.
2. Жураковский В., Федоров И. Модернизация высшего образования: проблемы и пути их решения // Высшее образование в России. 2006. № 1. С. 3–14.
3. Концепция долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации на период до 2020 года. Распоряжение Правительства Российской Федерации от 17 ноября 2008 г. № 1662-р.
4. Концепция Федеральной целевой программы развития образования на 2016–2020 годы. Распоряжение правительства Российской Федерации от 29 декабря 2014 г. № 2765-р. // Сайт Минобрнауки России.
5. Лаврентьев С. Ю., Крылов Д. А. Формирование конкурентоспособности будущего специалиста в процессе профессиональной подготовки в вузе // Современные проблемы науки и образования. 2015. № 1.
6. Лаврентьев С. Ю., Крылов Д. А. Содержание и структура конкурентоспособности будущего учителя // Вестник Марийского государственного университета. 2014. № 3 (15). С. 112–116.
7. Портер М. Э. Конкуренция: пер. с англ. М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. 608 с.
8. Шаповалов В. И. Формирование конкурентоспособной личности в условиях школьного дополнительного образования: монография / под науч. ред. Ю. С. Тюнникова. Сочи: СГУТиКД, 2008. 190 с.

РОЛЬ ОБЩЕРАЗВИВАЮЩИХ УПРАЖНЕНИЙ ДЛЯ УКРЕПЛЕНИЯ ЗДОРОВЬЯ

Диловаршоев Р.С.

Технологический университет Таджикистана

Физическая культура и спорт включают в себя наиболее эффективные средства длительного сохранения молодости, здоровья и продления жизни человека. С ним нельзя сравнить ни одно средство, рекомендуемое для этой цели современной медициной. Значение чистого воздуха и физических упражнений в борьбе с болезнями и в борьбе за

долголетие, особенно для людей умственного труда, известно со времён глубокой древности, и нам, даже в наши дни, следует прислушиваться к тому, чему учит опыт жизни, ушедший в прошлые веков. Это напоминание тем более необходимо, что профилактика старости и борьба за долголетие всё более и более привлекают внимание науки и становятся важнейшими задачами здравоохранения. Крупнейшие мыслители греков и римлян до глубокой старости посещали гимнастические заведения, и среди них были Демосфен, Платон, Аристотель, Сократ, Цезарь и многие другие. Знаменитый Архимед был одно время учителем гимнастики. Сохранились свидетельства тогдашних представителей умственного труда о благотворительном влиянии на них физических упражнений.

Физические упражнения используются и как средства активного отдыха различают отдых пассивный и активный, связанный с двигательной деятельностью. Физиологическое обследование активного отдыха связано с именем И.М.Сеченова, впервые показавшего, что смена работы одних мышц работой других лучше способствует восстановлению сил, чем полное бездействие.

Этот принцип стал основой организации отдыха и в сфере умственной деятельности, где подобранные соответствующим образом физические нагрузки до начала умственного труда, в процессе и по его окончании оказывают высокий эффект в сохранении и повышении умственной работоспособности. Не менее эффективны ежедневные самостоятельные занятия физическими упражнениями в общем режиме жизни. В процессе их выполнения в коре больших полушарий мозга возникает «доминанта движения», которая оказывает благоприятное влияние на состояние мышечной, дыхательной и сердечно-сосудистой систем, активизирует сенсо-моторную зону коры, поднимает тонус всего организма. Во время активного отдыха эта доминанта способствует активному протеканию восстановительных процессов.

Среди мероприятий направленных на повышение умственной работоспособности студентов, на преодоление и профилактику психоэмоционального и функционального перенапряжения можно рекомендовать следующие:

- систематическое изучение учебных предметов студентами в семестре, без «штурма» в период зачётов и экзаменов;
- ритмичную и системную организацию умственного труда;
- постоянное поддержание эмоции интереса;
- совершенствование межличностных отношений студентов между собой и преподавателями вуза, воспитание чувств;
- организацию рационального режима труда, питания, сна и отдыха;
- отказ от вредных привычек: употребления алкоголя и наркотиков, курения и токсикомании;
- да и физическую тренировку, постоянное поддержание организма в состоянии оптимальной физической тренированности;
- обучение студентов методам самоконтроля за состоянием организма с целью выявления отклонений от нормы и своевременной корректировки и устранения этих отклонений средствами профилактики

В режиме учебного труда студентов есть «Малые формы» к «малым формам» физической культуры в режиме учебного труда студентов относятся утренняя гигиеническая

гимнастика, физкультурная пауза, микропаузы в учебном труде студентов с использованием физических упражнений (физкультминуты).

Утренняя гигиеническая гимнастика (УГГ) является наименее сложной, но достаточно эффективной формой для ускоренного включения студентов в учебно-трудовую день. Она ускоряет приведение организма в работоспособное состояние, усиливает ток крови и лимфы во всех частях тела и учащает дыхание, что активизирует обмен веществ и быстро удаляет продукты распада, накопившиеся за ночь. Систематическое выполнение зарядки улучшает кровообращение, укрепляет сердечно-сосудистую, нервную и дыхательную системы, улучшает деятельность пищеварительных органов, способствует более продуктивной деятельности коры головного мозга.

Ежедневная УГГ, дополненная водными процедурами,- эффективное средство повышения физической тренированности, воспитания воли и закаливания организма.

Физкультурная пауза является действенной и доступной формой. Она призвана решать задачу обеспечения активного отдыха студентов и повышения их работоспособности.

Многочисленные исследования свидетельствуют о том, что после второй пары учебных часов умственная работоспособность студентов начинает снижаться. Спустя 2-3 часа после завершения учебных занятий работоспособность восстанавливается до уровня, близкого к исходному в начале учебного дня, а при самоподготовке вновь отмечается ее снижение.

С учётом динамики работоспособности студентов в течение учебного дня физкультурная пауза продолжительностью 10 мин. рекомендуется после 4-х часов занятий и продолжительностью 5 мин. - после каждых 2-х часов самоподготовки, т.е. в периоды, когда приближаются или проявляются первые признаки утомления. Проводиться она должна в хорошо проветриваемом помещении. Физические упражнения подбираются так, чтобы активизировать работу систем организма, не принимавших участие в обеспечении учебно-трудовой деятельности.

Исследования показывают, что эффективность влияния физкультурной паузы проявляется при 10-минутном ее проведении в повышении работоспособности на 5-9%, при 5-минутном - на 2,5-6%.

Микропаузы в учебном труде студентов с использованием физических упражнений (физкультминуты) полезны в связи с тем, что в умственном труде студентов в силу воздействия разнообразных факторов возникают состояния отвлечения от выполняемой работы, которые относительно непродолжительны 1-3 мин. Чаще это обусловлено усталостью в условиях ограничения активности скелетной мускулатуры, монотонным характером выполняемой работы и др. Наиболее часто подобные явления наблюдаются при самоподготовке студентов, выполняемой на фоне шести, а порой и восьмичасовых аудиторных занятий.

В этих условиях полезными бывают микропаузы, заполненные динамическими (бег на месте, приседания, сгибание и выпрямление рук в упоре и т.п.) или позотоническими упражнениями, которые состоят из 5-ти циклов энергичного сокращения и напряжения мышц - антагонистов - мышц сгибателей и разгибателей конечностей и туловища (рис.5.1).

При продолжительной напряженной умственной работе рекомендуется через каждые 30-60 мин. использовать позотонические упражнения, через каждые 2 часа

проводить динамические упражнения, например, бег на месте с глубоким ритмичным дыханием

Позитивный характер изменений умственной работоспособности достигается во многом при адекватном для каждого индивида использовании средств физической культуры, методов и режимов воздействия. Обобщенными характеристиками эффективного внедрения средств физической культуры в учебный процесс, обеспечивающих состояние высокой работоспособности студентов в учебно-трудовой деятельности, являются: длительное сохранение работоспособности в учебном труде; ускоренная вработываемость; способность к ускоренному восстановлению; малая вариабельность функций, несущих основную нагрузку в различных видах учебного труда; эмоциональная и волевая устойчивость к сбивающим факторам, средняя выраженность эмоционального фона; снижение физиологической стоимости учебного труда на единицу работы.

Гимнастика оказывает огромное воздействие на психику человека даже в пожилом и старческом возрастах, поддерживает здоровье, повышает выносливость, рождает бодрость, развивает мышечную силу. Кроме общего положительного действия гимнастики на организм, независимо от возраста, следует принять во внимание, что средства гимнастики многочисленны, в большинстве случаев легко доступны и могут быть подобраны в соответствии с силами и возможностями каждого.

Литература:

- 1, Фролов Ю.П. Гигиена и организация умственного труда в свете физиологического учения Н.П. Павлова. “Знание”, 1970 г.
- 2, Валеология: формирование и укрепление здоровья. Учебное пособие. / Под ред. В.П.Зайцева. /Белгородская ГТАСМ, 1998.
- 3, Разумов С.А. – Утомление и борьба с ним. Медгиз:, 1965г.
- 4, Общая физическая и спортивная подготовка в системе физического воспитания. Учебное пособие. / Под редакцией Т.Г.Савкива. МГСУ, 1995.
- 5, Основы спортивной тренировки и методы контроля за состоянием организма студентов в вузе. Учебное пособие. / Под ред. Т.Г.Савкива. МГСУ, 1997.
- 6, Основы здорового образа жизни. Учебное пособие. / Под ред. Л.М.Крыловой. МГСУ, 1997.

РАЗВИТИЕ АКТУАЛИЗАЦИИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ

Мусоева Н.

Технологический университет Таджикистана

Интеллект - система познавательных способностей индивида. Интеллект очевиднее всего проявляется в легкости обучения, способности быстро и легко приобретать новые знания и умения, в преодолении неожиданных препятствий, в способности найти выход из нестандартной ситуации, умении адаптироваться к сложной, меняющейся, незнакомой среде, в глубине понимания происходящего, в творчестве. Одним из первых философов, кто увидел неоднородность человеческого интеллекта, был Гераклит. Он признавал способность мыш-

ления и возможность познания общими для всех людей, подчеркивая, неодинаковость человеческого интеллекта. «Большинство людей не понимают того, с чем встречаются, да и научившись они не понимают...».

Платон понимал здравый смысл как развитую способность человеческого ума; рассудок как умение организовывать свою деятельность согласно законам природы, этическим нормам общества. Он ввел новое, хотя и несколько интуитивное, понятие разум как «глаз души», способный созерцать сущее в понятиях. Душа для него была слиянием разума, чувства и воли.

У Аристотеля здравый смысл обуславливает владение обыденным знанием и функционирует в психологической индуктивной форме. Проявляющая функция рассудка - составление суждений. Разум - это наиболее «божественное» из всего, что мы знаем. Но «...ум не есть деятельность, а способность к ней...». Разум Аристотель отграничивает от чувственности и рассудка, придавая ему свойство рефлексии.

Абуабдулло Рудаки полагал, что социальные беды общества можно устранить путем воспитания и усовершенствования разума. Считал, что богатство человека – его ум и совершенные и добрые дела. Молодое поколение должно овладевать знаниями, так как нет сокровища, дороже образования, призывал молодежь посвятить всю жизнь служению народу: «Дари себя другим, как гроздь винограда», «...отцу и матери служи всегда оградой». Великий национальный мыслитель предостерегал молодых людей от семи бед: надменности, хитрости, тупости, злой жадности, гнева, гнусной зависти и похоти.

Основными задачами кредитной системы обучения являются по развитию актуализации интеллектуальной активности студентов в условиях кредитной технологии обучения:

- Унификация объёма знаний.
- Создание условий для максимальной индивидуализации обучения.
- Усиление роли и эффективности самостоятельной работы студентов.

Можно выделить следующие основные принципы конструирования системы кредитной технологии обучения по развитию актуализации интеллектуальной активности студентов в условиях кредитной технологии обучения.

1. Принцип приоритетности педагогического подхода при проектировании образовательного процесса при кредитной технологии обучения.

2. Принцип гибкости и динамичности определяет возможность обучаемых в этой системе в основном не посещать такие регулярные занятия, как лекции и семинары, а работать в удобное для себя время в удобном месте.

3. Принцип педагогической целесообразности применения новых информационных технологий.

4. Принцип учета стартового уровня образования.

5. Принцип свободы выбора содержания образования студентом.

6. Принцип обеспечения безопасности информации, циркулирующей в системе кредитной технологии обучения.

7. Принцип неантагонистичности кредитной технологии обучения существующим формам обучения и др.

Содержание развития интеллектуального потенциала студентов в условиях кредитного обучения носит элементарно-практический характер и направлена на разрешение следующих основных задач:

- повысить уровень общего развития студентов;
- научить студентов правильно и осмысленно читать доступный их пониманию текст;
- выработать достаточно прочные навыки аккуратного, разборчивого и правильного письма на основе усвоения элементарных сведений по грамматике и правописанию;
- научить студентов последовательно и правильно излагать свои мысли в устной и письменной форме.

Таким образом, развитие интеллектуального потенциала студента тесно связано с развитой речью, логическим мышлением, способностью принятия решений в различных ситуациях, которое, несомненно, влияют на совершенствование культуры умственного труда, оказывает огромное влияние на осознанность знаний, умение контактировать в производственной и общественной жизни общества и коллектива. Такое единство и взаимодействие между усвоением знаний и развитием мышления создает прочную основу для формирования мировоззрения, составляющего стержень сознательности, активности и самостоятельности. Подчеркивая важность и настоятельную необходимость этого единства следует всегда иметь в виду, что его практическое достижение сталкивается со многими трудностями и нуждается в продуманной методике, отражающей особенности процесса обучения в новых социально – экономических условиях.

В современный период времени, с точки зрения защиты национальных интересов каждой из стран мира подготовка специалистов нацелена на повышение общего интеллектуального уровня, развитие экономики, культуры и других сфер, представляющих собой значимым компонентам уровня, развитие экономики, культуры и других сфер, представляющих собой значимым компонентам уровня цивилизации и прогресса, определяющих достижения каждой нации и страны.

В плане реализации указанной стратегической задачи, особая роль отводится высшим учебным заведениям, в задачи которых входит эффективная организация учебно-воспитательного процесса и рационального использования выделяемых государством средств и других источников финансирования на подготовку кадров по направлениям и специальностям.

Целевые программы подготовки кадров в этих условиях должны соответствовать требованиям, вытекающим и профессиональной мобильности специалистов, умеющих работать на поднятие международного авторитета Таджикистана, с учетом соблюдения общечеловеческих ценностей и других факторов, влияющих на формирование личности и уровня их профессиональной компетентности в развивающемся мире. Современная вузовская система должна максимально раскрыть возможности претендента, его интеллектуальный потенциал на способность стать специалистом в своей профессии, с учетом его самовыражения и саморазвития, в период его производственной, научной деятельности, а также в других сферах по смежным специальностям. Концептуальная модель подготовки специалиста с указанными требованиями направлена на универсализацию и профессиональную мобильность студента – будущего специалиста в условиях трудоустройства на свободном рынке труда не только по избранной специальности, но и полученной квалификации.

Процессы, идущие в духовной жизни общества, в том числе в системе высшего образования явились одной из причин, требовавших разрыва со старой политической системой, достижения государственной независимости выработки нового направления в сфере образования.

В этом направлении на первый план выдвигается задача достижения нового качественного состояния общества и формирования нового человека.

В решении этой задачи особое место занимает высшая школа, которая призвана чутко и своевременно реагировать на запросы производства, науки культуры, обеспечивать потребности национальной экономики в специалистах, сочетающих высокую профессиональную подготовку, гражданскую и политическую зрелость, навыки организаторской, управленческой деятельности, ибо строительство демократического общества, формирование нового человека, неразрывно связано с высшим образованием.

Именно высшая школа является центром подготовки специалистов высокой квалификации. В ней осуществляется выработка современных методов и средств обучения и воспитания подрастающего поколения, ведутся научно - исследовательские работы, способствующие повышению качества подготовки специалистов, способные внести свой вклад в социально – экономическом и культурном развитии общества.

Литература:

1. Антология педагогической мысли таджикского народа/ Сост.:С. Сулаймони; Х. Афзалов; Ред.Ю.С.Мальцев -Душанбе: Матбуот, 2007. - 338 с.
2. Закон Республики Таджикистан «О высшем и послевузовском профессиональном образовании». - Душанбе, 2003. - С. 80-104.
3. Катаев, А.Х., Шоев, Н.Н., Джононов С.Д., и др. Характерные особенности получения высшего образования в условиях инновационной деятельности вуза. // Душанбе. Ирфон, 2007.
4. Кулыгина А. Н. Активизация обучения: сущность и содержание// Педагогика, 1994, № 1. С 7.
5. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. - М.: Народное образование, 1998.
6. Стернберг, Р. Интеллект, приносящий успех. Пер с англ. / Р. Стернберг. - Минск : Попурри, 2000. - 368 с.
7. Умарова, Б.Х. Некоторые пути инновационной методики в преподавании русского языка.//Материалы апрельской конференции в ТУТ. Научно-теоретический журнал Вестник, № 1, 2009, С. 56-59.
8. Умарова, Б.Х., Хусанова, Т.К. Методическое пособие по русскому языку (для самостоятельной работы студентов при кредитной системе обучения). Душанбе , Эр-Граф, 2010, 127с.

ЗАЛОГ УСПЕШНОЙ РАБОТЫ КЛАССНОГО РУКОВОДИТЕЛЯ – ЭТО БЛАГОПРИЯТНЫЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ КЛИМАТ В КЛАССЕ

Назарова М.Р.

Технологический университет Таджикистана

«Если учитель имеет только любовь к делу, он будет хороший учитель. Если учитель имеет только любовь к ученику, как отец, мать, - он будет лучше того учителя, который прочёл все книги, но не имеет любви ни к делу, ни к ученикам. Если учитель соединяет в себе любовь к делу и к ученикам, он - совершенный учитель...»

(Л. Толстой)

Главным профессиональным качеством, педагога умение постоянно демонстрировать ученикам, знание, мастерство и умение учиться новому. Готовность к переменам, мобильность, способность к нестандартным трудовым действиям, ответственность и самостоятельность в принятии решений - все эти характеристики деятельности успешного профессионала в полной мере относятся к педагогу. Обладая этими качествами, преподаватель подчеркивает уровень своего профессионализма и педагогического творчества. В основу работы в учебного заведения положен личностно-ориентированный подход учителя, который подразумевает целостный взгляд на ученика как на личность - гармонию тела, души и духа. Ориентация актуального развития обучаемого опирается на индивидуальный навык, опыт и уровень знания педагога которые, необходимы для построение личностной траектории развития учащихся.

Личностно-ориентированный подход каждого ребенка должен быть направлен на его развитие. Потому что, только личность может воспитать личность и педагог, который ещё и классным руководителем, играет важную роль в жизни ребенка, преподаватель *является примером для ученика.*

Что такое классное руководство и кто такой классный руководитель? Это важная миссия - быть классным руководителем, потому что это своего рода таинство. Из группы учеников, где каждый со своим характером, привычками и увлечениями, педагог - воспитатель создает не просто класс, он создает команду, коллектив, который учится, живет, работает и отдыхает как единое целое.

30- годы впервые была введена должность классного руководителя (групповода). А до этого воспитательную работу в группах выполняли учителя. После переименования групп в классы групповоды стали называться классными руководителями, и в 1960 г. было принято Положение о классном руководителе восьмилетней и средней общеобразовательной трудовой политехнической школы с производственным обучением.

Какими же качествами должен владеть современный и успешный классный руководитель?

Работа классного руководителя очень сложная, но она, несомненно, необходима учащимся. Мастерство и талант классного руководителя, является процессом раскрытия учащегося, если в классный руководитель сможет привлечь и заинтересовать его настолько, чтобы ему самому захотелось постичь собственное и познать что - то новое, преодолев сложности добиться желаемого результата.

Качества планирования воспитательной работы преподавателя в коллективе класса может иметь эффективный характер, так как коллективная работа сплачивает коллектив. Грамотный подход к разработке Программы развития классного коллектива - залог успешности классного руководителя.

Педагогическое профессионализм как высококачественная черта учебно-воспитательной деятельности классного руководителя, ведь не что иное, как правильная методика и подход к каждому ученику и его проблеме индивидуально, использование учебная и воспитательная умелость, классный руководитель может добиться высоких успехов.

Практика показала, что успех воспитательной деятельности классного руководителя во многом зависит от глубокого проникновения его во внутренний мир детей, от понимания их переживаний и мотивов поведения. Изучить, чем живет ученик, каковы его интересы и

склонности, особенно воля и черты характера, - это значит найти верный путь к его сердцу, использовать наиболее целесообразные методы педагогического воздействия.

Профессиональная компетентность это важный ансамбль возможностей, физических, нервно-психических и моральных свойств, которые способствуют овладению определенных рабочих функций деятельности, которая сводит к сумме знаний, умений и практической сноровки, определенных природных данных и нравственных качеств. Целью воспитательной работы классного руководителя это – совместить коллектив, обучить трудиться и добиваться итогов, видеть в каждом ребенка личность и уважать его.

Неотъемлемая часть системы работы классного руководителя – это не посредственное сотрудничество с родителями. Она должна быть систематической и научно обоснованной, органично включаться в общую педагогическую деятельность классного руководителя. «Сотрудничество с родителями - залог успеха классного руководителя» Современный классный руководитель – изящный специалист и психолог. Владея теоретическими знаниями и педагогической интуицией, он легко находит общий язык и вступает в контакт с коллегами, учениками и их родителями, умело ведет работу совместной деятельности в школе и вне ее. Он исследователь и организатор, общественник, увлеченный наукой, спортом, техникой или искусством человек. Все богатство своей души он с готовностью дарит ученикам.

Классный руководитель должен поставить перед собой задачи:

- повысить роль ученического самоуправления в планировании, организации и анализе жизнедеятельности в классе;
- создать необходимые условия для проявления творческой индивидуальности каждого ученика;
- формировать основы культуры общения и построения межличностных отношений;
- содействовать саморазвитию, познанию, воспитанию, реализации личности детей; формированию нравственной позиции; обеспечение участия родителей в подготовке и проведении ключевых воспитательных дел в классе.

Принципами воспитания являются:

- искренность и доверие в отношениях с детьми;
- личный пример и участие во всех делах;
- разумное сочетание любви и строгости;
- уважение личности ребёнка;
- доброжелательность в отношениях с родителями;
- ориентация на положительные жизненные идеалы.

Деятельность классного руководителя является: присоединиться; помочь; вовремя отойти в сторону, позволяя детям идти своим путём; следовать дальше, чтобы помочь другим.

Конечно, хорошим классным руководителем стать нелегко. Но им может быть каждый учитель при условии упорной работы над собой и ответственного отношения к порученному делу, при наличии высоких моральных качеств.

Великий В.А.Сухомлинский подчеркнул что: «У каждого ребёнка в глубине души спрятаны колокольчики. Надо только отыскать их, затронуть, чтобы они звенели добром и весёлым звоном», и было бы хорошо, если каждый классный руководитель, помнил и руководствовался этим напутствием в своей работе с детьми.

Можно с уверенностью сказать: классное руководство - это не обязанность, это бесконечное творчество!

В заключение хотелось бы привести «10 заповедей «классного» воспитателя»:

- Умей выслушать - ибо в идеях детей есть рациональное зерно. Найди его.
- Не кричи. Не подавляй голосом - ибо твои авторитетные слова, сказанные тихо, будут быстрее услышаны.
- Найди, за что похвалить - ибо доброе слово и кошке приятно.
- Будь справедлива - ибо обиды больно ранят детскую душу.
- Умей видеть положительные качества ученика - ибо хорошего в детях больше, чем плохого.
- Зарази собственным примером - ибо кто-то должен быть паровозом.
- Защищай своего ученика даже перед педагогами - ибо в негативных моментах есть свои причины.
- Не ябедничай родителям по пустякам - ибо в собственном бессилии расписывается только слабак.
- Поощряй инициативу учеников - ибо сделать все самой невозможно.
- Употребляй во время общения много ласковых слов - ибо классный руководитель - мать от завтрака и до обеда.

Литература:

1. Н.И. Дереклеева. Классный руководитель. Основные направления деятельности – М.:Вербум – М, 2001.
2. Селевко Г.К. Педагогические технологии на основе активизации, интенсификации и эффективности управления УВП / Г. К. Селевко. – М.: НИИ школьных технологий, 2005.
3. Смолко Е. Воспитывать вместе. // Семья и школа. – 1985, № 9.
4. Справочник классного руководителя. Лучшее из практики воспитательной работы.// МЦФЭР,2009-2011г.
5. Стефановская Т. А. Классный руководитель. Функции и основные направления деятельности.- М., Академия, 2006. С.82).
6. Созонов В. П. Организация воспитательной работы в классе. Методическое пособие для классного руководителя - М., 2002. С.17.
7. Классному руководителю Учеб-метод.пособие /Под ред. М. И. Рожкова.- М., ВЛАДОС, 2001.

МАВҶЕИ УСТОД АЙНӢ ДАР БАҲСИ ЗАБОНИ АДАБӢ

Кубриё Нурова

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Аз нимаи дувуми асри XIX дар байни рӯшанфикрону донишмандон барои сода кардани забони адабии тоҷик муборизаи доманадоре давом кард. Устод Айнӣ ва пайравони ӯ дар рисолаву пажухишҳои худ таъкид кардаанд, ки сарвару илҳомбахши ин баҳсу талошҳо маорифпарвар ва мутафаккири тоҷик Аҳмади Дониш буд.

Аҳли таҳқиқ, аз ҷумла, устод Муҳаммадҷон Шақурии Бухорой бар он ақидаанд, ки «Демократӣ шудани забони адабӣ дар нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX асосан бо ду роҳ давом кардааст:

- яке сода кардани забони адабӣ;

- дигаре аз ҳисоби забони зиндаи гуфтугӯӣ афзудани сарвату имкониятҳои он» (0.57).

Воқеан барои анҷоми ин вазифаи таърихӣ дар назди аҳли илму адаб чунин имконият вучуд дошт:

- истифодаи сарвати бебаҳои забони адабии ниёгон;

- тоза кардани забони адабӣ аз ҳар гуна унсурҳои бегона ва ба табиати забони тоҷикӣ номувофиқ;

- ба мардум дастрас намудани мероси гаронбаҳои илмию адабӣ.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки забони адабии тоҷик дар гузашта бо номи форсӣ шуҳрат дошта, дар даврони Рӯдакӣ ва Ибни Сино оғоз ёфта, дар муддати садсолаҳо ташаккул ёфта, то рӯзгори мо бо захираи бою рангинеро дар ганҷинаи худ гирд овардааст. Ин ганҷинаи бебаҳо ва арзишманд барои саводнок ва соҳиби илму адаб гардонидани мардумони туркнаҷод саҳми беназир гузошта, ҳамзамон ҷиҳати ба мардум расонидани арзишҳои динию мазҳабӣ иқтидори бузургу беназири худро истифода намудааст.

Бо вучуди ин иқтидори беназир дар замони Аҳмади Дониш ва тарафдорони ӯ дар охири асри XIX дар роҳи демократӣ кардани забони адабӣ оғоз гардида буд ва ҳадафи асосии он ҳар қадар ба мардум наздик кардани забони адабӣ ва бештар ба муқобили пайравони мураккабнависӣ ва иншонависони замон равон гардида буд. Мақсади Аҳмади Дониш ва пайравони он, ки устод Айнӣ яке аз ғаёломи ин ҷараён ба ҳисоб мерафт ва ин аз он иборат буд, ки забони адабӣ мувофиқи талаботи замон, мутобиқ ба зебоипарастии воқеии мардумӣ ва маорифпарварӣ ба асли халқии худ бештар наздик шавад, аз ганҷинаи забони халқ бештар баҳравар гардад. Устод Айнӣ ин ҷараёнро «ҳаракати майлон ба забони омма - ба забони содаи ҳамафаҳм» унвон кардааст.

Устод Айнӣ дар болоравии ин ҷараён саҳми беандоза дошта, дар пешравӣ ва ташаккули ин раванди муҳими таърихӣ мақоми пешвоиро доштааст.

Солҳои 20-уми қарни XX вақте дар харитаи сиёсии ҷаҳон миллати тоҷик ҳамчун ҷумҳурии навтаъсис пайдо шуда, душманону бадхоҳони ин мардумро бо ҷунбиш овард, устод Айнӣ дар ин майдони мубориза баҳри ҳифзи миллати тоҷик ва поянда доштани фарҳангу адабиёти он бархост. Ӯ ин вазъияти пурихтилоф ва дар навбати худ тақдирсозро дар номае, ки ба писараш Камол Айнӣ навиштааст, чунин тасвир мекунад: «Дар ҳамон вақтҳо тақсими ҳудуди миллатҳои Осиёи Миёна шуда, тоҷикон ҳам ба сифати як миллати мустақил шинохта шуда буданд. Аз ин хатои шарқшиносон (инқори мавҷудияти халқи тоҷик К.Н.) пантуркистон истифода бурда, будани тоҷикҳоро дар Осиёи Миёна инкор карданд ва «тоҷикон ўзбеконанд, ки бо таъсири эронӣ забони худро гум кардаанд» гуфтааст («Сарнавишти форси тоҷикии Фарорӯд дар садаи бисти мелодӣ. Д.1384, с. 87). Ин ҷанҷол, ки ба маҳрумсозии тоҷикон аз мероси фарҳангии сиёсӣ равона карда буд, дар солҳои 1926 то соли 1931 хеле шиддат гирифт. Дар ин муддати тӯлонӣ дар матбуоти даврӣ, дар рӯзномаи «Овози тоҷик» ва маҷаллаи «Раҳбари Дониш» баҳси домнадоре оид ба забони адабии тоҷикӣ давом кард. Аввалин муҳаккике, ки ба ин баҳс оғоз бахшида, ба ҳимояи забони адабии тоҷикӣ бархост, устод Айнӣ дар саҳифоти матбуоти он рӯз зиёда аз 11 мақола навишт. Ҳамзамон устод Айнӣ дар мувоҳида бо Абдувоҳиди Мунзим бархоста, кӯшиш намуд, ки забони адабиро аз ҳисоби лаҳҷаҳои маҳалли тоҷикӣ интиҳоб намояд. Соли 1928

дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» (шумораҳои № 11-12) мақолаи «Забони тоҷикӣ»-и устод Айни чоп шуда, ба баҳси забони адабии тоҷик асос гузошт. Дар ин замон, ки аксари донишмандон аз истифодаи калимаи «тоҷик» ҳарос доштанд ва забони мардуми Мовароуннахрро ба мардуми тоҷик мансуб донишман наметавонанд, ӯ мақолаи худро «Забони тоҷикӣ» унвон дод. Дар ин мақола устод Айни оид ба ҷараёни баҳсҳо дар матбуоти русӣ оид ба забони адабии тоҷикӣ ахбор дода, чунин қайд менамояд: «Аз рӯйи шундаам, дар болои хостани забон дар адабиёти нави навиштаи тоҷик ду фикри асосӣ меравад:

- яке қабул кардани забони умумии форсӣ, ки аз он ҳамаи форсизабонони ҷаҳон Ҷоида бурда тавонанд;

- дигаре забони содаи авоми тоҷик.

Устод Айни бар зидди гурӯҳи аввали даъвогарон баромада, ҷонибдори ба мардум наздик овардани забонро талқин намуда, менигорад: «Худи ман тарафдори фикри дуҷум ҳастам, зеро «аввал хеш дувум дарвеш» аз масалҳои машҳури тоҷикӣ аст». (С. Айни «Куллийет», ҷилди 11, китоби II, Душанбе: Ирфон, 1964, с. 362).

Устод Айни сабаби ҷонибдорӣ худро аз гурӯҳи дувум бо чунин андешаҳои ҷолиб асоснок мекунад: «Агар мо худ дар навбати аввал худи тоҷикони Тоҷикистон ва Ўзбекистонро дар назар нагирифта, ба доно кардани оммаи форсизабонони беруна кӯшиш кунем, монанди он кас мешавем, ки аҳли хонаводаи худро гушна гузошта, ба гушнагони беруна садақа медиҳад» (с. 362).

Бо ин андеша устод Айни донишмандону соҳибзабонро таъкид мекунад, ки хусусияти тоҷикиро дар навиштаҳои худ риоя кунем, боз ҳам забони мо аз забони матбуоти Эрон, ки 80-90 Ҷоидаш арабӣ аст, ба форсизабон наздиктар хоҳад монд (36 с.).

Устод Айни медонист, ки ба сифати забони адабии тоҷикӣ интихоб намудани забони матбуоти Эрон боз мардуми тоҷикро аз фарҳанги бою рангини ниёгон дур хоҳад кард. ӯ аҳамияти ба забони мардум наздик овардани забони адабиро бо чунин далелҳо асоснок мекунад: «Дар ин роҳ мазмуни навиштаҳо роли калон бозӣ мекунад, мазлумон ва меҳнаткашонӣ Шарқ аз риёкорӣ, аз муболиғаҳои бемаънӣ, аз ҳаёлотӣ хушк, аз мавҳумотфурӯшии мулло ва эшонон ба ҷон омадаанд». Акнун ба онҳо ба кучо бурдани манфиати моддӣ ва роҳи халосии онҳоро нишон додан даркор аст, аз муболиға ва ҳаёлотӣ шарқӣ дар гузашта ҳар чизро монанди будаиш намоён кардан зарур аст.

Айни эҳсос намуда буд, ки масъалаи хеле муҳим ва пурихтилоф интихоби забони адабӣ ба ҳисоб меравад. Яъне барои муқаррар намудани забони адабӣ ӯ ба ҷои ҳамаи қадом маҳалро бояд ба инбат гирифт. Дар баҳси забони адабӣ, ки аз соли 1926 то соли 1931 давом кард, зиёда аз 109 мақола таҳия шуда, аксари онҳо аз забони авом дур будани забони адабиро тавсия медидаанд. Устод Айни даъво пеш меорад, ки забони шаҳрҳои Бухорову Самарқандро дар назар гирем, «ба ҷои канори Омӯяи Тоҷикистон ва инчунин ба ҷои кӯхистони даруни Тоҷикистон мувофиқ намеояд» (с.363). Зеро ин иштибоҳ буд, ки ҳазор сол тоҷикони беруни шаҳрро аз ҷараёни таърихӣ берун дошта мешуд. Бинобар ин устод Айни ҷонибдорӣ забони авомро таъкид намуда, ки андешаи худро чунин баён месозад: «Забони авоми тоҷик забонест, ки вайро оммаи тоҷик фаҳмад, дар ҷумлабандӣ, дар ташбеҳҳо, дар киноя ва истиораҳо, дар зарбулмасалҳо ва дар дигар бобатҳо хусусият ва рӯҳи забони тоҷик риоя шуда бошад» (саҳ. 362).

Устод Айни ин андешаи худро тавзеҳ дода, таъкид мекунад, ки интихоби забони авом он гоҳ армонҳои моро бароварда мекунад, ки «ба шарте ки дар хуш карда гирифтани ҷои маҳал сахт нашавад». Ин фикри худро устод Айни тавзеҳ дода, ҳадафи худро бо чунин далелҳо

равшан месозад: «Лекин масъалаҳои хуш карда гирифтани лаҳҷаҳои умумитар як масъалаест, ки ба андак- мундак кӯшиш ҳал намешавад» (саҳ. 363).

Бо вучуди ин мушкилот вазифаҳои аввалияи забони адабии тоҷикиро тақрибан муайян мекунад». Барои оммафаҳм кардани забони адабиёти тоҷик тафтиш кардан ва дониستاني лаҳҷаҳои кӯҳистон низ зарур аст, ки ба ин вазифа то ҳол даст расонда нашудааст (саҳ. 363).

Вазифаи дигаре, ки дар назари устод Айнӣ муҳим ва ҳалталаб мебошад, ин истифода ва интихоби истилоҳоти соҳавӣ мебошад: «Агар ба болои ин душвориҳои истилоҳоти фанӣ ва истилоҳҳои сиёсӣ, ки ба онҳо авоми тоҷик шинос нест, зам шавад, мебинед, ки душворӣ ба чӣ дараҷа мерасад. Азбаски забони тоҷикӣ ҳанӯз дуруст тафтиш нашудааст, мо маҷбурем, ки бештарини истилоҳоро аз арабӣ ё аз русӣ гирем» (с.365).

Мутаассифона, ин пешниҳоди устодро мутахассисон асоснок карда, то ҳол истилоҳоро ба таври тайёр аз забони русию арабӣ гирифта, ақаллан аз забони илмӣ ҳамзабонон истифода бурдани истилоҳотро қабул надоранд. Ба андешаи мо, сохтан ва ҷустуҷӯи истилоҳоти соҳавӣ аз рӯзи аввал ба имконоти забони тоҷикӣ тақия кардан ба мақсад мувофиқ меомад.

Устод Айнӣ воридшавии калимаҳои душвор ва бегона ба ташвиш меорад ва дар забони зинда нигоҳ доштани онҳоро зарур намедонад: «Баъзе луғатҳои бегона ва душвор, ки бо маҷбур кардани зиндагонии нав мебарояд, муҳим нест, модом, ки онҳо ба зиндагонӣ даромадаанд, ду рӯз пеш ё пас фаҳмида мешавад» (с. 368).

Ин пешниҳоди устод Айнӣ низ дар оянда ба воридшавии калимоти бегона ба забони зинда асос гардид ва ин чараён то ҳол дар соҳаҳои техникӣ ва технологӣ давом дорад.

Албатта, ин андешаҳои ҷолиби устод Айнӣ аҳли илму фарҳанги он рӯзро ба майдони баҳс мекашид. Аз ҷумла, нависанда ва донишманди тоҷик Абдувоҳиди Мунзим ба баҳс бархоста, бар алайҳи устод Айнӣ ҷонибдорӣ забони матбуоти Эронро талқин намуд. Устод Айнӣ дар мақолаи «Ҷавоби ман» ба даъваҳои беасоси Мунзим ҷавоб дода, андешаҳои худро бо мисолу далелҳои воқеӣ асоснок намуда, Мунзим ва мақолаи ӯро ба муҳокимаи аҳли матбуот вогузор менамояд.

Ҳамин тариқ, аз мувоҳидаи охири солҳои 20-ум равшан гардид, ки Айнӣ ба қоида мувофиқ кардани унсурҳои забони халқро талаб карда, ҳар чизро, ки ба қоидаҳои забон мувофиқ наояд, бо далелҳои илмӣ рад мекард. Устод Айнӣ яке аз бузургтарин посдорони забони халқ буда, канораҷӯӣ аз душворбаёнӣҳоро дар тамоми даври замон таъкид намудааст.

Адабиёт:

1. Айнӣ С. Куллийет. Ҷилди 2. – Душанбе: Ирфон, 1964.
2. Айнӣ С. Ҷавоби ман // Забони тоҷикӣ дар мабнои мувоҳидаҳо. – Душанбе: Ирфон, 2007.
3. Сатторзода М. Лузуми ҳамгун сохтани истилоҳот дар забони форсӣ (дарӣ ва тоҷикӣ) // Кӯҳна ва нав. -Душанбе, 2001.
4. Шакурӣ М. Сарнавишти форсӣ-тоҷикии Фарорӯд дар садаи бисти мелодӣ. - Душанбе, 1384.
5. Шакурӣ М. Сайри адабии Садриддин Айнӣ ва марҳалаҳои он // Ҷашнномаи Айнӣ// ҷилди 1X.- Душанбе: Дониш, 2002 .

**ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ - ҶУН ОМИЛИ РУШДИ ШАХСИЯТ ВА
ТАШАККУЛИ ВАҲДАТ ВА ЯҶОНАГИИ МИЛЛӢ**

Орифҷонова Н.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Имрӯзҳо мардуми тоҷик ва тоҷикистонӣ ҳамвора ҷашни 30-солагии Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҷашн мегиранд, ки ин ба аҳли ҷомеаи мо як ифтихору шукӯҳи миллӣ ва сиёсӣ мебахшад. Ҷомеаи тоҷикистониро як фараҳу хушнудии бекарона фаро гирифтааст, зеро истиқболгирии ин ҷашни сиёсӣ як тантанаи пуршукӯҳи миллӣ аст, ки дар он идеяи миллӣ ва орзую омили чандинасраи ниёгонамон – идеяи давлатдорӣ инъикос ёфта, он тавассути рӯҳияи қавӣ, асолату рисолат ва фарҳанги миллӣ ба наслҳои оянда воғузур мегардид.

Агар ба саҳифаҳои таърихи навинтарини Тоҷикистон назар афканем, мутмаин мешавем, ки дар ин сӣ соли сипаришуда ҷомеаи навбунёди тоҷикистонӣ як қадами бузурге ба сӯи орзую омили дерошноии миллии хеш пеш гузоштааст. Дар қатори давлатдорӣ миллӣ ҷомеаи мо дар кӯраи ҳаводиси пургирудору тағйироти нави ҷамъиятӣ ба ҷанги шаҳрвандӣ ва муноқишаю мушкилоти иҷтимоӣ хотима бахшида, бо ташаббускориҳои сулҳпарварона ва иқдоми пурмухтавоӣ сиёсии худ таҷрибаи гаранбаҳои иҷтимоиро аз сар гузаронд. Дар ин муддати барои таърих кӯтоҳ ҷомеаи тоҷикистонӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо дар рушди кишвар дастовардҳои назаррасро ноил гашт, балки дар миқёси ҷаҳон обрӯю эътибори сиёсӣ пайдо намуда, умеди ҳама тоҷикони дунё шуда мондааст.

Ҷамаи ин дастовардҳо, бешубҳа, бо иродаи матину заҳмати мардуми тоҷикистонӣ ва шучоати сиёсии Пешвои муаззами миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба даст омадаанд. Камолоти инсон ва рӯҳи ҷомеаи ҷадид танҳо ба василаи ба даст овардани болотарин ҳубию озодӣ мумкин аст, ки он тавассути фаъолияти маърифатӣ, муносибати фаъол ба воқеият ва ғолиб шудан бар ҳавасҳо ба амал меояд.

Яке аз масъалаҳои муҳими миллие, ки аз тарафи Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон дар ҷодаи рушди камолати маънавии мардуми тоҷик ба миён гузошта шуда буд, дар баробари ба даст овардани сулҳу салоҳият миёни тоҷикон - ин ташаккули шуури миллӣ ва баланд бардоштани сатҳи худшиносии миллии мардум ва, бахусус, ҷавонону наврасон буд. Тарбияи ҳисси ватандӯстӣ, ки асосбунёди идеяи миллии давлатгустарӣ ва ваҳдату ягонагии миллат мебошад, тавассути ислоҳот дар соҳаи маорифу фарҳанги миллӣ, соҳаи иҷтимоӣ-содиротӣ собитқадамона дар амал татбиқ мегардад.

Зикр намудан ба маврид аст, ки анҷом ёфтани ҷараёни гуфтушуниди байни тоҷикон солҳои 1994-1997 ба ташаккули инкишофи худшиносии халқи тоҷик ва дигаргунсозиҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ бетаъсир намонд. Дарача ба дарача поён рафтани гурури нозарури маҳалгароӣ, бадбинию нобовариҳо омили дар сатҳи баланд гузоштани манфиатҳои миллӣ гардид. Сатҳи худшиносии миллӣ дар ҷомеаи муосири тоҷик то ҳол танҳо байни ҷавонони кишвар ва табақаи зиёӣ ба қадри кофӣ инкишоф наёфтааст. Ташаккулёбии худшиносии миллии оммаи меҳнаткаш ҳам бисёр суст инкишоф ёфта истодааст ва, баъзан, умуман ҳис карда намешавад. Тоҷикон миллате мебошанд, ки таҷрибаи ғанию ба худ ҳосил иҷтимоию фарҳангӣ - таърихӣ дошта, дар пайдо намудани ҷой ва мавқеи худ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ имконияти бештаре доранд.

Ҳалли масъалаҳои ташаккул додан ва ба сатҳи баланд бардоштани худшиносии миллӣ бидуни инкишофи моддӣ ва маънавӣ аз имкон берун аст. Мушкilotи бо кор таъминкунӣ, муҳочират ва шугли аҳолии ҷумҳурӣ низ бе дарки худшиносии миллӣ ҳалноталаб мемонанд. Ҳамчунин, барои ташаккули муттасилонаи худшиносии миллӣ баланд бардоштани донишу таҷрибаҳои касбии кормандони соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллии кишвар низ хеле мусоидат мекунад. Дар ин самт, алалхусус муроҷиат ба фарҳанги маънавӣ, таҷрибаи таърихӣ иҷтимоӣ ва донишҳои муосири фан ва фановарӣ ғайриимкон аст.

Муҳимтарин дастовардҳо дар сохтори иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии кишвар тайи солҳои соҳибхитиёрӣ - ин ҳалли масъалаҳои мактабу маориф, таълиму тарбия, тандурустӣ, рушди иқтисодиёт, амнияти озуқаворӣ, истиклолияти энергетикӣ ва аз бунбасти коммуникатсионӣ баромадани Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар амал татбиқ гардидани ин амалҳо, аз як тараф, агар ба рушди иҷтимоӣ иқтисодии мамалакат мусоидат намоянд, аз тарафи дигар, он саҳми худро дар ташаккули худшиносии миллӣ мегузорад.

Худшиносии миллӣ, ки, аслан, аз шинохти асолату неруи маънавию рӯҳияи фардӣ аз овони наврасӣ оғоз ёфта, дар овони ҷавонӣ фаъол мегардад, имрӯзҳо як вазифаи ҳатмии ҳар шахс ва барномаи амалии муассисаҳои маърифатӣ, мактабҳои олию таҳсилоти ҳамагонӣ шуда мондааст. Донишандӯзӣ ва таҳсилот чи дар мактабҳои миёна ва чи дар донишгоҳҳои олӣ бо тақозои замон мувофиқи стандартҳои ҷаҳонӣ дар қаламрави кишвар густариш меёбад. “Тавоно бувад, ҳар ки доно бувад, Ба дониш дили пир барно бувад”- ин гуфтаҳои Фирдавсии бузург имрӯзҳо шиори машъалафрӯзи зиндагии аксари ҷавонони тоҷикистонӣ гаштааст.

Худшиносии миллӣ, ки аз худфаҳмӣ шуруъ мешавад, тавассути ташаккули худогоҳӣ, худбаҳоидихӣ ва худтакмилдихӣ ҳар фардро дар алоҳидагӣ ба шахсият табдил месозад. Худшиносии миллӣ аз доништан, аз ҳештаншиносию донишандӯзии собитқадамона, аз илму маърифат давом меёбад. Сатҳи дониш чӣ сон баланд бошад, ҳамон қадар он таҷриба мехоҳад ва, аз ин рӯ, роҳи амалу амри воқеӣ мечӯяд ва дар амалия илми назарӣ тасдиқ шуда, ба таҷрибаи бузурги фардӣ ва ҷамъӣ мубаддал мегардад.

Дар илми фалсафа худшиносӣ ин як падидаи зехнӣ - худогоҳӣ, ки ҳамчун рефлексия, - худбаҳоидихӣ аз тариқи дониши худ ва бо ҷашми дигарон худро шинохтан мебошад. Он ҳамчун шартӣ асосии худнигаҳдорӣ дар вақту фазои муайян буда, мувофиқи худии худ, чи хеле ки ҳаст, ҳамон тавр худро дар замони муайян нигоҳ медорад, аз ин рӯ, файласуфон чунин ақида доранд, ки маҳз худшиносӣ — асосбунёд ва шартӣ асосии ҳар гуна ваҳдату ягонагӣ аст. Чиддан гирем, худшиносӣ ба маънои томи фалсафиаш ҳамеша мавҷуд аст, он на аввалу на охир дорад, чунки аз рӯйи ақидаи фалсафӣ он ҳамчун сабабу шартӣ асосии ташкили сохтори олам, чун олоти ҳастию асли олам аст. Мувофиқи ин ақида чунин бармеояд, ки дар пойгоҳи ҳар шуур ягонагӣ ва ваҳдати субъект меистад.

Дар ташаккули худшиносии шахсият таъсири арзёбии фард дар муҳити атрофиён ва мақоми вай дар байни гурӯҳи ҳамсолонаш хеле муҳим аст. Барои шахс ҳамчунин фаҳмидани арзиши «Мани воқеии худ» ва «Мани комил, яъне, мани идеалии худ» бар замми ин худбаҳоидихӣ – арзёбӣ аз натиҷаҳои фаъолияти худ хеле муҳим аст. Унсурҳои асосии худшиносии шахсият, ба ақидаи файласуфони ҷомеашинос, шинохти хуввияти худ, огоҳӣ аз «ман»-и худ ҳамчун шахси фаъол, мабдаи фаъолноқӣ; огоҳӣ доштан аз

хусусиятҳои равонии худ ва мавҷудияти низоми муайяни худтанзимкунӣ ва худбаҳодиҳии иҷтимоӣ ва маънавӣ (ахлоқӣ) мебошанд. Ҳамаи ин унсурҳо аз ҷиҳати функционалӣ ва генетикӣ ба якдигар пайвастанд, ҳол он ки онҳо дар як вақт ташаккул наёфтаанд. Вазифаи худшиносӣ, пеш аз ҳама, чамъ намудани иттилоот дар бораи худ, барои худтанзимкунӣ мусоидат мекунад. Он дар муносибати эҳсосотӣ- арзишӣ нисбати худ барои худтанзимкунии рафторӣ хидмат мекунад. Арзишу аҳамияти худшиносӣ дар чист? Он барои мувофиқати ботинии шахсият, хуввияти шахсӣ барои худ дар гузашта, ҳозира ва оянда мусоидат мекунад, хусусияту тафсири таҷрибаи андӯхташударо тавсифу муайян менамояд ва ҳамчун манбаи интизориҳо барои хеш ва қору рафтори атрофиён нисбати худ хидмат мекунад. Шуури фардии шахс, пеш аз ҳама, дар раванди тарбияву таълим, дар натиҷаи азхудкунии донишу эҳсосот ва таҷрибаи чамъшудаи башарӣ ва мардумӣ, ки муддати тӯлонӣ дар фарҳанги миллӣ ва тамаддунҳо нигоҳ дошта шудаанд, дар баробари ин ҳамаи ин донишу таҷрибаҳо ҳамеша бар таассуроти бевосита, ки аз воқеияти мавҷуда дарку эҳсос мешаванд, ташаккул меёбад.

Ҳар кас манфиати шахсиро чамъии миллии худро дарку тақозо намуда, неку бади дунёро фарқ мекардагӣ мешавад ва интихоби озоди вай дар асоси донишу маърифату эҳсоси ватандорӣ ва меҳанпарастии хисси масъулиятшиносиро дар назди насли оянда ва ҳамватанон бедор мекунад.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, ки дар ҳамон солҳои тақдирсози ба даст овардани соҳибистиклолӣ, дар оғози давраи таърихи навтарини ҷумҳурӣ ташкил шуда буд, ҳамқадами замон гардид. Аҳли ҷомеа ва махсусан, абармардони маориф, илмҳои техникӣ ва технологии Тоҷикистон, ниёзҳои иҷтимоӣ маърифатии ҳаррӯзаи ҷомеаи ҷадидро саривақт дарк намуда, бо дастгирии арбобони ташаббусқори илму фан тасмим гирифтанд, ки дар кишвар чунин як донишгоҳи нодири фановариро ташкил намояд.

Албатта, хатмкунандагони солҳои аввали Донишгоҳи технологии Тоҷикистон аз кам будани бисёр таҷҳизоти техникӣ дар қорхонаҳо, норасоии кадрҳо - устодони баландихтисос ва ё набудани ҷойҳои қорӣ мувофиқ бекор монда буданд. Аксари тамомкунандагон ба шуғлҳои дигар рӯ меоварданд ё барои тақмили ихтисосҳо ва малақаҳои технологии хеш ба хориҷи кишвар сафар мекарданд. Дар ҷомеаи тоҷикистонӣ хатмкунандагони донишгоҳи технологӣ солҳои аввал шуғли хешро аз рӯи ихтисоси технологиашон зуд пайдо карда наметавонистанд. Аммо, бо мурури замон ҷомеа симои ҷадид гирифта, имрӯзҳо, соҳаҳои гуногуни технологӣ бо пешрафти чамъиятӣ ҳамчӯр шуда, афзалият пайдо карда, фарогиру пурмухтаво шуданд. Бо дастгирии зиёиён, арбобони сиёсӣ ва илму маърифат, инчунин, фаъолияти самараноки хатмкунандагони Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, ташаббусқорӣҳои аҳли фан ва фановарӣ бо қорӣ шудани идеяҳои инноватсионӣ фанҳои технологӣ низ дар қатори фанҳои дақиқ, иқтисодӣ ҳуқуқӣ афзалият пайдо карда, дар рушди ҳамҷонибаи ҷомеа сахмгузор шудаанд. Аз ин ҷост ки, имрӯзҳо, Донишгоҳи технологии Тоҷикистон яке аз муҳимтарин мактабҳои олии Тоҷикистон ба шумор меравад, зеро ки он донишҳои фанӣ ва ихтисосҳои замонавӣ иқтисодӣ, иттилоотӣ компютерӣ ва коммуникатсионӣ, ки дар ин донишгоҳ таълим дода мешаванд, бо технологияҳои муосир омӯзонда шуда, дар айни ҳол актуалӣ ва афзалиятнок гардидаанд.

Адабиёт:

1. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷ.1. – Душанбе: Ирфон, 2002.
2. Раҳмонов Э. Масъулият барои фардои миллат. - Душанбе, 2003. -16 с.
3. Шоисматуллаев Ш.Таджикистан в зеркале приемственности и смены поколений. - Душанбе, 2006. – 250 с.

**НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ДАР РУШДИ КОРИ КИТОБХОНАҲОИ
ЧУМХУРӢ**

**Равшанова Нилуфар - омӯзгори кафедраи китобхонашиносӣ ва библиографишиносӣ
МДТ ДДФСТ ба номи М. Турсунзода**

Меҳрочиддини Низомиддин - омӯзгори кафедраи мусаввирӣ ва ҳайкалтарошӣ ДДСТДТ

Яке аз масъалаҳои муҳим дар шароити ҷаҳонишавии фазои иттилоотӣ ин такмил ва омӯзиши фаъолияти китобхонаҳои анъанавӣ ва бунёди китобхонаҳои электронӣ дар тамоми мамлакат дунё ба ҳисоб меравад. Истифодаи технологияи муосири иттилоотӣ дар фаъолияти китобхонаҳо ба монанди компютерҳои фардӣ, воситаҳои нави интиқоли матнӣ чопӣ ба матнӣ электронӣ, таҳияи китобҳо ва дастурҳои библиографӣ дар шакли электронӣ ва нигоҳдории онҳо, инчунин истифодаи интернет дигаргуниҳои куллиро ба вуҷуд овард.

Афзоиши босуръати теъдоди аснодҳо ва бар замми ин зарурати кам намудани сарфу харчи моддӣ барои очилан дастрас намудани он ба хонандагон вазифаи асосии китобхонаҳои имрӯза ба ҳисоб меравад. Яке аз роҳҳои воқеии ҳалли ин масъала дар раванди бунёди китобхонаҳо бо истифода бурдани технологияи муосири иттилоотӣ мебошад. Чи тавре ки таҳқиқоти илмӣ ва фаъолияти амалӣ нишон медиҳад, ҷустуҷӯи адабиёт, мутолиаи адабиёт ва ҷамъоварии мавод бо истифодаи техникаи компютерӣ сифати кор ва иҷрои онро сабук менамояд.

Пешрафти босуръати технологияи муосир, алоқаи мобилӣ, телекоммуникатсия ва компютеркунонии самтҳои гуногуни соҳаҳои хоҷагӣ халқ маҳаки рушди иттилоотрасонӣ низ гардиданд. Дар шароити имрӯза, ки ҳама гуна иттилоот мавқеъ ва арзиши хосро дорост, мутахассисони соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ истифодабарии техникаву технологияи муосирро ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои хеш хеле муҳим ва саривақти мешуморанд. Технологияи муосир имкон медиҳад, ки коркард ва паҳннамоеи босифати иттилоот бо суръати хеле баланд анҷом ёфта, ба ин васила истифодабарандагон ба маълумоти зарурӣ дар муддати хеле кӯтоҳ дастгир гарданд. Табиист, ки китобхона дар баробари дигар ниҳодҳои ҷамъиятӣ ҳамчун маркази муҳими иттилоотрасонӣ аз ин раванд наметавонад дар канор бошад, пас он ҳадафу самтҳои фаъолиятро ба эҳтиёҷоти ҷомеаи иттилоотӣ созгор намояд. Гузариш аз шаклҳо ва услубҳои анъанавии иттилоотрасонӣ ба шаклҳои муосири автоматикунонии фаъолият барои китобхонаҳо дар ҷумҳурӣ ногузир аст. Баробари китобхонаҳои анъанавӣ арзи вуҷуд намудани китобхонаҳои электронӣ дар самтҳои гуногуни фаъолияти онҳо аз ҷумла коркард, таҳияи феҳристи электронӣ, таҳияи маводи гуногуни библиографӣ ва махсусан хизматрасонӣ ба хонандагон тағйироти кулӣ ба амал омад.

Китобхонаи электронӣ низоми нави дастёбӣ ба захираҳои иттилоотист, ки ба самаранокии хизматрасонӣ дар ин самт мусоидат менамояд, ки он дар баробари китобхонаи анъанавӣ ба равандҳои хониш ва хадмоти китобдорӣ таъсири мусбат мерасонад.

Имрӯз китобхонаҳои анъанавӣ талаботи тамоми аҳолиро қонеъ гардонида наметавонад. Барои ҳаматарафа хизмат расонидан, шаклҳои ғайримуқимӣ (ғайрестатсионарӣ) хизматрасонӣ ба аҳоли бояд ба таври муосир ба роҳ монда шавад. Аз толори хониш ва шӯбаи хизматрасонӣ тамоми аҳоли истифода бурда наметавонад, барои онҳо китобхонаи сайёр, нуктаи китобдихӣ ва абонементи ғоибона бояд хизмат расонад.

Бояд тамоми китобхонаҳо ба таври электронӣ бунёд карда шавад. Бунёди китобхонаи электронӣ таърихи тӯлонӣ надорад. Он дар Аврупою ИМА ибтидои солҳои 70-уми қарни гузашта ва дар Русия оғози қарни ХХІ пайдо шуда, раванди ташаккули он дар ҷараён аст. Бо вучуди баъзе мушкилоти техникаю технологӣ ва ҳуқуқӣ ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи махсуси таъсиси китобхонаи электронӣ мураттаб мегардад. Ҷорӣ намудани технологияи муҳофизати асноди электронӣ, пешгирии ҳолатҳои воридшавии ғайриқонунӣ ба хазинаҳои рақамӣ, таҳияи низоми назоратӣ чиҳати дастёби ба асноди электронӣ, таъмини беҳатарии дарозмуҳлати хазина, ҷорӣ намудани технологияи асноди электронӣ ҳалталаб маҳсуб меёбад.

Чи тавре ки дар боло қайд кардем, бе пояҳои мустаҳками моддию техникаӣ наметавон ба бунёди китобхонаи электронӣ даст ёфт.

Дар қарни технологияи нав баробари қонеъ гардондани эҳтиёҷоти хонандагон ба китобхонаи ҷопӣ бо истифода аз воситаҳои коммуникатсионӣ ташкили хазинаи китобхонаи электронӣ аҳамияти махсус касб менамояд.

Барои такмили мунтазами фонди китобхонаҳо ва зиёдшави теъдоди хонандагони виртуалии китобхонаҳо ба китобҳои электронӣ ва сомонаҳои интернетии иттилоотӣ вобаста аст. Бо чунин раванд мо метавонем осори ҷопии бузургони худро аз қабилҳои Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ, Саъдии Шерозӣ, Садриддин Айнӣ, Мирзо Турсунзода ва дигаронро ба таври васеъ дастрасти хонандагон гардонем. Инчунин доир ба сатҳи баландгардии фарҳангӣ ва маърифати хонандагон ноил гардем.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ китобхонаҳои электронии гуногун бунёд ва мавриди истифода қарор дорад, ки хазинашон такмил меёбад. Нухабардории маводи электронӣ ва ба хазинаи асосӣ ворид намудани он баҳри қонеъ гардондани талаботи хонандагон, ҳамчун таҳияи интишори китобхонаю дигар матолиб ва ҳатто созмондихию баргузори чорабиниҳо мусоидат менамояд. Дар ин замина таҳияи феҳристҳои электронӣ аҳамият дорад, ба ин васила муштарӣ ба мазмуну мундариҷаи хазинаи электронӣ ошно гардида, дар толори махсусгардонидашуда аз он баҳра мебардорад. Ин ҷо тарҳрезии барномаҳои бунёди таваккуфгоҳҳои автоматикунонидашудаи қорӣ ва ҳамоҳангсозии фаъолияти онҳо дар захираи ягона муҳим аст. Онҳо имкон медиҳанд, ки муштарӣ ба кулли манбаъҳои электронӣ дастрасӣ дошта бошанд.

Ҳадафҳои ташкили китобхонаи электронӣ дар назди китобхонаҳо чунин мебошад:

-пешниҳоди дастёбии васеъ ва ғайрӣ ҷомеа ба иттилооӣ муҳим;

-пахнкунии дониш дар бораи қомеъҳои ҷаҳонии илм, мусоидат ба рушди илму фарҳанг ва маорифи ватанӣ;

-воридшавии китобхона ба фазои рақамии ҷаҳонӣ, оммавӣ гардондани илмҳо дар бораи таърих ва фарҳанги халқи тоҷик ва дигар миллатҳои муқими Тоҷикистон;

-ташвиқи тарғиби ёдгориҳои китобии ватанӣ, ки дорои аҳамияти хоси таърихӣ, илмӣ-фарҳангӣ;

-ҳифзи нашриҳои чопӣ бо роҳи пешниҳоди нусхаи электронӣ;

-баланд бардоштани раванди кори истифодабарандагон.

Вазифаҳои асосии бунёди китобхонаи электронӣ ташкили ҳазинаи ҳуҷҷатҳои электронӣ, намоён гардидани ҷанбаҳои гуногуни он, таъмини нигоҳдории дарозмуддати иттилоот ва дастбрии 3 каноатмандии талаботашон ба ҳуҷҷатҳои эҳтиёҷдошта ва пешниҳоди нусхаи аслиашон душвор ё маҳдуд мебошад.

Китобхонаи электронӣ дар татбиқи низоми автоматикунонии раванди китобдорӣ-иттилоотӣ, созмон додани дастгоҳи маълумотдиҳию библиографӣ афзалият дорад. Он имкон медиҳад, ки хонанда мустақилона ба ҳазинаҳои электронӣ даст ёбад. Технологияи коммуникатсионӣ шароитро ба вуҷуд меорад, ки муштарӣ аз масофаи дур захираи иттилооти мавриди ниёзашро истифода барад. Қайд кардан ба маврид аст, ки дарёфту пажӯҳиши китобҳои электронӣ вақти зиёдро тақозо намекунад ва аз лиҳози иқтисодӣ низ судманд аст. Шояд замоне фаро расад, ки муассисаҳои таъбу нашр баробари китобҳои чопӣ, нашри китобҳои электрониро низ ба роҳ андозанд.

Адабиёт:

1. Китобхонаи электронӣ ва дастбӣ ба он [Матн]: Дастури услубӣ (методӣ) барои китобдорон / Мураттибон М. Каримов, П. Қадимова. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 44 с.

2. Бӯриев, Қ. Бунёди захираҳои электронии иттилоотӣ талаботи замон аст [Матн] // Ҷойгоҳи китоби анъанавӣ дар шароити рушди технологияи иттилоотӣ. Маводи конфронси илмӣ, 18 октябри соли 2018. – Душанбе: Истеъдод, 2018. – С.21-28.

3. Китобхонаҳои Тоҷикистон дар арафаи асри XXI [Матн]: Конфронси ҷумҳуриявии илмию амалӣ 27 – 28 апрели соли 2000 ш. Душанбе. – Душанбе, 2000. – 43 с.

4. Комилов, М. Вазъи таъмини китобхонаҳои Тоҷикистон бо технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ [Матн] // Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон. Китоби 9.– Душанбе: Аржанг, 2019. – С.111-122.

5. Надиров, С. Захираҳои электронӣ-иттилоотӣ ва нақши онҳо дар ташаккули маънавии муосир [Матн] // Роҳҳои татбиқи инноватсия дар фаъолияти китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – С. 125-127.

6. Шрайберг Я. Л. Автоматизация библиотек сегодня: оценка и осмысление подходов и проблем // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: 5-я Междунар. конф. «Крым–98» Труды конф. – Судак, 1998. – Т. 1. – С. 108.

7. Шрайберг Я. Л. Автоматизированные библиотечно-информационные системы России: состояние, выбор, внедрение, развитие / Я. Л. Шрайберг, В. С. Воройский. – М.: Либерия, 1996. – 220 с.

8. Автоматизация библиотечных процессов на основе АБИС: метод. материалы / сост. А. В. Миронов, Л. Ю. Олейник – Иркутск: изд. Иркут. обл. гос. универс. науч. б-ки им. И. И. Молчанова - Сибирского, 2013. – 124 с.

ЛИБОСИ МИЛЛИИ ТОҶИКӢ ТАҶАССУМГАРИ ХАЛҚУ МИЛЛАТ АСТ

Рачабова Р., Ҳакимова Л.Б.

Коллеҷи ҷумҳуриявии рассомии ба номи М.Олимов

Либос яке аз унсурҳои фарҳанги моддии инсоният ба шумор меравад. Тағйироти шакли либосҳо дар ҳар марҳалаи таърихии рушди ҷамъияти инсонӣ ба вучуд меояд. Вай талаботи сохти ҷомеа, рушди техникӣ, иқтисодиёт ва инчунин хусусияти фарҳанги миллий, ҳислатҳои маишӣ, салиқаи ҳунари ва анъаноти мардумро инъикос мекунад. Тадқиқоти бозёфтҳо, хусусан маводи асри 19 ва аввали асри 20 гувоҳи медиҳанд, ки либоси тоҷикони қисми шимол ва ҷануби Тоҷикистони ҳозира аз якдигар андаке фарқ дошт. Ин фарқ ба ҳаёти иқтисодиёт ва шароити географӣ вобастагӣ дошт. Либоси занона аз курта, эзор, пойафзол, сарбанд, ороиши сару гардан, саргирак ва фаранҷию чашмбанд (асосан дар шимоли Тоҷикистон) иборат буд. Ду намуди курта маълум буд: якқад (тунико), ки ҳоло фақат дар деҳоти дурдаст пиразанҳо мепӯшанд ва камзӯлчадор, ки ҳоло низ аз он истифода мекунанд. Куртаи якқадро ду хел медӯхтанд: камартангу доманвасеъ ва дарозу доманаш каме васеъ, ки аз ду паҳлуаш тирез меандохтанд. Поёни куртаҳои дароз то ба бучулаки по мерасид. Дар қисми шимоли Тоҷикистон як намуди куртаи расмӣ медӯхтанд, ки он ҷуртча ном дошт. Пушти ин хел куртаҳо якқад буда, камзӯлчаи пешаш чин-чин дӯхта мешуд.

Либоси миллий як ҷузъи фарҳанги миллат ба шумор рафта, ёдгоре аз аҷдодамон аст, ки дар тӯли қарнҳо шинамию зебандагиашро гум накардааст. Боиси хушнудист, ки солҳои охир таваҷҷуҳи роҳбарияти мамлакат ба эҳёи ҳунари мардумӣ, ташвиқи тарғиби либоси миллий, рушди инкишоф додани онҳо дар миёни мардум ва ба ин васила бо ҷойҳои қорӣ таъмин намудани занону духтарон зиёд гардидааст.

Аз сарчашмаҳо аён аст, ки тоҷикон ҳамчун миллати саноатӣ, шаҳрдор ва эҷодкор дар офариниши мероси бузурги тамаддуни башарият саҳми босазо гузоштаанд. Халқи тоҷик чун қошиф ва ихтироъкори абрешим, матоҳои абрешимӣ, аз ҷумла атласи оламшумул дар ақсои олам шуҳратёр гаштааст. Ҳанӯз аз замонҳои қадим матоҳои атласу адрас қимати баланд доштанду шоҳону сарватмандон ба ҳомиёну сарлашқарони худ ба нишони иззату иқрам пероҳанҳои зарбофти аз ҳамин матоҳо омодашуда тақдим менамуданд. Шоҳони қадим товони ҷангро бо матои атлас мепардохтанду бар ивази моҳонаи ҷанговарон барояшон лундаҳои матои атлас медоданд.

Ба гуфти ҷуғрофишиносон, дар асрҳои IX-X Самарқанд, Бухоро, Хучанд, Фарғона марказҳои маъруфи истеҳсоли матоҳои пахтагину абрешимӣ маҳсуб меёфтанд. Шохӣ, атлас, адрас, беқасаб, карбос, алоча ва ҷити Хучанд, Конибодом, Исфара ва Истаравшан дар сартосари дунё харидорони зиёде доштанд. Ривояте ҳаст, ки атласбофони Хучанд ба ҳунармандони Марғилон, ки то асрҳои XVIII-XIX шаҳри тоҷикони Фарғона будааст, сабку услуби бофтани матои пурнақшу нигори атласро таълим додаанд. Дар ин макон дар аввали асри XX беш аз 60 намуди матоҳои абрешимиву нимаабрешимӣ, пахтагиву табиӣ истеҳсол мекарданд, ки дар бозорҳои Осиёи Марказӣ, Эрон, Ҳиндустон, Чин, Русия, Туркия, Қафқоз харидорони зиёд доштанд. Дар ҳақиқат пӯшидани куртаи атласу адрас набояд либоси мавсимӣ бошад ва ба бар қардани он набояд дар арафа ва давраи баргузории иду чашнҳо ва илова бар ин бо супориши мақомот сурат бигирад, балки он бояд либоси рӯзмарраи ҳар зани тоҷик бошад.

Бояд таъкид сохт, ки дар баробари ин занону духтарони атласпӯш низ зиёданд, ки бо дидани онҳо баҳри дили кас кушода ва садои қалбҳо бо садои нағмаҳои борону хандаи

тифлакони ҳамнаво мегардад. Ин гулдухтарони атласпӯш фариштаҳоеро мемонанд, ки бо рангу тобиши мучалло зери ин навоҳо ба чилва меоянд. Либоси миллӣ як рукни фарҳанги миллат ба шумор рафта, ёдгоре аз гузаштагон аст, ки дар тӯли қарнҳо зебоиашро гум накардааст ва минбаъд низ гум нахоҳад кард. Солҳои охир тавачҷуҳи роҳбарияти мамлакат ба эҳёи ҳунарҳои мардумӣ, ташвиқи тарғиби либоси миллӣ зиёд гардидааст. Зан ва модари тоҷик дар ҳама давру замони пасдори онҳо анъанаҳои муқаддаси миллат маҳсуб гашта, яке аз нишонаҳои асосии фарҳангу тамаддуни миллатҳои мухталифи дунё либоси миллии онҳост. Вақте сухан аз либоси миллӣ меравад, ҳатман пеши назар симои занон бо сарулибоси хосаи зебои пеши назар меояд, чаро ки занро олиҳаи ҳусн мегӯянд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки либоспӯшии расмӣ-хизматӣ иҷозат дода шудааст, танҳо зебову шинам бошад ва мувофиқи қаду баст ва синну сол бошад. Мо, бонувони тоҷик бояд дорои шарму ҳаёи тоҷикона ва хоксории тоҷикона бошем, ки ин яке аз хислатҳои неки инсонии ниёгонамон буд. Либоси миллӣ муаррифгари халқи ҳар давлати мустақилу миллатпарвар мебошад. Эҳтиром ба либоси миллӣ ва расидан ба қадри арзишҳои миллӣ ифодагари тамаддуни ҳар як кишвар аст, вале имрӯз мавзӯи баҳснок фарҳанги либоспӯшии мо – тоҷикон аст.

Либоси миллӣ нишоне аз таъриху фарҳанги қадимаи ҳар як халқияту миллат аст. Ниғаҳдории либоси миллӣ ва аз насл ба насл мерос гузоштани он вазифаи муқаддаси ҳар як ҷавони соҳибхирад аст, зеро ҷавонон ояндаи миллату давлатанд.

Тарроҳи шинохтаю муосири тоҷик Хуршед Сатторов, ки аллакай дар якҷанд кишварҳои хориҷ маҷмуи либосҳои офаридаашро ба намоиш гузошта, соҳиби ҷоизаву унвонҳои фахрӣ гардидааст, бо эҳё кардани фарҳанги либоси қадимаи тоҷик, таҷассум намудани нақшу ниғори миллӣ дар либосҳои муосир, дар шакли замонави офаридани перохани тоҷикона бо омезиш додани шакли либоси миллӣ бо аврупоӣ дар муд инқилоби эҷодие ба вучуд оварда, Тоҷикистонро дар ҷаҳон муаррифӣ менамояд. Дар муаррифӣ намудани тамоми нозукиву зебогии маҷмуи либосҳои тарроҳ Хуршед Сатторов саҳми наворбардор Далер Баротов ва аксбардор Соҳиб Баротов хеле назаррас мебошад. Зеро маҳз бо шарофату заҳмати пурмашаққату эҷодии ин ду ҷавон либосҳои тарҳи навро бо тамоми нафосату нотақрорияш дида метавонем ва баҳра мебарем, ки моро ба худ мафтун месозанд.

Дар ҳақиқат пӯшидани куртаи атласу адрас набояд либоси мавсимӣ бошад ва ба бар кардани он набояд дар арафа ва давраи баргузории иду чашнҳо ва илова бар ин бо супориши мақомот сурат бигирад, балки он бояд либоси рӯзмарраи ҳар зани тоҷик бошад. Либоси атласу адрас бешак ҳам ба зани роҳбару соҳибкор зебанда асту ҳам ба олиму омӯзгор ва ҳам ба донишҷӯву хонандаи мактаб.

Имрӯзҳо, мутаассифона, мушоҳида мекунем, ки духтарон ва баъзан занҳои тоҷик аз пушти мӯди хориҷии барои мо носозгор рафта, либосҳои ба бар мекунанд, ки ба онҳо ҳеч зебанда нест, балки баръакс, ҳусни зебои онҳоро мекоҳонад. Дар робита ба ин масъала Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар барномаи худ бахшида ба Рӯзи модарон чунин таъкид карданд: “Вақтҳои охир тамоюли бегонапарастӣ ва ба фарҳанги бегона майл намудани занону духтарони кишвар, ташвиқи либосҳои бегона дар баъзе шахру ноҳияҳои мамлакат низ ба як раванди ташвишовар табдил ёфтааст. Ҳисси бегонапарастӣ ва тақлидкорӣ дар мавриди сару либос ва рафтору гуфтор дар байни занону духтарон метавонад ба устувории рукнҳои фарҳанги миллӣ таъсири манфӣ расонад. Агар иддае ба хоҳири тақлид ба ин тарзи либоспӯшӣ завқ пайдо карда бошанд, баъзеҳо бо мақсади таблиғи ақидаҳои таҳмилий ин либосро миёни занону духтарони мо паҳн карда, мекоҳанд дар кишвар боз як ҷараёни

нави ифротиро чорӣ намоянд”. Мо анъанаҳои миллии худро дорем, аз ҷумла либоси милли – чакан, атлас ва рӯймол, ки зебо ва тоҷикона ҳастанд, ин гуна либосҳо пурра метавонанд ба талаботи замона ҷавоб диҳанд. Дар анъанаи миллии мо либосҳои тоҷикидӯхт ва тоҷикшинам дар зебоиносии миллии мо нақши муҳим гузоштаанд. Мо – тоҷикон, воқеан ҳам, фарҳанги пӯшидани либосҳои миллии худро дорем ва бояд ин гуна арзишҳоро ҷонибдорӣ намоем. Либоспӯшии тоҷикӣ бо тақия ба назокати хоси матлуб моро дар роҳи дарку шинохти арзишҳои воқеии милливу башарӣ пеш мебарад.

Адабиёт:

1. А.Труханова. Технологии либосҳои сабуки занона ва кӯдакона. – Душанбе – 2006.
2. Ершов Н.Н. Домашние промыслы и ремесла // Таджики Каратегина и Дарваза. – Душанбе, Вып. 1, 1966;
3. Ершов Н.Н. Каратаг и его ремесла. – Душанбе, 1984.
4. Турсунов Н. Из истории городского ремесла северного Таджикистана (Ткацкие промыслы Ходжента и его пригородов в конце XIX – начале XX вв.).

САНЪАТИ ГРАФИКА ДАР ЭҶОДИЁТИ ХОҶАЕВ ФАРУХ СОБИРОВИЧ

Раҷабова Рухшон

Коллеҷи ҷумҳуриявии рассомии ба номи М.Олимов

Фарҳанги аслии ҳар як халқу миллат, пеш аз ҳама, бо ривояту андешаҳои мардумӣ анъанаҳои милли, маорифи динию ғазилатҳои ахлоқӣ дар тӯли асрҳо сайқал ёфта, аз назари таърихӣ фарҳангӣ шомили мазмунҳои рамзӣ тамсилҳои дорои хусусияти табиӣ иҷтимоӣ ва ҷаҳонбинӣ кайҳоншиносӣ таҷассум меёбад, ки онҳоро тавассути таҷлили маросими милливу мардумӣ таҷрибу таҷвид ва арзёбӣ намудан мумкин аст. Ҳунаре, ки оид ба он ман ба шумо маълумот медиҳам, ин ҳунари графика мебошад, ки яке аз ҳунари қадима ба ҳисоб меравад. Дар вақти омӯзиши графика дар Тоҷикистон муаллифон қисми муҳими сатҳи омӯхта шудани масъаларо дар қовтуқови санъатшиносони шӯравӣ, ки онҳо Л. Додхудоева, Л. Айни, А.Наджафов, С. Долгоносова, Р.Муродов, Т. Овчарова ва дигарон мушоҳида карданд. Дар асоси маълумоти олимони графика як намуди қадимтарини санъати тасвирӣ ба шумор меравад. Тасвирҳои аввалини графикӣ дар давраи неолит ва асри биринҷӣ пайдо шудааст. Одатан ин тасвирҳо дар рӯи сангҳо, харсангҳо, девораҳо, мағораҳо харошида мешуданд. Ҳамчунин тасвирҳо дар рӯи ашёи маишӣ ва яроқи аслиҳа маҳфуз мондаанд. Бо тақомул ёфтани одам ҳамзамон, санъати амалӣ такмил меёфт, аз ҷумла графика ҳам, аммо муддати дуру дароз тасвирҳои графикӣ маҷмуи (маънии) мустакилона надошт ва барои ороиши ашёи гуногун истифода мешуд. Бо пайдоиши ҳуруфот графика бештар ва васеътар истифода мешавад, дар китобҳои дастнависӣ, ифтихорномаҳо, барои ороиш ва матнҳо, дар болои пергамент пӯсти ҳайвонот, ки ба таври махсус коркард шуда, то пайдоиши қоғаз барои хатнависӣ истифода мешуд. Мафҳуми “графика” вобаста ба усул ва тарзи офариниши тасвир ба ду ҳаҷми қалон: графикаи ҷопӣ ё нашри оммавӣ (тираж) ва графикаи беҳамто ва нодир – тасвирӣ, нақши монотипӣ, аппликасия ва ғайра алоқаманд мебошад.

Дар инкишофи графикаи тоҷик рассомони варзидаи чирадаст Р. Азимов, В.Пӯлодов, Т. Самандаров, В.Фомин, И. Ғаниев, Ф. Хочаев ва дигарон нақши босазое доранд. Солҳои 1960 – ум ва 1980 – уми асри XX дар Тоҷикистон шароити хубе карда шуд, барои рассомони ҷавон, барои форуми нави фикронӣ ақидаҳои пешрафти рассомон Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон барои гузаронидани намоишҳои эҷодкорони ҷавон тақвони қувватбахш метод, яъне дастгирии рассомони соҳаи ҳайкалтарошӣ, мусаввирӣ ва инчунин графиконро барои нишон додани плакату асарҳои худ дар намоиши “Слава труду”-1976 ва барои намоиши дигаре, ки барои “60-умин солгарди роҳи Ленин”-1977 ва дар Архангелск соли 1981 боз дар Тошканд барои иштироки рассомон дастгирӣ карда мешуданд. Солҳои 1950-1960 рассомони ҷавон баъд аз хатми мактабҳои олии Академияи Ленинград ба ватан баргашта, дар Тоҷикистони азиз эҷодиёти мустақили худро оғоз намудаанд. Графика аз давраи Эҳё инҷониб барои ифодаи ғояҳои пешқадам, тараннуми зебоии табиат ва зиндагии инсон, инчунин инъикоси ҳаёти маданӣ ва сиёсии халқҳо нақши калон мебошад. Дар графика аксар рассомони барҷастаи ҷаҳон (Микеланҷело, А. Дюрер, Х. Рембрант, К. Хукосай, О. Домье, Ф. Мазерел, П. Пикассо, К. Колвис, В. Серов, В. Фаворский ва дигарон) мумтоз буданд. Графика дар байни мардуми форсу тоҷик таърихи қадимӣ дошта, то истилои араб хеле инкишоф ёфта буд ва бино бар сарчашмаҳо, намунаҳои он дар Авесто, Аржанг дарҷ ёфтаанд, вале онҳо то замони мо нарасидаанд. Инчунин дар мураккабҳо низ намунаҳои мукаммали асарҳои графикӣ дучор меоянд. Анвои гуногуни графика, аз ҷумла сиёҳқаламиро намоёндогони мактаби минётури форсу тоҷик Камолиддин Бехзод, Қосималӣ, Ризо Аббосӣ ва дигарон истифода бурдаанд. Ба инкишофи графика, махсусан раванқ ёфтани ҷопи китоб ва инкишофи матбуоти даврӣ таъсири калон расонд. Графикаи тоҷик, алалхусус графикаи рӯзномаву маҷалла ва овеза (плакат), аллақай дар аввали солҳои 20-ум инкишоф ёфта буд. Дар инкишофи графикаи тоҷик рассомони варзидаи чирадаст Р. Азимов, В. Пӯлодов, Т. Самандаров, В. Фомин, И. Ғаниев ва дигарон нақши боризе доранд.

Графикаро аз рӯи эҷод кардан ба чанд гурӯҳҳо ҷудо менамоянд: графикаи дастгоҳӣ – тасвири дастгоҳӣ, эстамп;

Графикаи китобӣ – тасвирҳо, винеткаҳо, ҳарфҳо, нақшҳо;

Графикаи рӯзнома ва маҷаллаҳо;

Графикаи амалӣ – плакат, маркаҳо, почта, рамзҳои молшиносӣ, экслибрисҳо ва ғайраҳо мебошад.

Ҳунарманде, ки дар самти санъати графика дар тарбия намудани шогирдон саҳми босазое гузоштааст, ин Фарух Хочаев мебошад. Шогирдоне, ки устои худро дида дар дили худ орзу мекарданд, ки мисли устодашон як ҳунарманде ба воя расанд ва номбардори устод ва парчамбардори миллати тоҷик дар ҷаҳон бошанд. Фарух Хочаев соли 1960 дар ш. Душанбе ба дунё омадааст. Баъд аз хатми мактаби миёна ба Омӯзишгоҳи коллеҷи рассомии ба номи М.Олимов (ҳоло муассисаи давлатии Коллеҷи ҷумҳуриявии рассомии ба номи М.Олимов) дар шаҳри Душанбе дохил шуда, онро хатм намуд. Дар ирфон ба ҳайси рассоми иллюстратсиянигор кор кардааст ва барои таҳсилро давом додан, соли 1988 ба Институти Ливовский полиграфии Украина дохил шуда, онро бо сари баланд хатм намудааст. Аз соли 1994 оғоз намуда иштирокчи намоишҳои дохилӣ ва хориҷӣ мегардад. Дар соли 1994 дар намоише, ки дар Венгрия баргузор гардид, Фарух Хочаев иштироки фаъолона дошт ва бо грамотаву мукофот сарфароз гардид. Фарух Хочаев аз соли 2000 то 2019 дар Коллеҷи рассомӣ ба ҳайси омӯзгор кор кардааст. Фарух Хочаев узви иттифоқи рассомони тоҷик буда, соли 2013 то 2018 раиси Иттифоқи рассомони

Тоҷикистон кор ва фаъолият кардааст. Фарух Хоҷаев дар Донишкадаи давлатии санъати тасвири ва дизайни Тоҷикистон ба ҳайси омӯзгори калон, мудири кафедра ва декани факултет кор кардааст ва ба шогирдон нозукиҳои соҳаи графикаро омӯзонидааст.

Асарҳои рессом дар соҳаи санъати тасвири ҳам эҷод шудааст. Аз ҷумла дар ороиши китобҳо, мусаввараҳо ва ҳайкалтарошӣ асар офаридааст. Асарҳои ӯ дар осорхонаҳои миллӣ ва коллексияҳои шахсӣ ҷойгир аст. Аз ҷумла дар Тоҷикистон, Русия, Европа, Туркия, ИМА ва ғайраҳо ҷойгиранд. Агар ҳаракати кӯтохро муофигат кунанд, санъати Фарух Хоҷаевро дарк кардан мумкин аст, ки он аз хурдӣ ҳаракатҳои рессомиро дар сатҳи олӣ иҷро намуда, одамизод, кайҳон, ҳаво, фазо ва қорҳои ӯ доимӣ пешрафта буданд. Фарух Хоҷаев қорҳои қадимаи эҷодқорӣ доштааст. Қорҳои эҷодии Фарух Хоҷаев танҳо рессоми графикаст.

Асарҳои қаламкашии рессом:

1. Тирамоҳ, соли 2013 (офорт).
2. Серияи ишқ, соли 1986.
3. Афтиш, соли 2001(қоғаз).

Асарҳои ҳайкалтарошии рессом:

1. Рақс, соли 2009.
2. Парвонаҳо, соли 2009.
3. Руқуд, соли 2008.
4. Дӯстӣ, соли 2008.

Асарҳои мусаввирии рессом:

1. Симурғ, соли 1993.
2. Моҳтобшаб, соли 1996.
3. Шохмад, соли 1998.
4. Нур, соли 2006.
5. Кирдор, соли 2000.

Вай бо ҳунару маҳораташ қорҳои адабиётшиносон, нависандаҳои тоҷикро тасвир кардааст. С. Айнӣ, повести “Бухорои Шариф”, соли 1984, ривояти “Суғдӣ”, соли 1988, Вайс, соли 1984-1988. Саршавии қори Фарух Хоҷаев ду шохаву рӯшноӣ ва ҷилдор буда, образҳои ҳайратангез дорад.

Бисёри қорҳои Фарух Хоҷаев услуби санъати рангҳои дарахт, рангҳои парандаҳо эҷодиёди сувелӣ дорад. Асарҳои вай “Афтидан” соли 1993, “Шутури тиллоӣ” соли 1996, “Мақтаби шаб” соли 2000, “Фаввора” соли 2006, ҳамаи қорҳои меъмории Фарух Хоҷаев нақшу нигори секунҷа, давра, чоркунҷа доштааст. Қорҳои эҷодии композитсияи Фарух Хоҷаев рангҳои намуди барг мебошад. Устод бисёртар тасвирҳои дунё, офтоб, моҳтоб, ситора, оташ об, танӯр, чароғак ва ғайраҳо дар қорҳои ӯ истифода мекарданд. Мусаввараҳои Фарух Хоҷаев қаламкашӣ, рангнигорӣ, ҳайкалтарошӣ, қуллогарӣ, образи рангҳои узор (нақшу нигор) намудорӣ буда, фарҳанги муваффақияти одамизод симболи кайҳонӣ дорад. Устод Фарух Хоҷаев 15 декабри соли 2019 дар шаҳри Душанбе вафот карданд.

Адабиёт:

1. Фаррух Ходжаев. Графика и скульптура. – Душанбе, 2017.
2. Фарух Хоҷаев. Санъати графика (дастури таълимӣ). – Душанбе, 2015.
3. З. Боймуродова., М. Улджабоева. Санъати тасвирии Тоҷикистон. – Москва, 2015.

ТАҶЛИЛИ ИДИ НАВРӢЗ ДАР “ЁДДОШТӢО”- И УСТОД САДРИДДИН АЙНӢ

Тағойгули Саъдулло

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Чашни Наврӯз таърихи қадима доштаву ҳанӯз пойдору побарҷост. Чашнест, ки васфу ситоишаш дар ҳар даври замон дар осори шоирону нависандагон, муҳаққону таърихшиносон аксандозӣ мекунад. Назари ҳеч ҳунарманди дунёи сухан бебаҳра аз ҳусни ин чашни муборак намондаю силки ҳунараш тасвиру тобандагии ҳушиву завқи тамошои ин чаншро ба таъхир наандохтааст. Устод Садриддин Айнӣ яке аз ин ҳунармандони забардасти сухан аст, ки дар асари мондагори худ “Ёддоштҳо”- (Энсиклопедияи насри муосири тоҷик, С.Айнӣ Ёддоштҳо (чаҳор қисм) Иборат аз як китоб, Душанбе-2009) дар ҷилди 2-юм дар “Сайри Файзобод” ва дар ҷилди 4-уми таҳти унвони “Иди наврӯзӣ ва сайри Ширбадан” ин баҳрабардориро аз таҷлили ҳамонвақтаи замони наврасию ҷавонияш дар Бухоро, бо тамоми ҷузъиёти реалияш ба риштаи тасвир кашидааст. Устод аз шукӯҳу эътибори ин чашни қадима ёдрас шуда менигорад: “Иди Наврӯз, ки дар сари соли шамсӣ дар аввали ҳамал сар мешуд, яке аз идҳои пеш аз исломият аст. Бинобар ин ҳалқи тоҷик дар ҳолате, ки иди рамазон ва иди қурбон барин идҳои диниро як рӯз барпо медошт, иди Наврӯзро ҳафтаҳо давом меод.” Махсусан, ки “Дар Бухоро дар он вақтҳо Наврӯзро, ки иди баҳории умумии форсизабонан аст, бисёр ҳурмат мекарданд.” Махсусан вижагиҳои ин чаншро эътироф кардаву эҳтироми хос доштаанд амирони дарборӣ, ки маросимҳои махсуси дини ташкил мекарданд ва ба муносибати ин ид чандрӯза сайрҳои расмӣ ташкил мекарданд. “Дар рӯзи Наврӯз дар арки амир як маросими динӣ ташкил намуда зиёфат меҳӯрданд, пул мегирифтанд ва хилъат мепушиданд ва пас аз Наврӯз ба шарафи соли нав чандрӯза сайрҳои расмӣ ташкил мекарданд ва монанди инҳо.” Ин сайрҳои расмию ҳалқӣ дар калонтарин сайргоҳҳо Ширбадан ва Файзобод понздаҳрӯзи ё муддати як моҳ давом мекард. Устод Айнӣ моҳирона аз мушҳидаҳою дидаҳоюш манзараи ин сайргоҳоро чунин ба қалам медиҳад: “Дар Ширбадан сайргоҳи асоси дар ду тарафи роҳи калоне, ки аз пеши чорбоғи амир мегузашт, бино ёфта буд: дар вақти аз шаҳр рафтан дар дасти чап майдони атрофаш ихота кардашудае буд, ки вайро чилтанобӣ (дахгектарӣ) меномиданд ва он бо дарвозаи калоне даромада мешуд. Дар даруни ин ихота масҷиди ҷомеъ, баъд аз он майдонҳои ҷавкӣ (базми умумӣ) ва дигар тамошохонаҳо воқеъ шуда буд ва дигар ҷоҳои онро озуқафурӯшон, қассобон ва ошхонадорон ишғол мекарданд. Аз охири ин майдон бо як дарвоза ба роҳи калон баромада мешуд ва дар тарафи ҷануби ин ҷой роҳи дарвозаи чорбоғи амир ва дар паҳлуи дарвозаи чорбоғ айвонҳои пешкушода бино ёфта буд, ки дар он ҷо барои тамошои дарбориён менишастанд. Дар тарафи шимоли роҳ айвони дарозе буд, ки дар вай дар айёми сайр баззозон, ҳавлогарон, атторон ва дигар дукондорон ҷой мегирифтанд. Тамошоҳои асосии сайр пеши дарвозаи подшоҳӣ буд, ки ҷои тангтарини ин сайргоҳ ҳамон ҷо буд. Ҳар пагоҳ дар он ҷо аввал ҷавкӣ ва баъд аз он маъракаи гуштингирӣ ташкил меёфт. Ин тамошоҳоро дар ин ҷо аввал дарбониён бо осудагӣ ва баъд аз он дукондорон бо нимосудагӣ медиданд. Аҳолии шаҳру шаҳро, ки гурӯҳ-гурӯҳ меомаданд, чизеро намедиданд, чунки ясавулон барои ниғаҳдории майдони базм ва гуштӣ онҳоро ба ҷӯбдасти худ зада пас шишонидан мехостанд ва гурӯҳҳои нав, ки аз пас меомаданд, онҳоро зер карда пеш гузаштан мехостанд. Бинобар ин аҳолии оддии тамошобин на пеш рафта метавонист ва на пас,

ба болои ин ҳар соат бими он буд, ки дар зери гурӯҳи анбӯҳ монда поймол шавад.” Гарчанд ин чашнҳои расмии дарборӣ ба чашми халқи оддӣ бисёр ҷолиб намояд ҳам дар он аз бисёр чамъ омадани мардум осуда ин чашнро тамошо карда наметавонистанд. Аз ин рӯ ба бештари аҳолии одии Бухоро сайрҳои халқӣ писанд меафтод, ки дар он ҷо озодона сайру гашт кунанд. Дар он вақт сайргоҳи калонтарини халқӣ ин сайргоҳи Файзобод маҳсуб меёфт. Оғози ин сайргоҳ аз 20 феврал шуруъ шуда то 22-март ҳар рӯзи ҷумъа идома меёфт. “Файзобод деҳаест дар шимоли шарқии шаҳри Бухоро дар масофаи як километр, ки боғоти хуб ва киштзори васеи сероб дорад ва ҳоло дар он ҷо колхозии ба номи “Маориф” ташкил ёфтааст.” – шарҳ медиҳад устод С.Айнӣ.

Ба таҷлили иди Наврӯз мардумон ба саҳро баромада сайргоҳҳо меоростанд. Калонтарин базмгоҳ ва сайрҳои халқӣ, ки дар Файзобод ороста мешуд, гурӯҳҳои одамони гуногун аз деҳаҳои гирду атрофи Бухоро ҳар рӯзи ҷумъа ба ин сайргоҳ меомаданд. Дар ин базмгоҳҳо хунармандон хунарҳои худро ба намоиш ва фурӯш мегузоштанд. Дар ин ҷо ҳаргуна бозихоро ташкил намуда мардум байни худ мусобикаҳо меоростанд. Аз ҷумлаи чаҳ-чаҳбозӣ, дав-давбозӣ, чормағбозӣ, тухмбозӣ, зочабозӣ, бучулбозӣ, тасмабозӣ, гир-гирдакбозӣ, саъвабозӣ, ва ҳар намуди мусобикаҳои халқӣ ва гуштингирӣ ташкил мекарданд. Устод Айнӣ менигорад. ”Баъд аз хӯрок ҳар қадомамон бар рӯи алафи навроста дароз кашида ёзидем. Аммо Мулло Ҳомид ва Зайниддинхоҷа наёзида ва пиёлаҳоро ба ҷои дойира дар даст гирифта ба ғазалхонӣ даромаданд. Ҳавои суруд бо ҳавои форами баҳор омехта ба кас ҷони тоза меод. Ҳанӯз ғазалхонӣ ба поён нарасида буд, ки як гурӯҳ ҷавонон пайдо шуда дар роши замини юнучкае, ки мо дар он ҷой гирифта будем, чаҳ-чаҳбозӣ сар карданд: ду кас аз онҳо як футай сементиро арғамчинвор тофта, бар болои рош он футаро аз ду тараф кашида рӯ ба рӯи ҳам истоданд. Дар аввали кор футаро аз замин баробари зонаи худ баланд доштанд. Ҷавонони дигар аз болои он фута чаҳида гузаштанд. Дар навбати дуюм футаро баробари нофи худҳошон баланд доштанд. Ин даъфа чанд нафар аз чаҳандагон, бе он ки пояшон ба фута бархӯрад, чаҳида гузашта тавонистанд, пои ду нафар ба фута печида онҳо рӯиноки бар замин афтоданд. Дар даъфаи сеюм футадорон баробари синаи худ доштанд. Дар ин даъфа нимаи чаҳ-чаҳбозон гузаштанд ва нимаи дигарошон афтоданд дар навбати чорум, ки фута баробари китфи футадорон дошта шуда буд ҳеҷ кас гузашта натавонист ва ҳама афтоданд.” Ҳар шахс метавонист ба бозихои ба таъбаш дилхоҳ рафта аз наздик тамошо кунад ё агар мехоста бошад бозӣ кунад. Тамошое, ки бештар наврасон ва ҷавононро ба худ ҷалб мекард ин зочабозӣ ва саъвабозӣ буд. Саргарми ва хушии ин бозингаронро устод Айнӣ чунин баён кардааст. ”Саъвабозӣ боз тамошои дигар дошт тамошобинон тахминан сад қадам дуртар аз саъвабоз дар рӯ ба рӯи саф кашида меистаданд. Саъва, ки бар сари дасти соҳибаш нишастааст ба тамошобинон бо диққат чашм медӯхт. Ҳар гоҳ ягон тамошобин дар байни ангуштии худ пул ва ё тангаро бардошта ба ӯ нишон диҳад, парандаи хурдҷуссаи назарногир дар парвоз меомад ва ба сӯи он кас рафта он пул ё тангаро дар нӯли худ гирифта бозгашт омада ба дасти соҳибаш менишаст ва тӯҳфаи овардаашро бар кафи соҳибаш партофта дасти ӯро нозукона нӯл задан мегирифт ва соҳибаш аз кисаи худ пистарезаро бароварда ба ӯ меод. Саъва баъд аз фуру бурдани ин “навола” боз ба тарафи тамошобинон рост шуда ба онҳо чашм медӯхт ва мунтазири тӯҳфаи нав мешуд.” Тартиби чашнгирии Наврӯз албатта бе мусобикаи гуштингирӣ комил нест. Зеро ин намуди мусобика яке аз суннатҳои ин чашн мебошад, ки аз қадимулайём бо Наврӯз пайвандӣ дорад.

Гуштингириро устод Айнӣ яке аз ҳаракатҳои бадан, обу тоб ва қувватдодани бадан доништа мегӯяд:”Дар замонҳои пеш деҳқонони тоҷик пеш аз соли нав-пеш аз моҳи ҳамал –дар ҳар деҳа ба майдонҳо чамъ шуда гуштингириро ва дигар ҳаракатҳои баданӣ карда,гуё ба тани аз сармои зимистон афсурдашудашон қувваи нав медоданд ва дар аввали ҳамал се рӯз сайругашти умумӣ карда,ба киштукор медаромаданд.” Дар сайри Файзобод низ ин намуди гуштингириро байни паҳлавонону ҳаваскорони ин мусобиқа шуда мегузашт,ки васфашро устод Айнӣ чунин нигоштааст:” Баъд аз дав-давакбозӣ, гуштигириро (кураш)сар шуд.Дар гуштигириро эълон карданд,ки аҳолии тобеоти ноибнишинии Галаосиё бо аҳолии тобеоти ноибнишинии Мазор (Баҳоуддин) гуштӣ хоҳад гирифт. Шаҳриҳо бетараф меистанд ва ҳар тараф,ки мағлуб шавад,ба вай ёри медиҳанд.Тамошобинон чор тарафи як таноб заминро фаро гирифта нишастанд: галаосиёҳои дар тарафи ғарб ва нимаи тарафи шимол,мазориҳо дар нимаи дигари тарафи ҷануби замин ҷойгир шуданд. Аввал дар маърака аз ду тараф ҷавонони хурдсол баромада зурозмоӣ намуданд- ғалтиданд ва ғалтонданд. Баъд аз он паҳлавонони миёнаҳел баромаданд ва дар охир навбат ба паҳлавони номдор расид. Дар ин давраи гуштингириро мазориҳо ғолиб омаданд ва шаҳриҳо ба ёрии галаосиёҳои расиданд.” Ҳамин тариқ як моҳ дар сайргоҳҳои Файзобод ва Ширбадани шаҳри Бухорои ҳамонвақта иди Наврӯз идома ёфта мардум аз ин ҷашни мардуми баҳрабардорӣ мекарданд.

Тазаккур бояд дод, ки устод Садриддин Айнӣ ин мусаввири моҳир ин ҳама тасвириҳои дар боло зикр кардари дар Достони Сайри Ширбадан боз ҳам мучаллотар ба риштаи назм қашидааст.

Хулоса, Садриддин Айнӣ ба воситаи тасвири таҷлили иди Наврӯз дар “Ёддоштҳо”-яш рӯзгори гузаштаи миллати тоҷикро, таърихи ҷашни Наврӯзи ҳамонватаи Бухоро ва суннатҳои ниёгонро зинда доштааст.

Адабиёт:

1. Бузургмеҳри Тоҷиддин “Ёддоштҳо”-и ҷаҳонӣ. Рӯзномаи Адабиёти ва санъат.28.02.2019.№9(1980) саҳ.2.
- 2.С.Айнӣ.Ёддоштҳо.(чор китоб).Сарредаксияи илмӣ энсиклопедияи насри муосири тоҷик. Душанбе -2009.
- 3.Энсиклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 6.саҳ.354-355.
- 4.Мирбобо М. Ҷашни Наврӯз ва ҷаҳоншиносӣ. Душанбе -1992.
5. Айнӣ С. Куллиёт. Ёддоштҳо. Ҷ.7.Душанбе -1962.
6. Раҳмон Э. Наврӯз – шиносномаи миллат. Душанбе, Адиб -2015.
- 7.Раҳмонӣ Р. Наврӯзи ориёии тоҷикон. Душанбе . 2013.
8. Раҳмонӣ Р. Нигоҳе оид ба омӯзиш ва пажӯҳиши наврӯзи тоҷикон то Истиқлоли Тоҷикистон // Пайванд .2015, № 22.

ДАРГОҲИ ҲУНАР ВА ИЛМУ АДАБ

Фарангиси Н.

Муассисаи давлатии Коллеҷи ҷумҳуриявии рассомии ба номи М. Олимов

Муассисаи давлатии Коллеҷи ҷумҳуриявии рассомии ба номи Мирзораҳмат Олимов ҳамчун аввалин таълимгоҳи бадеӣ, бо назардошти қобилиятҳои истеъдодҳо, бо Қарори Ҳукумати Тоҷикистон дар асоси комбинати бадеӣ таъсис ёфта, дар он анъанаҳои миллии эҳтиромона нигоҳдорӣ гардида, ҳамчун даргоҳи муқаддаси санъат роҳу усулҳои нави

таълимро ба роҳ монда, дар ташаккули шахсиятҳои соҳибтаҷриба мавқеи худро ёфтааст. Муассисаи давлатии Коллеҷи ҷумҳуриявии рассомии ба номи М.Олимов, собиқ Омӯзишгоҳи республикавии рассомӣ соли 1936 бо қарори Ҳукумати РСС Тоҷикистон дар асоси комбинати бадеие, ки соли 1934 Комиссариати халқии маорифи РСС Тоҷикистон ташкил намуда буд, бунёд гардид. Аз рӯзҳои нахустини ташкилбӣ дар комбинати бадеӣ ба хонандагон дарсҳои мусиқӣ, маҳорати актёрӣ, хореография омӯхта мешуданд. Бо ташаббуси рассом М.Р.Хошмуҳаммадов Комиссариати халқии маорифи РСС Тоҷикистон дар комбинати бадеӣ шӯъбаи санъати тасвирӣ ташкил кард, ки дар он худи М.Р. Хошмуҳаммадов фанҳои расмкашӣ, наққошӣ ва кампозитсияро ба донишҷӯён меомӯзонд. Дар солҳои аввали ташкили омӯзишгоҳи рассомӣ дар он шӯъбаҳои рассомӣ –педагогӣ ва театрӣ кушода шуданд. Омӯзишгоҳ барои мактабҳои маълумоти умумии республика муаллимони фанҳои расмкашӣ ва нақшакашӣ тайёр менамуд. Дар шӯъбаи рассомӣ-педагогӣ рассомони машҳур Н.А.Матасов, Т.Турдиев, Б.И.Серебрянский, А.С.Сейфулин, Ф.Салманов сабақ омӯхтаанд. Хонандагони омӯзишгоҳ асосан писарон буданд. Имрӯз бошад, дар Коллеҷи рассомӣ тоҷикдухтарони зиёде таҳсил менамоянд, ки маълумоти миёнаи касбӣ гирифта, дар мактабҳои миёна қор ва фаъолият карда истодаанд. Дар ташаккули кормандон ва ба тартиб даровардани раванди таълимӣ-педагогӣ дар омӯзишгоҳ саҳми нахустин директори он А. Абдулхайров ва омӯзгорони аз шахрҳои дигар омада Н.В.Розанов, Е.Г.Бурцев, И.Н.Боков, М.Р.Хошмуҳаммадов, Г.Н.Тишков ва Б.Г.Шоҳназаров хеле қалон аст. Соли 1941 дар ҳаёти ҷумҳуриамон воқеаи фараҳбаше рух дод. Дар Москва Даҳаи адабиёт ва санъати Тоҷикистон баргузор гардид, ки дар тайёр намудан ва гузаронидани он муаллимони омӯзишгоҳ М.Р.Хошмуҳаммадов, Г.Н.Тимков, Е.Г.Бурцев, Б.Г.Шоҳназаров, Н.А.Матасов, Т.Турдиев, Б.И.Серебрянский, А.Набиев, А.Петрова, А.Дергач, Ф.Салмонов, Д.Зубков, Д.Боқиев, А.С.Сейфулин ва дигарон иштирок карданд. Бинобар вазъияти ҳарбӣ омӯзишгоҳи рассомӣ муваққатан баста шуд. Омӯзгорону хонандагон ба фронт рафтанд. Аммо тайёр намудани кадрҳои санъати тасвирӣ дар солҳои мудҳиши ҷанг ҳам қатъ нагардид. Иттифоқи рассомони РСС Тоҷикистон соли 1943 дар асоси студияи санъати тасвирӣ ташкил намуд, ки он баъдан барои барқарор кардани омӯзишгоҳ заминаи хубе гардид. Фақат соли 1945 баъди қарори Совети Вазирони РСС Тоҷикистон таҳти № 340 аз 7 апрели соли 1945 омӯзишгоҳ фаъолияти худро идома дод.

Баъди ҷанг коллективи педагогии омӯзишгоҳро собиқ шогирдони аз фронт баргашта ва ҳамроҳи онҳо омӯзгорони нав Н.Н.Писанко, А.Н.Камелин, Г.Н.Кузмин, Е.Г.Чемадунов, Н.К.Рушев, М.Н.Шипулин, Б.Д. Лавров ташкил доданд. Нахустин дастпарварони баъдичангии шӯъбаи рассомӣ –педагогиро 13 нафар устодон, соли 1951 онҳоро таълим доданд, ки баъд устодони машҳури санъати тасвирӣ шуданд: А.Т.Бесперстов, Ҳ.А.Расулов, А.П.Беленцкий, К. Зокиров, В.М.Жаданов, Н.Руденко, К.Туренко ва дигарон буданд. Аз соли 1951 сар карда, коллективи омӯзишгоҳ бо омӯзгорони ҷавон, ки аз шахрҳои гуногуни мамлакат меомаданд, пурра гардид. М. М. Мухин, П. В. Кранцевич, В. Н. Кушнер, А. Я. Медведев, В. П. Алексеев, М. Олимов, В. М. Баборыкин, Е. Д. Носик ба тарбияи шогирдон пардохтанд. Соли 1959 ҳаёти омӯзгорон бо мутахассисони боистеъдод, кадрҳои худи ҷумҳури собиқ хатмкунандагони омӯзишгоҳи рассомии ҷумҳури, ки мактабҳои олии Москва, Ленинград, Таллин, Тошкандро аз рӯи намудҳои гуногуни санъати тасвирӣ хатм карданд, бо омӯзгорони ҷавон З. Н. Ҳабибуллоев, А. Т. Аминҷонов, К. Зокиров, Х. О. Хушвахтов пурра гардид.

Дар солҳои 1970 то 1985 ҳайати коллективи омӯзишгоҳ бо бисёр ҷавонони соҳибистеъдод, аз қабилӣ М. Бекназаров, З. Довудов, Д. Абдусаматов, А. Қосимов, С. Қурбонов, В. Одинаев, С. Шарипов, Д. Расулов, Н. Ҳакимов, А. Юсуфов, А. Қодиров, С. Шералиев, Б. Алабергенов, С. Аловиддинов, А. Ҳайдаров, Н. Қурбонқулов, Г.А.Улибин, О.Усмонова, Л.В. Фроликова, Л.И. Кузина, В. Ершова, О.С.Базылов ва дигарон пурра гардид, ки кори педагогию эҷодиро пайваста бомуваффақият пеш мебуданд. 85 сол муқаддам омӯзишгоҳ як шӯба ва 12 нафар муаллим дошт. Ҳозир бошад, муассисаи давлатии Коллеҷи ҷумҳуриявии рассомии ба номи М.Олимов яке аз калонтарин таълимгоҳи ҷумҳурист. 18 июли соли 1975 ба муассиса номи Рассоми халқии Тоҷикистон М.Олимов дода шуда, аз 3 июли соли 2003 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тахти №304 ба Коллеҷи ҷумҳуриявии рассомии ба номи М.Олимов ва 28 декабри соли 2006 ба муассисаи давлатии Коллеҷи ҷумҳуриявии рассомии ба номи М.Олимов таъдил дода мешавад. Айни ҳол роҳбарии коллеҷро Ҷураҳонов Сирочиддин Шамсулович устои соҳибтаҷриба, Аълочиӣ соҳаи маориф ва фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи меъморӣ ва дизайни ДТТ ба номи академик М.Осимӣ ба уҳда доранд.

Дар коллеҷи рассомӣ ҳамагӣ 74 нафар омӯзгорони соҳибқасб, аз ҷумла 60 нафар дараҷаи олии таҳассусӣ ва 14 нафар дараҷаи дуҷуми таҳассусӣ дошта, ба шогирдон хунар меомӯзанд. Коллеҷ бо кадрҳои дараҷаи баланд таъмин буда, аз инҳо 61 нафар омӯзгорони асосӣ, 13 нафар ҳамкор мебошад. Омӯзгороне, ки дар Коллеҷи рассомӣ кор мекунанд, устодони соҳибунвон Рассоми халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Арбоби хунари Ҷумҳурии Тоҷикистон, Корманди шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хизмати шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дорандаи Ордени “Шараф” дараҷаи 2 ва Ифтихорномаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин Аълочиёни соҳаи фарҳанг ва Аълочиёни соҳаи маориф мебошанд. Дар Коллеҷи ҷумҳуриявии рассомии ба номи М.Олимов таълим аз рӯи нақшаҳои кории тасдиқшудаи муовинон ва мудирони бахшҳо, ки аввали соли таҳсил хониш тасдиқ гардидаанд, ба роҳ монда шуда, аз рӯи 11 ихтисоси зерин муҳассилин ба таълим фаро гирифта шудаанд: Рассомӣ, Зебосозӣ (аз рӯи самтҳо), Ҳайкалтарошӣ, Зебосозии либос ва матоъ, Графика, Кулолгарии бадеӣ, Коркарди бадеии ҷӯб (аз рӯи самтҳо), Ороиши амалӣ (наққошӣ), Бофандагии бадеӣ ва Рассомии театрии ороишӣ, Санъатшиносӣ. Дар доираи ихтисосҳои номбурда, дар айни замон 400 нафар муҳассилин ба таҳсил фаро гирифта шудаанд. Дар давоми мавҷудот, ки бештар аз 5000 нафар мутахассисонро тарбия намудааст, ки ҳоло дар соҳаҳои гуногуни ҷумҳурии ва берун аз ҳудуди он пурсамар меҳнат мекунанд. Бо ифтихор метавон гуфт, ки ҳайати асосии рассомони Тоҷикистон собиқ хатмкунандагони омӯзишгоҳ мебошанд, ки ҳоло ба сифати муаллимони мактабҳои миёна ва дигар донишгоҳҳо, дар муассисаҳои давлатӣ нашриёти “Ирфон”, киностудия, студияи телевизион, коргоҳҳои рассомӣ бомуваффақият кор карда истодаанд. Қариб 300 нафар шогирдони собиқи омӯзишгоҳ аъзои Иттифоқи рассомони СССР ва аъзои иттиҳодияҳои эҷодии рассомони ҷавонанд.

Кормандони муассисаи давлатии Коллеҷи ҷумҳуриявии рассомии ба номи М.Олимов бо собиқ хатмкунандагон – Рассоми Халқии Тоҷикистон, Лауреати мукофоти давлатии ҷумҳурӣ ба номи А. Рӯдакӣ Х.Д.Хушвахтов, Ходимони хизматнишондодаи санъати РСС Тоҷикистон З.А.Ҳабибуллоев, А.Т.Бесперстов, С.И.Вишнепольский, О.Я.Ильёбоев, Н.Н.Никитин, А.Р.Раҳимов, Б.И.Серебрянский, Ф.А.Салмонов, К.Гаюров, П.В.Зобнин, Ҳ.А.Расулов, Рассоми халқии ҷумҳурӣ, Лауреати мукофоти комсомоли ленинӣ, раиси правленияи Иттифоқи рассомони ҷумҳурӣ С.У.Қурбонов, лауреатҳои мукофоти комсомоли

ленинии Тоҷикистон Р.Х.Абдурашидов, С.Шарипов, Р. Азимов, И.Н.Сангов, ки меҳнати шоистаашонро ҳукумат сазовор кадр кардааст, фахр мекунад. Омӯзгорони фанҳои таҳассусӣ дар баробари фаъолияти педагогӣ корҳои эҷодӣ, ҳамчунин, корҳои ҷамъиятиро дар Иттифоқи рассомон, дар Фонди бадеии ҷумҳурӣ пеш мебаранд, ки онҳо иштирокчиёни намоишҳои ҷумҳуриявӣ, умумиттифоқӣ ва байналхалқӣ мебошанд. Муаллимон З.А.Ҳабибуллоев, А.Р.Умаров, С.Шарифов, З.Довудов, В.Одинаев, С.Шералиев, О.Усмонова, Б.Алабергенов борҳо барои ташкили намоишҳои комёбиҳои хоҷагии халқ, илму маданият ба Афғонистон, Норвегия, Сурия, Алҷазоир, Эрон, Швеция, Венгрия, РДГ, Кипр, Ироқ ва дигар мамлакатҳо сафар кардаанд. Дар ҷумҳуриямон муаллимони коллеҷ осорхонаҳои устод С. Айнӣ ва М.Турсунзодаро дар Душанбе, осорхонаи Сайдали Вализодаро дар Кӯлоб, марказҳои калони ҷамъиятии пойтахт, Хонаи маорифи сиёсӣ, Қасри маданияти иттифоқҳои касаба, меҳмонхонаҳои “Тоҷикистон”, Сирки давлатӣ, Кохи киною концерт ва дигар ҷойҳоро ороиш додаанд. Коллективи педагогӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ҷавонон ва иттифоқҳои касабаи Коллеҷи рассомии ҷумҳурии ба номи М.Олимов дар тарбияи идеявӣ сиёсии хонандагон корҳои зиёдеро ба субут расониданд. Ба ташкил ва гузаронидани таҷрибаомӯзии хонандагон диққати ҷиддӣ дода мешавад. Хонандагон барои гузаронидани таҷрибаомӯзӣ ба ҷойҳои фиристода мешаванд, ки минбаъд ҷойи қори доимиашон мегардад. Сол аз сол сифати корҳои дипломи хонандагон беҳтар мешавад. Мавзӯҳои онҳо гуногун, шавқовар, бо ҳаёти имрӯза сахт марбутанд. Бо саъйи донишҷӯёне, ки ба қори дипломӣ машғул мешаванд, сахну долонҳои бисёр биноҳои саноатӣ ҷамъиятии шаҳру ноҳияҳо, майдончаҳои истироҳатӣ ва ғайраро оро дода шудаанд. Дар коллеҷ гузаронидани намоишҳои шахсии корҳои беҳтарини хонандагон, озмунҳои беҳтарини қори эҷодӣ анъана гардидааст. Коллеҷи ҷумҳуриявӣ рассомии ба номи М.Олимов иштирокчиёи доимии намоишҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ мебошад. Коллективи коллеҷ инчунин оид ба касбиинтиҳобкунии хонандагони мактабҳои миёна ва тарбиягирандагони мактабҳои рассомии бачагон, дар байни коргарҷавонони ҷумҳурӣ бисёр корҳои ташвиқотӣ тарғиботиро ба сомон мерасонад.

Кормандони коллеҷи рассомии ба номи М. Олимов барои беҳтар намудани протсессии таълиму тарбия, сифати тайёр намудани мутахассисон бисёр кор карда, онҳоро дар рӯҳи дӯст доштани касби худ ва меҳнатдӯстӣ тарбия менамояд. Айни замон дар коллеҷ хатмкунандагони собиқи он – рассомоне, ки ҳаёту мамоти худро ба пешаи омӯзгорӣ ва ҳунар пайвастанд, қор ва фаъолият менамоянд. Инҳо устодони шинохтаи санъати амалӣ, дизайнерҳо ва санъатшиносон буда, анъанаҳои беҳтарини фарҳанги рассомӣ ва ҳунари миллиро пеш бурда истодаанд. Сафи омӯзгорони коллеҷ сол ба сол аз ҳисоби ҷавонони боистеъдоду ҳунарманд меафзояд.

Насли навин ақидаҳои навро тавлид менамояд, ҷустуҷӯҳои бадеӣ, иҷрои онҳо ин ҳама нишони санъати асил мебошад. Санъат синну сол надорад. Хизмати рассомон – омӯзгорони коллеҷ аз он иборат аст, ки ҳолати нафосат ва ҳиссиётро бо ҳам омехта, ба қалби наслҳои оянда ҷо намоянд. Вазифаи мо нигоҳ доштан ва ба қадри ин падида расидан аст, зеро маҳз рӯҳбаландии ҳунар ва таҷаддуди санъат мададрасони ҷомеаи имрӯза мебошад.

Дар қори таълиму тарбияи рассомони оянда муаллимони фанҳои таълими умумӣ, ки дар омӯзишгоҳ 15-40 сол боз қор мекунанд, сахми қалондоранд: муаллимони таърих А.С.Сулаймонов, Н.Ф.Лунева, М.Миралиева, муаллимони фанни физика Д.Х.Хушмамадова, Т.И.Шевченко, С. Буриев, забон ва адабиёти тоҷик Солиева Ҳ.Б, Исоева Г, забони немисӣ С.М. Мухторова, забони англисӣ Сирочова М, педагогика В.В.Рухляда, М.Исмоилова,

М.Баротова, таърихи санъат Т.С.Алпатова, Т.С.Мирова, Сарыева К, нақшакашӣ Н.В.Шустер, Т.Шабалтина, А.Г.Борисова, математика Т.П.Зайченко, Раҳмонов Б, химия Л.Р.Бальян, анатомияи пластикӣ Г.Н.Ҳомидова, Б.Негматуллоев, варзиш М.Сафармамадов, А.П.Котлярова, А.И.Тынчерова, Ш.Қамаров ва бисёр дигарҳо аз ҷумлаи онҳоянд. Коллеҷи ҷумҳуриявӣи рассомӣ ба номи М.Олимов аз зумраи беҳтарин муассисаҳои миёнаи касбӣ мебошад, ки ба он доктарабоне қабул карда мешаванд, ки дорои малакаи хуби наққошӣ ва хунари рассомӣ бошанд.

Дар Коллеҷи рассомӣ машғулиятҳои амалию лексионӣ омӯзгорон зеро назорати ҷиддӣи садорати қисми таълим қарор дошта, ба сифату мазмуни дарсҳои омӯзгорони ҷавон эътибори хоса зоҳир карда мешавад. Ташкил ва гузаронидани дарсҳои кушод ва иштироки омӯзгорон ба дарсҳои ҳамдигар ба маҷрои нави ташкилию таълимӣ дароварда шуда, аксарияти ҷунин дарсҳо бо иштироки намояндагони маъмурияти коллеҷ гузаронида мешаванд. Баъдан дарсҳо ҳаматарафа таҳлилу натиҷабарорӣ карда мешавад, ки дар ин ҷода ҳисси масъулиятшиносии омӯзгорони ҷавон дучанд меафзояд ва сифату самараи таълим баланд бардошта мешавад. Дар тамоми синфхонаҳои таҳассусӣ ағният тибқи барномаи таълимӣ аз ҷанҳои қаламкашӣ, рангкшӣ, бадеият дар тасвир овехта шудаанд. Аз ағният шоҳасарҳои беҳтарини рассомони номвари санъати тасвирӣ Шишкин И.И., Суриков В.И., Серов В.А., Айвазовский И., Коровин К., Репин И., рассомони муосири тоҷик Абдурашидов Р., Хошмуҳаммадов М., Қурбонов С., Бердиев Х., Умаров А ва дигар рассомони санъати тасвирӣ тавсия дода шудаанд. Донишҷӯёни Коллеҷи ҷумҳуриявӣи рассомӣи шаҳри Душанбе борҳо дар озмунҳои дохилӣ ва хориҷӣ иштирок карда, бо ба намоиш гузоштани дастовардҳои худ обрӯву нуфузи муассисаро ҳам дар дохил ва ҳам дар хориҷ аз кишвар боло мебардоранд. Мисоли қорҳои эҷодӣи 14 нафар донишҷӯӣи коллеҷ барои иштирок дар озмуни байналмилалӣи “Миср дар дидаи кӯдакони дунё” ба ҷумҳурии Мисри Араб фиристода шуданд. Инҷунин, дар моҳи сентябри соли 2018 Рӯзҳои фарҳангии Тоҷикистон дар Русия баргузор гардид, ки дар он омӯзгори ҷавону боистеъдоди коллеҷ Далер Михточев иштирок намуда, сазовори диплом гардид. Моҳи майи соли 2018 чорабиниҳои фарҳангии варзишӣ ва озмунҳои шаҳриву ҷумҳуриявӣи шуда гузашт, ки дар он низ донишҷӯёни коллеҷи рассомӣ фаъолона иштирок намуданд. Намунаи ин чорабиниҳо Фестивал-озмуни мусаввирони ҷавон-“Манзараи шаҳри ман” бахшида ба рӯзи ҷавонони Тоҷикистон таҳти унвони “Ҷавонон пайрави Пешвои миллат” ва озмуни телевизионӣи “Ховар” мебошанд.

Омӯзгорони коллеҷи рассомӣ барои баланд бардоштани донишу маҳорати донишҷӯён ҳамкорӣ бо дигар муассисаҳои таълимиро ба роҳ мондаанд, то ки донишҷӯён дар рафти таълим, истеъдод ва маҳорати омӯзгорони ботачрибаро аз наздик дар амал бинанду аз онҳо таҷриба омӯзанд. Мувофиқи нақшаи таълимӣ донишҷӯён барои таҷрибаомӯзии таълимӣ – таҳассусӣ ба қитъаи таълими “Аржанг”, “Боғи Ирам”, “Боғи ҳайвонот”, “Боғи ба номи Садриддин Айнӣ”, “Театри академии Опера ва балети ба номи Садриддин Айнӣ” сафарбар карда шуда, таҷрибаомӯзии педагогӣ дар муассисаи таълими миёнаи умумӣи №49-и ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе гузаронида мешаванд.

Китобхонаи коллеҷ дорои як қироатхона буда, фонди умумиаш 14171 адад китобро ташкил медиҳад, ки аз онҳо 6540 китобҳои санъат, 2152 китобҳои ҳархела, 2953 китобҳои русӣ (бадеӣ - дарсӣ), 2312 китобҳои тоҷикӣ (бадеӣ-дарсӣ), 30 китобҳои ўзбекӣ (бадеӣ -дарсӣ) ва 184 китобҳои президентӣ ҷойгиранд. Дар китобхонаи коллеҷ ҳамҷунин китобхонаи электронӣ ба роҳ монда шудааст, ки донишҷӯён баҳри баланд бардоштани савияи дониши худ аз китобхонаи электронӣ истифода баранд. Дар китобхона адабиёти навиштаи устодони

фанҳои таҳассусии ихтисосҳои Рассомӣ ва меъморӣ - тарроҳӣ, Санъати муосир, Таърихи санъат, дастурҳои методӣ таҳия ва chop шудаанд, ки дастраси муҳассилин гардиданд.

Бо ташаббуси бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ мухтарам Эмомалӣ Раҳмон муассисаи давлатии Коллеҷи ҷумҳуриявии рассомии ба номи М.Олимов муассисаи мазкур воқеъ дар кӯчаи Студенческая 10/1, буриши хиёбони Рӯдакӣ, ноҳияи И.Сомонии шаҳри Душанбе, тибқи супоришҳои дахлдор ба Нақшаи генералии шаҳри Душанбе ворид шуда буд. Иншооти мазкур, ки аз ду бинои таълимии масоҳати Ҷойданокӣшон бинои таълимии №1 ва бинои таълимии №2, бинои алоҳидаи дуошёна (нигористон) ва се иншооти ёрирасон иборат буданд, аз тарафи шахсони масъули МД идораи манзилию коммуналии ноҳияи И.Сомонӣ ва ноҳияи Шохмансур пурра баргараф гардиданд. Айни ҳол, муассисаи мо тибқи Фармоиши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2018, №54-Ф дар ошёнаи якум ва дуёми бинои ҳаштошёна ва қисми якуми бинои дуошёнаи хадамоти давлатии “Муҳофиза”-и Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон (воқеъ дар ноҳияи Фирдавсии ш. Душанбе, кӯчаи Н.Қарабоев 54), дар масоҳати 3505м ҷойгир шудааст, ки ин бино пештар ба иншооти собиқ ҚСК “Бюрои махсуси конструкторию технологии мошинсозӣ” тааллуқ дошт, ҷойгир аст. Айни замон, Коллеҷи рассомӣ дорои ду бинои таълими ва 40 синфхона, 2 синфхонаи компютерӣ, утокҳои кории муҳосибот, фонди бадеӣ, қисми таълим, қабулгоҳ, 10 устохонаҳои таҳассусӣ, 2 лаборатория, толори варзишӣ, бойгонӣ, нигористон, шӯбаи методӣ, синфхонаи маркази бачагона, нуқтаи тиббӣ ва ғайраҳо дорост.

Бояд қайд кард, ки тибқи мактуби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.07.2019, №2-3-21/573 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба таъмири таҷдид ва мутобиқ намудани бинои муассисаи давлатии Коллеҷи ҷумҳуриявии рассомии ба номи М.Олимов аз ҳисоби маблағҳои бучети ҷумҳуриявии соли 2019, маблағи пешбинишуда ба миқдори 896,3 ҳазор сомонӣ, аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дастгирӣ ёфт ва аз тарафи дирексияи сохтмони назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмири азнавсозии бинои мазкур гардид. Аз ҳисоби маблағҳои бучетӣ дар Коллеҷи рассомӣ компютерҳои замонавӣ барои омӯзгорон, кормандон, донишҷӯён, блоки системавӣ, оинаи нилгун, кондинсионер, мизҳо, курсиҳо, ҷевонҳо, мошинаҳои дарздӯзӣ, оверлок, вишивка, мошинаҳо барои ҷӯб, кулолгарӣ, заргарӣ, графика ва ғайраҳо таъмин намуданд. Дар охир мо омӯзгорон ва аҳли кормандони муассисаи давлатии Коллеҷи ҷумҳуриявии рассомии ба номи М.Олимов миннатдории худро ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон мерасонем, ки барои омӯзгорон ва донишҷӯёни Коллеҷи рассомӣ ҳамаи шароитро муҳайё намуданд.

МИРЗО ТУРСУНЗОДА – ШОИРИ ИНСОНДҶУСТ ВА СУЛҲГАРОИ МИЛЛАТ

Зебуннисо Ҳамроқулова
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Таърих ҳеҷ гоҳ дар фазои ҳолӣ ба вучуд намеояд. Ҳар як саҳифаи он бо номи абармардоне вобаста аст, ки бо гузашти вақт нақши онҳо дар ҳаёти ҷомеаи ҳеш ва асрҳои минбаъда беш аз пеш равшан мегардад. Академики АИ ҶТ, собиқ раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон устод Мирзо Турсунзода яке аз он шахсиятҳои маъруфи миллат

аст, ки дар ҳаёти илмиву фарҳангӣ ва сиёсиву ҷамъиятии кишвар мақоми шоиста дорад. Ӯ на танҳо ҳамчун шоири шаҳир, балки ба сифати арбоби бузурги давлатӣ ва ҷамъиятиву сиёсӣ, ба ҳайси Раиси Кумитаи яқдили мамлакатҳои Осиё ва Африқо тайи бист сол оқилона сарварӣ намуда, дар таҳкими пайванди дӯстӣ ва робитаҳои адабии мардумони ду қитъаи муборизи сайёра хизматҳои шоиста ба ҷо овардааст. Аз ин рӯ, устои зиндаёд Қаҳрамони Тоҷикистон Мирзо Турсунзода бо мукофоту ҷоизаҳои бонуфузтарини замонаш Шоири халқии Тоҷикистон, Қаҳрамони меҳнати сотсиалистӣ, барандаи Ҷоизаҳои байналмилалӣ ба номи Нехрӯ, Нилуфар, Кирилл ва Мефодий, Ҷоизаи давлатии СССР, Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯабдулло Рӯдакӣ сарфароз гардида буд.

Шоир ҳамеша кӯшиш мекард, ки ба миллату Ватани худ хизмати шоиста намояд. Ашъори дилпазири устод дарди миллат, орзуву ормонҳои ӯ ва муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти мамлакатро дар бар мегирифт. Дар айни замон онҳо на танҳо баёнгари арзишҳои олии иҷтимоии халқи тоҷик, балки ғояҳои инсонпарваронаи миллатҳои мухталифи олам буд. Бесабаб нест, ки асарҳои шоири шуҳратёри тоҷик ба зиёда аз панҷоҳ забони халқҳои ҷаҳон тарҷума ва нашр шудаанд.

Бояд гуфт, ки ашъори мондагори устод Мирзо Турсунзода далели обрӯю нуфузи адабиёту фарҳанги тоҷик ва ифтихори миллати тоҷик аст. Ва тавре ки Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон изҳор менамояд: “Шеърҳои Мирзо Турсунзода шеърҳои миллат ва барои инсоният аст” [1,6].

Устод Мирзо Турсунзода аз ҷумлаи шахсиятҳои инсондӯст ва худшиносе буд, ки дар замири худ ба ҷуз тухми меҳру муҳаббат нисбати муҳит ва инсоният чизи дигаре нақошта ва бо лафзи ширину ашъори баландмазмуни худ тавонист, ки на танҳо дар адабиёти тоҷик, балки дар тамоми ҷаҳон ҳамчун мунодӣ ва вассофи сулҳ, озоӣ ва дӯстии халқҳо маъруф гардад.

Ин фазилат на танҳо дар фаровонии мавзӯҳои байналмилалӣ дар эҷодиёти устод, балки дар фикру андешаҳои умумиинсонӣ ва ғояҳои олии умумибашарии шоир зухур мекунад. Мавзӯи озолии инсон дар маркази тамоми ашъори пурбаҳои Мирзо Турсунзода қарор гирифта, шоир ба инсон ва моҳияти ҳастии ӯ аҳаммияти хоса медиҳад. Устои бузург ҳамеша қалбро аз кинаву адоват покиза нигоҳ доштан, дилро пур аз меҳру вафо бунёд намуда, ошӯни зиндагиро дар дили инсон гузоштанро талқин мекард, зеро дар ҷаҳон мавҷудияти мақоми баландтареро аз дили инсон қабул надошт. Дар тамоми шеърҳои дoston ва асарҳои драмавию филмномаҳои шоир инсон бо тамоми паҳлӯҳои фаъолиятш, дунёи ботинӣ ва зоҳирӣ, рисолати иҷтимоӣ, олами рангини рӯҳию ахлоқӣ, меҳнат ва муҳаббатш ба тасвир омадааст.

Сафарҳои хоричӣ ва ҷаҳонгардии шоир, ки ба ҳамагон маълум аст дар эҷодиёти ӯ, махсусан, дар доираи мавзӯҳои байналхалқӣ дигаргунӣ куллие ба миён овард. Худи шоир дар тарҷумаи ҳолаш чунин навиштааст: “Ман дар мавзӯи Шарқ бисёр кор мекунам ва менависам...ин мавзӯ бештар диққати маро ба худ мекашад” [1,64].

Силсилаи шеърҳои “Қиссаи Ҳиндустон” андешаҳои инсондӯстии Мирзо Турсунзодаро бо тасвири чеҳраи инсонҳо, зебӣ, ҳунар ва ғоҷиҳои зиндагии онҳо инъикос менамояд. Ҳангоми сафари нахустин, вақте ки шоир аз сарнавишти кастаи “нафратзадагон” огоҳ мегардад, дар изтироб ва ҳайрат менамояд:

Агарчи ганҷҳои пурбаҳоинд,

Валекин мардумони он гадоянд. [5,100]

Шоири бузург ба муқобили вомондаҳои асримиёнагӣ, таассуботи динӣ, ки дар натиҷаи он даҳҳо миллион мардуми Ҳинд “нафратзадагон” ном бардошта, аз камтарин ҳуқуқи инсонӣ маҳрум мондаанд, эътироз менамояд:

*Ҳамеша аз халоиқ дур мегашт,
Ба мисли зиндаи дар гӯр мегашт.
Ҳазорон сол боз ин турфа мардум
Зи ҳаққи зиндагонӣ гашта маҳрум.
...Магар ин каста авлоди башар нест,
Ки аз ӯ дидагонро ҷуз ҳазар нест. [5,101]*

Шоири бузург дар шеъри “Рӯди Ганг” яке аз калонтарин дарёҳои ҷаҳон - Гангро ба рӯди пур аз ғаму андух ва ифодагари азобу машаққатҳои халқи меҳнатдӯсти Ҳиндустон шуморида, изҳор менамояд, ки танҳо ин рӯди бузург метавонад бо мавҷҳои оромаш ҳамаи мазлумиву саҳтӣ ва ғаму бадбахтии мардумро таҳаммул кунад:

*... Меравад сӯйи баҳр бо сари хам,
Гӯй дорад ба дӯш кӯҳи алам.
...Ба гумонам гаштай ҷорӣ
Ту на аз чашмаҳои кӯҳсорӣ.
Балки аз оби чашми гирёнӣ,
Арақу ашқҳои деҳқонӣ. [5,121]*

Ӯ Ганги пуртуғёнро ба Ҳиндустони бедоршуда ва бар зидди мустамликадорӣ исёнбардошта ташбеҳ дода, мурочиат мекунад, ки исён кунад, ба шӯр ояд ва тамоми дарду алами инсон ва беадолатихоро дар амвоҷи худ ғарқ созад:

*Гуфтам: эй Ганг аз чӣ хомӯшӣ?
Аз чӣ дарёсифат намечӯшӣ?
Ҳар чи бошад, бузург рӯдастӣ,
Ҳиссаи баҳри беҳудуд астӣ.
Рӯдворона зиндагонӣ кун!
Ҷӯш зан,
Ҷӯш зан,
Ҷавонӣ кун! [5,122]*

Бори дигар рӯҳияи мардумдӯстии Мирзо Турсунзода дар шакли раҳму шафқат ба кӯдаки бенаво дар шеъри “Сайёҳи Ҳинд” мушоҳида мегардад. Шеъри мазкур аз ибтидо то интиҳо аз заҳмату ниёзи кӯдаки мазлуми афғон сухан мегӯяд, ки дар сарзамини бегона роҳгум задааст. Ин ҳолат шоирро ғамгин сохта, ӯ хитоб менамояд:

*Гуфтам: “Эй сайёҳи ҳинди кобулӣ,
Кӯдаки хурдию дар ҳукми гулӣ.
Ҷисми хурдатро ба пушти Ҳиндукуш
Кӣ ҳаво дод, аз чӣ мегардӣ хамӯш?
Ё туро бахти сиёҳат рондааст?
Боди афғонӣ магар паррондааст?” [4,61]*

Мулоқоту суҳбатҳо бо мардуми Ҳинд дар ҳаёту эҷодиёти шоир нақши мондагоре гузошта, шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон», мавзӯҳои мухталифи зиндагии мардуми Ҳиндустонро таҷассум мекунанд. Нависандаи бузурги ин кишвар Мулк Раҷ Ананд роҷеъ ба ин ашъори дилпазири шоир чунин изҳор менамояд: “Кош, дар хусуси кишвари шӯравӣ асаре нависам, мисли достони шоири тоҷик Мирзо Турсунзода дар бораи Ҳиндустон” [1,3]. Устои

зиндаёд барои ин силсилашеърхояш дар соли 1968 барандаи Ҷоизаи байналмилалӣ ба номи Чавохирлаъл Нехрӯ гардид.

Ҷояҳои олии умуминсонӣ – ҳифзи сулҳ, рафоқат ва дӯстии халқҳо, ҳимояи мафиатҳои аҳли ҷамъият ва ҳисси масъулият нисбат ба тақдири инсон, ҳамчунин дар шеърҳои дигари шоир ба мисли “Ҳар касе гӯяд-Лумумба”, “Ҳохари мубориз-Афиқо”, “Садои Осиё”, “Духтари муқаддас”, “Ман аз Шарқи озод” ва ғайра бо камали истеъдод ва маҳорати баланд ифода ёфтаанд.

Шоир бо “хуни дил” ва “тапиданҳои беорому рӯзафзун”-и қалбаш ашъори инсонпарварона ва сулҳгарое сароид, ки тавонист дар тамоми кишварҳои дуру наздик ҷояҳои сулҳу дӯстиро паҳн созад. Ва мисраҳои ҷовидонаи ӯ то нафаси охири шиори зиндагии ибратомӯзи мунодии сулҳу дӯстӣ гардид, ки мегӯяд:

*Дӯстиро ҷустуҷӯ дорем мо,
Аз амонӣ гуфтугӯ дорем мо. [5,220]*

Мирзо Турсунзода тамоми ҳастӣ ва фаъолияти адабии худро барои мустаҳкам намудани сулҳу дӯстии халқҳои ҷаҳон бахшида, ҳамчун шахсияти барҷастаи фарҳангӣ ва иҷтимоӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва халқи тоҷикро чун кишвару мардуми сулҳдӯст ба оламиён муаррифӣ намуд [1,67]. Тавре ки шоири маъруфи Покистон Файз Аҳмади Файз изҳор менамояд: “Турсунзода шахсияте буд, ки бо ҳама инсонҳо ҷӣ коргар, ҷӣ адиб муносабати дӯстона мекард, зеро ӯ бо одамон бо чашми дил суҳбат мекард. Турсунзода на фақат шоири бузурги тоҷик, балки муътабартарин ва азизтарин намоёнҳои халқи тоҷик буд”.

Устод Мирзо Турсунзода шоирест дардошноӣ дили мардуми олам, ситоишгари сулҳу амният, яке аз шахсиятҳои маъруфи қарни XX, ки бо осори мондагораш дар рушду нумӯи илму фарҳанг ва худшиносии миллӣ заҳмати беандоза кашидааст. Ӯ воқеан Қаҳрамони Тоҷикистон, фарзанди бошарафи миллат аст, ки “ба мисли гӯшту нохун ҳамеша бо ватан” буд. Аммо волотарин унвон барояш эҳтиром ва эътиқоди халқ мебошад, зеро меҳру муҳаббати устод дар ошӯни баландтарин – дили мардум маъво гирифтааст.

Адабиёт:

1. Бахтиёри Абдураҳим. Фурӯғи офтоби назм / Бахтиёри Абдураҳим. -Душанбе: Матбааи ДДОТ, 2016. – 247 с.
2. Гулназар., Гурез Сафар. Турсунзода дар ёдҳо / Гулназар., Гурез Сафар. - Душанбе: Адиб, 2011. – 480 с.
3. Неру Джавахарлал. Открытие Индии / Джавахарлал Неру – Москва: Политиздат, 1989. – 506 стр.
4. Турсунзода М. Қиссаи Ҳиндустон / М. Турсунзода. Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1954. - 79 с.
5. Турсунзода М. Асарҳои мунтахаб / М. Турсунзода. Ҷ.2. -Душанбе: Ирфон, 1981. – 380с.

WHAT IS INDEPENDENCE AND ITS ROLE IN THE PROGRESS OF THE STATE

Holova Amina

Secondary school №24

Independence (sometimes referred to as political independence) is the central element of statehood in the modern system of international law. One of the traditional requirements for statehood is independence in internal and external affairs. Sovereign States are commonly referred to as sovereign and independent States, in contrast to dependent States. So much is independence the essence of sovereignty that the two terms are often used more or less interchangeably. The term 'independence' is sometimes reserved for a basic requirement or criterion of statehood, while 'sovereignty' is an incident or consequence thereof. While much depends upon context, independence is generally taken to refer to the situation where a State has exclusive competence in regard to its own territory. Yet all States are subject to the rules of customary international law, and one of the attributes of sovereignty is the capacity to enter into treaties and other international engagements, which the State is bound to carry out in good faith. Sovereignty and independence in no way mean that a State is above the law. Indeed, in an era of interdependence and integration States are frequently subject to very important limitations on their freedom of independent action. But since these limitations arise from the free agreement of the State they do not compromise its sovereignty and independence, at least in so far as it is free to divest it itself of such constraints, through negotiation or otherwise.

The territory that now constitutes Tajikistan was previously home to several ancient cultures, including the city of Sarazm of the Neolithic and the Bronze Age and was later home to kingdoms ruled by people of different faiths and cultures, including the Oxus Valley Civilisation, Andronovo Culture, Buddhism, Nestorian Christianity, Hinduism, Zoroastrianism, Manichaeism and Islam. The area has been ruled by numerous empires and dynasties, including the Achaemenid Empire, Sasanian Empire, Hephthalite Empire, Samanid Empire and the Mongol Empire. After being ruled by the Timurid dynasty and the Khanate of Bukhara, the Timurid Renaissance flourished. The region was later conquered by the Russian Empire and subsequently by the Soviet Union. Within the Soviet Union, the country's modern borders were drawn when it was part of Uzbekistan as an autonomous republic before becoming a full-fledged Soviet republic in 1929.

On 9 September 1991, Tajikistan became an independent sovereign nation as the Soviet Union disintegrated. A civil war was fought almost immediately after independence, lasting from 1992 to 1997. Since the end of the war, newly established political stability and foreign aid have allowed the country's economy to grow. The country has been led by President Emomali Rahmon since 1994 who rules an authoritarian regime, as there is extensive corruption and widespread violations of human rights, including torture, arbitrary imprisonment, worsening political repression, and a lack of religious freedom and other civil liberties.

Tajikistan is a presidential republic consisting of four provinces. Most of Tajikistan's population belongs to the Tajik ethnic group, who speak Tajik — the first official language. Russian is used as the official inter-ethnic language. While the state is constitutionally secular, Islam is practiced by 98% of the population. In the Gorno-Badakhshan oblast, despite its sparse population, there is large linguistic diversity where Rushani, Shughni, Ishkashimi, Wakhi and Tajik are some of the languages spoken. Mountains cover more than 90% of the country. It is a developing country with a transition economy that is highly dependent on remittances, aluminium and cotton

production. Tajikistan is a member of the United Nations, CIS, OSCE, OIC, ECO, SCO and CSTO as well as a NATO PfP partner.

Independence is a condition of a person, nation, country, or state in which residents and population, or some portion thereof, exercise self-government, and usually sovereignty, over its territory. The opposite of independence is the status of a dependent territory.

Адабиёт:

1. Н.А.Бонк, Н.А.Лукьянова, Л.Г.Памухина.-Учебник английского языка Ч.1, 2.- Москва, ГИС, 2007.
- 2.В.Д. Аракин. - Практический курс английского языка. учеб. для студентов вузов / (В.Д. Аракин и др.); под ред. В. А. Аракина. — 7-е изд, доп. и испр. — М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2005,516 с
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик, Ирфон, Душанбе,1970

**ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ - ОСНОВА
ФОРМИРОВАНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ**

Хусанова Т.К.

Технологический университет Таджикистана

Конкурентоспособность будущих специалистов, их профессиональная мобильность должны обеспечиваться высоким качеством результатов образовательной деятельности, системная интеграция которой обеспечивает формирование мобильной личности, личности свободной и ответственной, способной к творческой деятельности, готовой к масштабной реализации своих потенциальных возможностей.

Реализация задачи построения личностно-ориентированного обучения предполагает изменение и логики обучения. В настоящее время большинство программ высшего образования построены таким образом, что на первых курсах изучаются теоретические дисциплины, тогда как практические курсы и собственно практика проводятся со студентами старших курсов. Подобная схема обучения аргументируется тем, что сначала надо получить теоретические основы, а затем реализовать полученные знания на практике. На первый взгляд, данная логика имеет серьёзные основания. Но в таком случае обучение студентов носит во многом отчуждённый характер. Даже если у пришедших в вуз студентов есть какая-то реальная цель, то, как правило, её достижение происходит не сразу, а требует изучения разнообразных дисциплин, которые (часто только внешне) не имеют прямого отношения к интересующей их проблеме. Если учесть, что большинство абитуриентов имеют весьма приблизительные представления о той профессии, которую они собираются получить, становится понятно, что уровень профессиональной ориентации молодых специалистов во многом оставляет желать лучшего. Кроме того, этим фактом можно объяснить огромное количество взрослых людей, стремящихся по окончании вуза получить второе и даже третье образование, так как они не могут реализоваться и найти своё место в жизни.

В некоторых случаях трансформации отчужденного обучения в личностно-ориентированное помогает «погружение» студентов в практическую работу по той

специальности, которую они собираются получать в вузе. Это с самого начала дает целостное представление о профессии и о той деятельности, к которой они будут готовиться в процессе обучения в вузе. Это может стать механизмом формирования внутренней мотивации, и тогда всё последующее обучение будет иметь осмыслённый характер.

Разговор о погружении студентов начальных курсов в практическую деятельность не означает, что они должны постоянно присутствовать в научно-исследовательских институтах и центрах или на производстве, где можно реализовать определенные специальные навыки. В значительном числе случаев такого присутствия недостаточно. Гораздо более эффективной является разработка определенного вида практических занятий, в которых студенты с самого начала смогут занимать активную позицию по решению задач и проблем, касающихся выбранной ими специальности.

Основной деятельностью, реализующейся на таких занятиях, является игра. Она позволяет студентам:

- занимать позиции (играть роли) разных специалистов в выбранной ими профессии;
- видеть целостный смысл как конкретных ситуаций, которые они проигрывают, так и осваиваемой специальности в целом;
- не бояться ошибиться; способствует развитию экспериментирования и выработке исследовательской позиции.

Деятельность студентов на такого рода занятиях позволяет им сформулировать определенные вопросы и проблемы, которые будут решаться в процессе обучения. Именно участие в такого рода занятиях позволит студентам чувствовать себя источником собственного обучения.

Введение разнообразной практической работы в начале обучения совсем не означает, что не должно быть другой практики, предусматривающей использование обучающимися знаний, умений и навыков, получаемых в процессе обучения. Такая практика должна быть обязательно предусмотрена учебными планами. Однако если ограничить практическую работу только ею, то и она, и весь образовательный процесс оказываются малоэффективными.

Таким образом, построение личностно-ориентированного обучения, т.е. обучения, в процессе которого происходит развитие личности человека, предполагает соблюдение трёх условий, касающихся в первую очередь отношения обучающегося к самому процессу обучения.

Особенности личностно-ориентированного обучения в рамках вузовского образования связаны с особой социальной ситуацией развития будущих молодых специалистов. В отличие от предыдущих ступеней образования, эффективное обучение в вузе предполагает конструирование условий для создания модели разнообразной работы в рамках специализации того или иного факультета или института. Например, подготовка психологов, которая в настоящее время осуществляется практически в любом университете, предполагает, что студенты в стенах вуза смогут познакомиться и даже опробовать себя как в теоретической, так и практической работе. Причём вначале они будут только наблюдать за теоретизированием педагогов, их практическими приемами, смогут присутствовать на разных методологических семинарах и конференциях. Другими словами, эффективная подготовка психологов, равно как и других специалистов, предполагает организацию насыщенной научной и практической жизни.

Многие «профессиональные» педагоги высшей школы выступают против подобных приемов, апеллируя к тому, что не всякий ученый и практик сможет быть хорошим преподавателем. С этим можно было бы согласиться, но необходимо учесть специфику самого высшего образования и возраста людей, которые приходят его получать. Высшее образование невозможно получить, ограничив обучение слушанием лекций и восприятием других видов теоретической работы преподавателей. Педагог высшего образования выступает в первую очередь специалистом в той или иной области, и именно этим он интересен студентам. Его занятия должны сочетаться с другой работой, в которой он является «мастером». Более того, его лекции не должны воспроизводить содержание учебника или другого учебного пособия. Они могут дополнять содержание учебных и научных книг, вводить и готовить обучающихся к их восприятию или рассматривать совсем иные аспекты, чем разделы учебника.

Затронутый вопрос очень тесно связан еще с одной проблемой организации личностно-ориентированного высшего образования. Это так называемая самостоятельная работа студентов. Обычно она предполагает работу с литературой. Принимая во внимание важность работы будущих специалистов с учебной и научной литературой, отметим два обстоятельства, которые следует учитывать при её организации.

Во-первых, как показывает практика, современные студенты, приходящие учиться в вуз, не умеют самостоятельно работать с литературой, в лучшем случае, они способны пересказывать прочитанное. Однако обучение в высшей школе предполагает не пересказ, а знакомство с разными видами теорий и концепций, получение полного представления об изучаемом материале, нахождение аргументов в пользу той или иной точки зрения. Как уже указывалось, работа с литературой является самостоятельным аспектом обучения. И важно в начале обучения уделить особое внимание формированию навыков работы с литературой:

- сопоставлять разные точки зрения;
- вставать на позицию автора в решении разных теоретических и практических проблем;
- выделять главную мысль в том или ином тексте;
- подбирать примеры, иллюстрирующие разные позиции;
- находить положительные моменты в разных позициях учёных и педагогов;
- критически осмысливать самые известные и общепринятые точки зрения в науке и практике.

Во-вторых, работа с литературой не является единственным видом самостоятельной работы. В качестве важнейшего вида самостоятельной работы следует отметить научную работу студентов, в процессе которой у них должна сложиться исследовательская позиция. Высококвалифицированный специалист может не только (и не столько) воспроизвести то, чему учили в вузе, но и определить, какие виды его умений необходимы для решения той или иной проблемы, какие условия требуются для реализации конкретного практического навыка, какие аргументы следует учесть при формировании собственной концепции. Он должен уметь не воспроизводить особенности той или иной теории, а перевоплощаться в представителя любой научной школы и с этих позиций оценивать разные проблемные и практические ситуации.

Конечно, говорить о научно-исследовательской работе студентов только как об их самостоятельной работе было бы преувеличением. Не вызывает сомнения, что вначале она существует и реализуется как коллективная, в некоторых случаях как коллективно-

распределенная работа студента и педагога. Однако даже на начальных этапах в рамках коллективной деятельности студент имеет возможность реализовать самостоятельность и инициативу. При этом очень важно, чтобы исследования, которые выполняют студенты, имели реальную значимость, а не повторялись бы из года в год. Ценность данного вида работы значительно повышается тогда, когда исследование, которое выполняют студенты, реализуется в их коллективной (совместно с другими студентами) работе. Это позволит увеличить сложность и проблемность выполняемой работы, а также будет способствовать становлению и развитию содержательного общения между студентами, что скажется не только на качестве научной работы, но и поможет организовывать разного рода интересные и содержательные занятия. В любом случае, решая научную проблему, студент будет пользоваться полученным теоретическим багажом и имеющимися практическими навыками, а главное, будет чувствовать себя источником собственной деятельности, следовательно, будет реализовываться личностно-ориентированное обучение.

Литература:

1. Ангеловский А.А. Формирование конкурентоспособности студентов в процессе профессиональной подготовки в вузе - монография. Челябинск, 2006.
2. Андреев В.И. Конкурентология: учебный курс для творческого саморазвития конкурентоспособности. – Казань: Центр инновационных технологий, 2004. – 468 с.
3. Болотов В.А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В.А. Болотов, В.В. Сериков // Педагогика.-2003.-№10.- С. 8-14.
4. Большой энциклопедический словарь.- www.edic.ru
5. Бондаревская Е.В. Личностно ориентированное образование: опыт разработки парадигмы. – Ростов-на-Дону, 1997.
6. Борисов П.П. Компетентностно-деятельный подход и модернизация содержания общего образования // Стандарты и мониторинг в образовании. - 2003. - №1.
7. Зеер Э.Ф. Личностно ориентированное профессиональное образование. — Екатеринбург, 1998.
8. Митина Л.М. Психология развития конкурентоспособной личности. – М., Воронеж, 2002. – 115 с.
9. Подосинникова Е.А. Психологические условия развития конкурентоспособности молодых специалистов в процессе профессиональной деятельности. Дисс.раб.2006.-152с.
10. Панфилова А.П. Инновационные педагогические технологии: активное обучение: Учеб. пособие для вузов. – М.: Академия, 2009. – 192 с.
11. Шоев Н.Н. Педагогические доминанты воспитательно-образовательных технологий в системе высшего образования – Душанбе, «Ирфон», 2004. - 302 с.
12. Якиманская И.С. Технология личностно-ориентированного образования. – М: «Сентябрь», 2000.

Шарифова Г.А.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Пайвандҳои адабӣ аз нигоҳи нуфуз ба воситаи пурзӯри ӯлашонбинӣ ва шакли мустақими он ба маърифати таърихӣ халқно мубаддал гардидааст. Набзи сайёраи моро ӯлаёни баъамназдикшавии халқно ва миллатно ифода мекунад. Азбаски худи ӯлаёни зиндагӣ пурпечутоб аст, ӯодиса ва воқеаҳои илтимоеӣ ва маданӣ низ бисёрпаълу ва гуногун мебошанд. Аз тарафи дигар, худи оламе, ки дар он набзи сайёра дар тапидан асту ӯлаёни зиндагӣ давом мекунад, доимо дар ӯаракату инкишоф мебошад.

Инсон, аз ӯумла, шоиру нависанда дар чунин олами мутаъаррику инкишофёбанда умр ба сар мебарад ва доираи фаъолияти хешро ба хотири бузургии олам ва амалӣ шудани беътарин идеалҳои олии башар ва ӯаракату инкишоф муайян месозад. Шоиру нависанда ӯель гоӣ аз доираи ин ӯодисаҳо берун буда наметавонанд, зеро амволи укёнуси зиндагӣ ӯам худи онҳо ва ӯам каърамони асари ононро ба оғӯши хеш гирифта, дар ӯлаёни ӯаракату инкишоф ва шӯриши мавъҳои зиндагӣ обутоб мединад. Ин обутоб боиси мукаммалии донишу андеша ва парвози эъсосу тапиши дили суханвар мегардад, зеро ӯодисаву воқеаҳо чун ӯиссаҷаҳои ӯаракату инкишоф ба дилу шуури эъодкор роӣ ёфта, ба эъоди вай муъри худро мегузоранд.

Ин суханон ба шоире дахл доранд, ки тамоми умраш ба тарғиби равобити байниҳамдигарии мардумони дунё, сулҳу дӯстии халқҳо сарф шудааст. Робита ва васфи сулҳу дӯстӣ сар то сари эҷодиёти шоири маҳбуб Мирзо Турсунзодаро ташкил медиҳад. Шоир тамоми фаъолияти адабӣ, ҷамъиятӣ, сиёсии хешро бо тарғибу ташвиқи робитаи байниҳамдигарии халқҳо ва сулҳу озоӣ бахшидааст.

Менависам ман суруди сулҳро бо хуни дил,
Бо тапиданҳои беорони рӯзафзуни дил.
То яроқи тез гардида ба дасти дӯстон,
Ҷангҷӯёнро кунад шармандаи рӯи ҷаҳон.

Ашӯори шоир саршон аз меҳру вафо, муҳаббати инсонӣ, дӯстиву рафоқати халқҳои ҷаҳон аст. ӯ мунодӣ сулҳу дӯстии халқҳо буда, ғояҳои инсонпарварӣ, сулҳдӯстӣ, бародарӣ ва баробарии халқҳоро дар ашӯор ва осори рангини худ тараннум сохтааст.

Мавзӯҳо оид ба робитаҳои байналхалқӣ, судху дӯстӣ тавачҷуҳои шоирро аз солҳои 30-юми қарни гузашта ба худ ҷалб намудааст. Дар солҳои баъдичангӣ дар ашӯори Мирзо Турсунзода мавзӯи сулҳ ва дӯстии халқҳо мавқеи намоёнро ишғол кард. Аз соли 1946 раиси Кумитаи яқдили халқҳои Осиё ва Африко барои ҳамбастагии халқҳои олам ҷоннисорихо кардааст. ӯро дар ҷаҳон ҳамчун шоири сулҳпарвар мешиносанд ва меписанданд.

Аз ҷумла, соли 1947 шоир ба Ҷиндустон сафар карда, бо таассуроти амиқ аз ин кишвари афсонавӣ баргашт ва як силсила шеърӯу достонҳо офарид, ки “Қиссаи Ҷиндустон” яке аз онҳост.

ӯ борҳо ба кишварҳои Осиё ва Африко сафар карда, аз минбарҳои баланди байналмилалӣ ба ҳимояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои халқҳои ҷафокашидаи Шарқ садо баланд мекард:

Шодам, аммо меҳӯрам ғамҳои халқи дигаре,
Дар назар меоварам торочгашта кишваре.

Халқи ҳиндуи ситамкашро расон аз мо салом,

Эй, суруди ман, агар дорӣ ту ҳам болу паре.

Дар робитаи байни миллатҳо барои шоир мардуми тамоми сайёра баробар буд. Махсусан, бо дӯстии халқҳои шӯравӣ эътимоди комил дошт ва онро месароид. Чунки самари дӯстии халқҳои шӯравиро баъди Ғалабаи бузург хуб эҳсос кард ва дар ин маврид боз ҳам зиёдтар дар ашъораш васф менамуд. Муттаҳидии халқҳо, барпо намудани оилаҳои гуногунмиллатро натиҷаи ғани гаштани хазинаи маърифати инсонҳо мешуморид. Шоир хусусиятҳои хуби ҳар забонро эътироф мекард ва арҷ мегузошт. Осори А.Пушкинро аз ёд медонист, дӯст медошту ба он пайравӣ мекард.

Дар ин маврид гуфтааст:

Пушкин!

Ту улфати пиру чавон гардидай,

Узви ҳар як хонадони тоҷикон гардидай.

Дар дили халқию умри халқ бошад пойдор,

Ҳайкали аъзам чу кӯҳӣ, кӯҳ бошад барқарор.

Бале, хонанда тавассути шеърӯи дostonҳои шоир аз зиндагии миллатҳои гуногун огаҳӣ пайдо намуда ва ба хубӣ дарк карда метавонад, ки чараёни таъсири тарафайни фарҳангҳо як ҳодисаи табиӣ ва зарурист ва аз қонуни таракқиёти ҷамъияти инсонӣ бурун меояд. Асарҳои ӯ дорои муҳимияти аввалиндарача буда, то ҳоло аҳамияти худро гум накардаанд. Шоири бузург ба бисёр давлатҳову шаҳрҳои ҷаҳон ба монанди: Дехлӣ (1947), Врослав (1948), Париж (1949), Варшава (1953), Вена (1955), Стокгоlm (1957), Хелсинки (1962), Бейрут (1966), инчунин, ба Афғонистону Эрон, Ироқ, Колумбия, Мексика, Канада, Булғория, Чехословакия ва ғайра сафарҳои қорӣ кардааст. Аз фарҳангу маънавиёт, таъриху робитаҳои байни халқҳо аз наздик шинос шуда, мавзуи сулҳу дӯстиро бо тасвири симои шахсони маъруфи сулҳхоҳ бехтар ва барҷастатар дар ашъораш инъикос намудааст.

Осиё гӯяд сухан, овози онро бишнавед!

Мавҷи дарё, ғурриши баҳри дамонро бишнавед.

Осиё бедор шуд, бедор, тарки хоб кард,

Ростию дӯстиро оқибат дарёб кард.

Мирзо Турсунзода дар ашъораш ба ғояи дӯстии халқҳо, таъсири адабӣ ва равобити адабӣ диққати махсус додааст. Таъкид менамояд, ки ин таъсирро аз ҳамдигар лӯдо кардан мумкин нест.

Қайд кардан ба маврид аст, ки чавъари равобити адабии халқҳоро таъсири адабӣ ифода мекунад. Ин таъсир бо вуҷуди хусусиятҳои хоса доштани ҷариб дар тамоми шаклҳои равобити адабӣ дучор меояд. Аз ин рӯ, аксари адабиётшиносони шӯравии собиқ ба чунин ҳулоса омадаанд, ки асрори зиёди робитаҳои адабӣ маъз намон вақт ошкор мегарданд, ки таъсири адабӣ бо тамоми лӯзбиёт ва лӯилову тобишӯояш омӯхта шавад.

Афзудани масоили робитаҳои адабӣ, дӯстиву мулоқоти бевоситаи шоир бо халқҳои гуногун мубориза баҳри сулҳу дӯстиро фаро гирифтааст. Дар ашъори шоир номҳои халқҳои дигар, шоирону нависандагони он халқҳо чун равандҳои адабии умумитифоқӣ буда, бо садои шоирони тараккипарвар ва ватандӯсти ҷаҳон ҳамроҳ шудаанд.

Шодам, аммо мехӯрам ғамҳои халқи дигаре,

Дар назар меоварам торочгашта кишваре.

Халқи ҳиндуи ситамкашро расон аз мо салом,

Эй, суруди ман, агар дорӣ ту ҳам болу паре.

Яке аз хусусиятҳои барҷастаи ашъори Турсунзода даъват ба озодиву истиқлолият аст. Боз муҳиммаш дар он аст, ки шоир зимни тасвири халқҳои хориҷӣ дар бораи зиндагии хушбахтонаи мардуми кишвари хеш, ободии он, инчунин, ба ғаму шодии тамоми халқҳои олам шарик шуда, сухан меронад. Ӯ худро як пораи олам медонад. Шодравон муҳаққиқ Ҳамроқул Шодиқулов дар як мақолаи худ, ки ба чашни 60-солагии Турсунзода бахшида шуда буд, гуфтааст: “Мирзо Турсунзода аз зумраи шоирони ангуштшумори тоҷик аст, ки масоили милливу умуминсониро дар якҷоягӣ бо ҳам мавриди баррасӣ қарор дода, ки шахсияти онҳо ба як халқ дахл надорад, ё худ маҳсули эҷодиёти онҳо сарвати маънавии танҳо як халқ нест, балки чун фарзанди бузурги як халқ мояи ифтихори тамоми инсоният мебошанд”.

Хусусан, шеърҳои дostonхое, ки ба халқҳои Ҳиндустону Покистон, Африко бахшидааст, масъалаҳои шахсӣ, милли бо масоили умуминсонӣ тавҷаҳ ҳалли худро ёфтаанд. Аз ин рӯ, назар ба шеърҳои, ки дар мавзӯи дӯстии халқҳои Иттиҳоди Шӯравӣ суруда шудаанд, ҷанбаҳои умумимиллӣ пурзӯртар аён мегарданд.

Ҳамин тавр, дар ашъори Мирзо Турсунзода як идда шеърҳои ҳастанд, ки ба намоёндагони халқҳои гуногуни шӯравӣ ва дигарон бахшида шудаанд. Шоир дар ҳар шеъраш ба такрор мегӯяд, ки дӯстии халқҳоро муқаддас донистан, чун гавҳараки чашм эҳтиёт қардан ва бо онҳо робитаи дӯстиву илмиву адабӣ намудан вазифаи ҷонии ҳар яки мост. Самимияти комиле, ки ӯ нисбат ба оини дӯстӣ дошт, барои имрӯзиён намунаи ибрат шуда метавонад.

Мову ту одамони як Ватанем,
Якдилу якирода як суханем.
Писару духтари як падарем,
Шуълаи офтоби як сахарем.

Адабиёт:

1. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷилди 11. Китоби якум /Садриддин Айнӣ.- Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. -506 с.
2. Ваҳҳоб, Р. Арзиши бадеии осори Мирзо Турсунзода. /Р. Ваҳҳоб. Адабиёт ва фарҳанги милли. – Душанбе: Адиб, 2011. – С. 139 – 147.
3. Нома аз Рӯча / Садои Ш. – 1970. - №9. – С. 88.
4. Ошёнӣ меҳр. Маҷмуа. – Душанбе: Адиб, 2011. – 240 с.
5. Сулаймонӣ, П. Куллиёт. /Пайрав Сулаймонӣ. -Душанбе: Адиб, 2006. – 276 с.

ҶОИДАНОКИИ ТУТИ ХУШК ДАР ОРГАНИЗМИ ОДАМ

Шарипова Л.Р., Абдуллоева Ф.М.
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Тут дарахти оилаи растаниҳои хеле қадимист. Ҳақимони шарқӣ дар рисолаҳои қадимии худ онро дарахти ҳаёт номиданд. Тут дар Амрикои Шимолӣ, Африка, Осиё,

дар баъзе кишварҳои Аврупо мерӯяд. Он дар замони Питер I ба Русия оварда шуда буд. Дар Ҳиндустон ва Чин паҳн карда шуд, ки одамон аз он абрешими табиӣ истехсол карданд.

Тақрибан 20 намуди тут мавҷуданд, ки онҳо одатан ба боғ, ороишӣ (то 2,5 м) ва хӯроки чорво тақсим мешаванд.

Дар аввал он ба Туркия оварда шуд, баъд дар тамоми қаламрави кишварҳои дигари Осиё паҳн шуд, сипас ба минтақаҳои Қафқоз омад. Дар асри XII сокинони Аврупо бо ниҳол шинос шуданд.

Онҳо бештар аз 4 ҳазор сол пеш парвариши тутро ёд гирифтанд. Вақте ки меваҳои растаниро омӯхтанд, дар муддати тӯлонӣ дар даштҳои ҳосилхези Туркия, Русия ва дар дигар минтақаҳои ҷаҳон парвариш карда мешуд [1].

Асосан 2 намуди тут мавҷуд аст: сиёҳ ва сафед. Дарахти тути сафед меваҳои сабукро бо нақхати нозук ҳосил медиҳад. Пӯшташ хокистарӣ ё қаҳваранги саманд. Ватанаш - Шарқи Чин. Тутҳои сиёҳ аз Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ ба мо омадаанд, он бо ранги сурхи қаҳваранги торик фарқ мекунад.

Меваҳои он арғувон ё қариб сиёҳ буда, нисбат ба буттамеваҳои сафед кислотаҳои органикӣ бештар дорад, аз ин рӯ, бо туршии намоён ширин мечашанд ва инчунин бӯи хуш дорад. Тутҳо мавсимӣ мебошанд, тамоми сол барои баҳравар шудан аз лаззати тути дар ҳавои тоза ё дар дастгоҳҳои махсуси хушккунӣ хушк карда мешаванд. Тути хушкшуда, ба мисли ҳар гуна меваи хушк, мазаи ширинтар аз тару тоза дорад, бӯй аз навъҳои тут вобаста аст. Дар пухтупаз тути хушконида ё мураббои он истифода бурда мешавад [2].

Дар таркиби ин маҳсулот бета-каротин, витаминҳои А, В1, В2, С, Н ва РР, инчунин минералҳои барои организм зарурӣ: калий, калтсий, магний, оҳан, натрий, нахи табиӣи ғизоӣ, шакар мавҷуданд. Тутҳои хушк иммуностимуляторҳои табиӣ буда, муқовимати организмро ба таъсири манфии беруна зиёд мекунад. Маҳсулот таъсири каме пешоббарангез дорад, перисталтикаи меъдари ба эътидол меорад, хусусиятҳои зиддиилтиҳобӣ ва диафоретикӣ дорад [3].

Дарахти тути мевадор аз замонҳои қадим ба Тоҷикистон, Афғонистон, Эрон оварда шуд, ки то ҳол онро парвариш мекунад. Ҳоло дар кишварҳои, ки ба кирмақдорӣ машғуланд, парвариши тут хело бисёр аст. Тут апрел — май гул мекунад, июн — июл мепазад. Дарахти тут то 200—300 сол умр мебинад [4].

Меваи тут ширин ё нордон (беш аз 10% қанд дорад) аст. Онро тару тоза ё хушконида истеъмол мекунад. Махсусан, навъҳои тути бедона, балхӣ, тути понғозӣ, марворидак, мавизак, чиргут, сафедак ва ғайра маъмуланд. Аз тути хушк тутпӯст (тути кӯфта), попланг — талқон (бо мағзи зардолу ё чормағз дар сангчувоз мекӯбанд), тутпӯсти шалпӣ — орди нордон (ба тут барги чукрӣ ҳамроҳ карда орд мекунад) ва тутпӯсти манур (ба тути хушк гандуми зирбондагӣ ё чӯшонидани хушк ҳамроҳ карда орд мекашанд) тайёр мекунад. Аз тут ширинӣ (шинӣ) мепазанд. Хусусияти шифоии тут аз қадим маълум аст. Онро Ҷолинус, Абӯалӣ Сино ва дигарон барои табобати касалиҳои гуногун истифода бурдаанд. Масалан, Сино тути хушкро ба беморони гирифтори реши рӯда, исҳоли музмин ва ғайра тавсия медиҳад.

Ман мутмаиnam, ки шарбати болаззати тут назар ба доруҳо ва ҳар гуна доруҳо, ки ҳангоми кумак ба як чизи дигар зарардоранд, беҳтар аст. Самаранокии он дорои моддаҳои аз қабилҳои калсий ва оҳан мебошад. Он ғафс аст, тақрибан мисли асал, ранги тира ва хеле ширин, ки бешубҳа, ба кӯдакон ва калонсолон низ писанд хоҳад омад [5].

Хусусияти муфид

Тут дорои миқдори зиёди витамини С ва концентратсияи баланди оҳан мебошад. Ғайр аз ин меваи дарахти тут дорои резвератрол низ мебошад. Тадқиқоти олимони нишон дод, ки тутҳои хушк ҳамчун дору маъмуланд, он кори дилро ба эътидол меорад, саломатиро беҳтар ва энергияро зиёд мекунад. Тавсия дода мешавад, ки онро барои камхунӣ тару тоза истифода баред ва мубодилаи моддаҳои барқарор мекунад. Чунин мешуморанд, ки меваҳои тут ба фаъолияти меъдаю рӯда таъсири мусбат мерасонад. Дар тибби расмӣ аз тутҳо доруҳои тайёр мекунад, ки турширо паст мекунад. Қӯшоби меваи тут барои мушкilot бо системаи узвҳои насаб истифода мешавад [6].

Муайян карда шудааст, ки тутҳои сиёҳ таъсири зидди исҳолаварӣ ва зиддимикробӣ, бо таъсири ретсепторҳои мускарин ва холин доранд. Полисахаридҳои тут хосиятҳои зидди диабетӣ, иммуномодуляторӣ, зиддиилтиҳобӣ, антиоксидант, гепатопротективӣ, ренопротективӣ доранд.

Меваҳои тут ферментҳои монооксидазо, ки дар табобати гипертония ва бемории Паркинсон умедбахшанд, бозмедоранд. Хусусиятҳои зидди омос ва антиметастатикии тут муайян карда шуданд.

Меваҳо ҳамчун хӯроқворӣ истифода мешаванд, аз он шарбат, орд аз меваи хушк тайёр карда мешавад.

Азбаски миқдори зиёди шакараш орд хеле гигроскопӣ аст ва ҳангоми дар як хучраи нокифоя хушк нигоҳ доштан, тортҳо ба массаи саҳт дохил мешаванд. Меваи хушкӣ тут болаззат аст ва шакарро иваз мекунад, ки муддати дароз нигоҳ дошта мешавад.

Тут барои одамони синну соли гуногун муфид аст. Ягона хилофи он таҳаммулнопазирии инфиродӣ мебошад, ки ин хеле кам ба назар мерасад. Тут барои саломатии модарони оянда муҳим аст. Одам бояд меъёрро қатъиян риоя кунад, дар як рӯз на бештар аз 250 г меваи пухта бихӯред. Дар ин ҳолат, бояд эҳтиёт шуд, ки дар гурда сарборӣ ба вучуд наояд, зеро тут таъсири пешоброн дорад.

Арзиши ғизой:

Миқдори калориянокӣ:

- 43 ккал,
- сафеда 1,44 г,
- чарб 0,39 г,
- карбогидратҳо 9,8 г,
- нахи парҳезӣ 1,7 г,
- моно- ва дисахаридҳо 8,1 г,
- кислотаҳои чарбии тофта 0,027 г,
- Ash 0,69 гр.

Витаминҳо:

- бета-каротин 0,009 мг
- витамини А (RE) 1 мкг
- витамини В1 0,029 мг
- витамини В2 0,101 мг
- витамини В6 0,05 мг
- витамини В9 6 мкг

Макроэлементҳо

- калсий 39 мг
- магний 18 мг
- натрий 10 мг
- калий 194 мг
- фосфор 38 мг

⋮

- витамины В9 6 мкг
- витамины С 36,4 мг
- витамины Е 0,087 мг
- Холин (витамины В4) 12.3мг
- витамины К 7.8мкг
- витамины ПП 0.62мг

Зарари хушки тут

Дар баробари фойданокиаш, тути хушк метавонад реаксияҳои аллергияро ба вучуд орад, хӯрдани миқдори аз ҳад зиёди буттамеваи хушк метавонад исхолро ба вучуд орад. Тутҳои хушкшуда бо дигар маҳсулот хуб ҳамчоя намешаванд, метавонад боиси вайрон шудани ҳозима гардад, беҳтар аст, ки меваҳоро алоҳида бихӯред.

Дар меваҳои тут то 20% қандҳо (глюкоза, малтоза, сахароза ва фруктоза), кислотаҳо (малик, лимӯ), рағани эфир мавҷуданд. Инчунин баргҳои тут витаминҳо доранд - тиамин, рибофлавин, пиридоксин, пиридоксинамин, кислотаи никотинӣ; стеролҳо - β-ситостерол, капестерол; кислотаҳои рибонуклеин, пантотеник, фолий, палмитин, фумарин; оксикумарин. Евгений, фенол, гуаиакол, метилсалитсилат ёфт шуданд.

Адабиёт:

1. Розанов Б. С., Эшонкулов У. Меваҳои гармидӯсти Тоҷикистон. -Д., 1973. – С. 54-62.
2. Крюкова Е.В., Пастушкова Е.В., Мысаков Д.С. Рациональное питание, пищевые добавки и биостимуляторы. – 2016. – № 1. – С. 71-75.
3. Храмцов А.Г. Молочный сахар. [Текст] / А.Г Храмцов // М.: Пищевая промышленность. 1992. - 62 с.
4. Гулов С. М., Ёрунов Ф. У. Бунёд ва нигоҳубини боғҳо дар Тоҷикистон. - Д., 2010.
5. Нечаева А.П. Пищевая химия [Текст] /Под. ред. А.П. Нечаева.// СПб.:ГИОРД, 2001.- 592 с.
- 6.Туманов А.Е. Микрокристаллическая целлюза в производстве печенья. А.Е. Туманова – Могилев: Беларусь, 2000. -325с.

Ба матбаа _____ супорида шуд. Чопаш _____ ба имзо расид.
Андозаи 62x84 1/16. Коғаз офсетӣ. Чопи офсетӣ.
Хуруфи Times New Roman Tj. Адади нашр 100 нусха.